

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

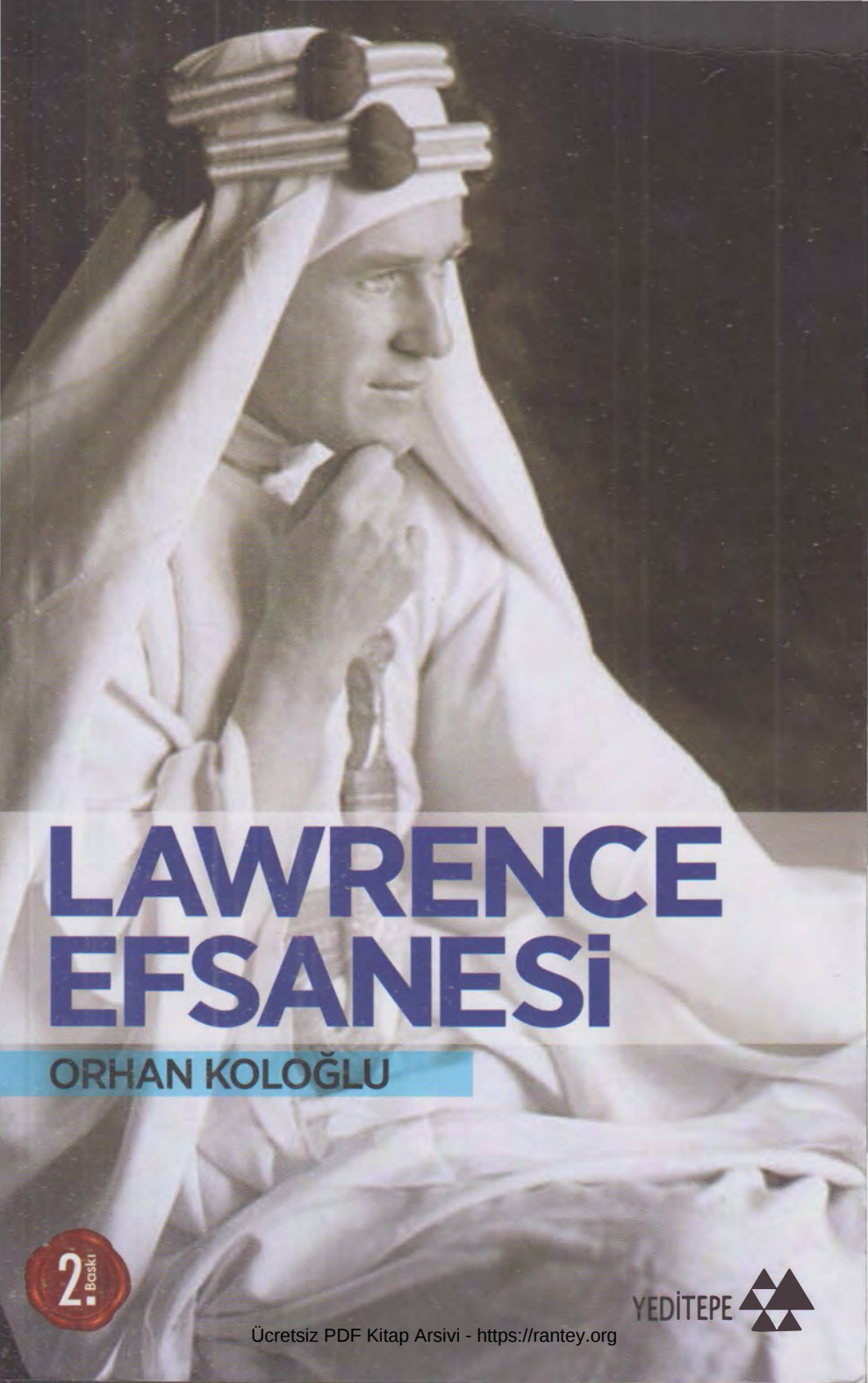
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

LAWRENCE EFSANESİ

ORHAN KOLOĞLU

YEDİTEPE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

LAWRENCE EFSANESİ

ORHAN KOLOĞLU

LAWRENCE EFSANESİ
ORHAN KOLOĞLU

Editör
Nihal Metin

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-9787-18-5
Yeditepe Yayınevi: 267
Araştırma-İnceleme: 220

1. Baskı: Mart 2016
2. Baskı: Mayıs 2018

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

LAWRENCE EFSANESİ

ORHAN KOLOĞLU

Orhan Koloğlu

11 Eylül 1929 tarihinde Konya Kadınhanı'da doğdu. 1947'de Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Yüksek Okulu'nda tamamladı. Strasburg Üniversitesi'nde "Fransız Basınında Türk 1470-1815" konulu teziyle tarih doktorası yaptı (1969). 1947'de gazeteciliğe başladı. Türkspor, Son Saat, Yeni Sabah, Akşam, Yeni İstanbul, Milliyet, Barış, Aydınlık gazetelerinde muhabir, yazı işleri müdürü, yazar olarak çalıştı. 1964'den itibaren yurt dışında Tanıtma ve Basın Ateşesi olarak çalıştı. (Roma, Karacı, Paris, Londra, Beyrut). 1972'de Milliyet'in Almanya baskısını başlattı. 1974 ve 1978-79'da Basın Yayın Genel Müdürlüğü yaptı. 1975-1977 CHP'nin Uluslararası İlişkiler Sekreterliğini yürüttü. 1978'den itibaren üniversitelerde tarih ve gazetecilik dersleri verdi. (Hacettepe, Anadolu, Marmara, İstanbul).

1962-1983 yılları arasında Libya'nın Al Fateh Üniversitesi'nde tarih bölümünde doçent olarak çalıştı. 1985 yılında Cezayir'de çalıştı. Türkiye'deki arşivler dışında İngiliz, Fransız, Alman, Belçika, İtalya, Arnavutluk, Cezayir, Tunus, Libya, Lübnan, İsrail ve ABD arşivlerinde tarih araştırmaları yaptı. Bildiği diller: Türkçe ve Osmanlıca dışında Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, Arapça.

İçindekiler

Bireysel Değil, Toplumsal Bakış / 7
Lawrence'ın Yaşamı, Kişiliği / 11
Hicaz Demiryolu / 29
İyi Türk / 50
Kutü'l-Amâre Sendromu / 61
Lawrence Cephede (!) / 71
Medeniye Karşı Bedevi / 89
Çöl Ekonomisi ve Talan / 108
Altının Dinamizmi / 123
Marjinal Savaşçılar / 136
İkili Oyunlar / 146
Çirkin Türk / 157
Eşcinsel ve Sado-Mazoşist / 175
Propagandanın Gücü / 187
Lawrence'ın Tasfiyesi / 202
 BİBLİYOGRAFYA / 211
DİZİN / 217

BİREYSEL DEĞİL, TOPLUMSAL BAKIŞ

Bir delinin kuyuya attığı taşı, kırk akıllı zor çıkarırmış. Lawrence'ın öyküsü (ya da efsanesi) ilk bakışta bu de-yimi anımsatıyor. Gerçekten Lawrence'ın ortaya attığı iddia-ları kırk akıllı üç çeyrek yüzyıldan beri çözmeye çalışıyorlar. Aralarında İngiliz'i, Fransız'ı, Arap'ı, kısaca her ulustan araştırmacılar var; konu öylesine ilgi çekici ve önemli.

Lawrence'a Türkler açısından bakma çabasına girdiğimde, önce ben de, kendimi o kırk kişiyle birlikte bir kuyunun ka-ranlığında hissettim. Dünya tarihinin en önemli olaylarından (I. Dünya Savaşı) birinin içinde, iki yılı doldurmayan bir sü-rede, varlığını bile bilmedikleri bir kişiyle Türklerin savaşını gün ışığına çıkarmak hiç de kolay görünmedi... Türkler İngi-lizlerle, Fransızlarla ve sonradan onlara katılan Araplarla sa-vaştaydılar. Bir Şerif Hüseyin'le mücadelenin öyküsü anlatı-labilirdi. Ama Lawrence adında biriyle sorunları yoktu. Oysa Lawrence'ın kuyunun dibine attığı taşın çok büyük bir kısmı Türklerle olan savaşını anlatıyordu.

Lawrence'la iç içe yaşamış olan İngiliz'in, Arap'ın ya da Fransız'ın, o ve iddiaları üzerinde görüş açıklamaları kolaydı, zira tanıklara, belgelere ve bilgilere sahiptiler. Bize yönelik id-dialarının ise, ne Türk ne Arap hatta ne de İngiliz tanıklara sahip olduğundan, cevaplandırılmaları zordu.

Batılıların propagandadaki üstünlükleri, bizim ise za-yıflığımızın etkisi ve uzun süre siyasi ve tarihi olaylara resmi

tez dışında yaklaşımın hoşgörüsüyle karşılanmaması bu konuda orijinal çalışmalar üretmemizi engelledi. Sonuçta Lawrence olayı ilk gününden beri bir anti-Türk kampanyanın aracı olurken, biz Avrupa'daki yayınları -pek de başarılı olmadan- uzaktan izlemekle yetindik.

1920 ve 30'lu yıllarda Lawrence, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de *Arap Ayaklanması'nı tek başına düzenlemiş kişi* olarak tanınmıştır. Ayrıca hâlâ gizli faaliyetlerini devam ettirdiğine de -oysa 1921'den beri fiili hizmetten ayrılmıştı- inanılıyordu. 1925 Şeyh Said Ayaklanması'nı, 1930 Ağrı Dağı olaylarını onun çıkardığı açıkça yazılıyordu. Yunus Nadi gibi hem *Cumhuriyet*'in başyazarı hem de Meclis'te Dışişleri Komisyonu'nun başkanı olan bir kimse, 1929'da onun Afganistan'daki ayaklanmada başrolü oynadığını ileri sürebiliyordu. "İngiliz İmparatorluğu'nun şeytani ruhu olan Entelicans Servisi"nin bu ünlü casusunun emekliye ayrılmış olabileceğini kabul edemiyordu.

Yine o dönem iktidarının hem başyazarı (*Vakit*) hem de milletvekili olan Asım Us da, 1931'de Kudüs'te toplanan İslam Kongresi'ne Lawrence'ın da Hindistan delegeleri arasında *Mehmet Sami* adıyla katıldığını yazdı. Bu yüzden gürültüler çıkmış, başkan oturumu tatil etmek zorunda kalmıştı. Burada, Panislamcı bir eğilimi yermek için, Lawrence'ın kullanıldığı anlaşılıyor. Zira bu olay da gerçek değildir.

Türkiye'nin içinde ve sınırlarında çıkan her karışıklıktan Lawrence'ı sorumlu tutmak öylesine alışkanlık haline gelmiştir ki, Askeri Haberalma kadrolarından olduğu bilinen, sonradan ihtilalcisi Sadi Koçuş 1950'de şöyle yazmıştır:

Harp bitmiş fakat bu adamın işleri bitmemiştir. O yıllarca Hind'i, Çin'i, Afgan'ı birbirlerine kattı. Afganistan Kralı Emanoallah Han'ın tahttan indirilmesiyle biten büyük isyan tamamen Lawrence'ın eseri idi. 1930'da Ağrı Dağı İsyanı'nda Kürt aşiretlerini başkaldırmaya teşvik eden, hudut hadiseleriyle

İran'la aramızı bozmaya çalışan gizli kuvvetlerin başında bulunan gene Lawrence'tı.

Bu dönemde tek yerli çaba, Kandemir gibi bazı gazetecilerin Sina, Hicaz, Suriye, Filistin, Yemen cephelerinde savaşmış bazı subayların anılarını aktarmaları olmuştu. Tabii bunlar pek sınırlı şeylerdi.

1950'lerde Lawrence'a İngiliz ve Araplardan yöneltile eleştiriler, Türkleri pek etkilememiş, ancak 1960'ların başında süper prodüksiyon olarak Arabistanlı Lawrence (Lawrence of Arabia) filmi dünyada gösterilmeye başlanınca ilgi uyandırmıştı. Ama yayınlar yine, Batı dillerinden çevrilmiş, sadece Türkleri kötüleyen tarafları çıkarılmış basit şeylerdi. 1955'te Aldington'ın İngiltere'de başlattığı -hem de Türk'ü aklayan- kampanya yine de Türkiye'ye yansımada. Suriye ordusu kurmay başkanlığı yapmış Ali Fuat Erden, 1954'te yayınlanan anılarında, "Lawrence kendi masalını dünyaya yaydı. Bütün dillere çevrildi. Âlemin hayranlığını çekti ve efsane kahramanı oldu. Türk destanı meçhul kaldı. Oysaki asıl destan odur..." diyordu. Hicaz destanı, Fahri Paşa'nın Medine savunması yazıldı, ama yine içinde Lawrence'a pek az yer vardı.

Eksikliği, popüler eserleriyle tanınan C. Kutay, Lawrens'e karşı Kuşçubaşı (İstanbul, 1978) kitabıyla kapatmayı denedi. İngiliz yazarlar Knightley ve Simpson'ın, Lawrence efsanesine en son darbeyi vuran eseri 1975'te Lawrence'ın Gizli Hayatı başlığıyla C. Emiroğlu tarafından çevrildi, ancak seçme ve özetlemelerinin çok başarılı olduğunu söylemek mümkün değildi. 1991'de de Seven Pillars of Wisdom, Türkçe'de ilk kez *Bilgeliğin Yedi Direği* adıyla (Rey yay.) yayınlandı.

Yine geçen yıl Mathew Eden adlı bir Amerikalı yazarın romanı da, Bayrak Yayınları tarafından, *Casus Lawrence'ın Öldürülmesi* adıyla Türkçe'ye çevrildi. Başarılı bir Yahudi propagandası olan bu kitapta, Lawrence'ın Siyonistlere ve İngiltere'ye karşı bir Arap ayaklanması hazırladığı ve Hitler'le

temasa geçmeyi planladığı için İngiliz gizli teşkilatı MI-5 tarafından, hükümetin emriyle öldürüldüğü ileri sürülmektedir. Orijinal tarafı, Lawrence'ın Türkler tarafından cinsel tecavüze uğradığı iddialarının yalanlanmasıdır.

Bu çabalar içinde tek eleştirel olanı, Salâhi Sonyel'in "İngiliz Belgelerine göre Mustafa Kemal-Lawrence Buluşması" başlıklı makalesidir (*Belleten*, no. 205, 1988 Aralık). Makalede, böyle bir görüşmenin olmadığı ispata çalışılmıştır.

Lawrence'la kişisel olarak hesaplaşmaya çıkınca Türk kaynaklarında herhalde bundan daha fazla belge ve bilgi bulmak mümkün değildir. Ama Türk'ü bunca ilgilendiren bir konunun bunca kuru kalması da mümkün değildi. Bir çözümü olmalıydı.

Herkes taşı kuyuya Lawrence'ın tek başına attığı inancından hareket ediyordu. Aksine acaba taşı atanla hazırlayanların da kırk kişi olabileceği ve Lawrence'ı sadece bunu kuyuya atmak için araç olarak kullandıkları düşünülemez miydi?

Böyle bir düşünce, Batı'nın pek yeğlediği bireysel psikanalitik yaklaşım yerine, toplumsal, sosyoekonomik, yapısal bir yaklaşımı gerekli kılıyordu. Zaten Batılılar, Lawrence'ın ruhsal özellikleri üzerinde Freud'u imrendirecek öyle incelemeler yapmışlardı ki, onların sonuçlarını benimsemekten fazlası haddim olamazdı. Benim yapabileceğim ise, olaya toplumsal açıdan yaklaşmaktı.

LAWRENCE'IN YAŞAMI, KİŞİLİĞİ

15 Ağustos 1769'da Napolyon Bonapart dünyaya geldi. Tarihin en büyük komutanlarından ve devlet adamlarından olduğu kadar, en büyük gözüpeklerinden ve macera severlerinden de.

15 Ağustos 1888'de, Napolyon'dan 119 yıl sonra, İngiltere'nin Galler bölgesindeki Tremadoc kasabasında Thomas Edward (Lawrence) adı verilen bir çocuk dünyaya geldi.¹ Ailesi hiç

1 Lawrence konusunda leyh ve aleyhteki görüşleriyle klasikleşmiş kitaplar var. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinin uluslararası politikaları üzerinde klasikleşmiş eserler de. Biz öncelikle Lawrence efsanesinin yaratılışı ve bunların katkıları- nı kronolojik sıra ile anlatacağız. Sonra başvurduğlarımızı iki grupta (doğru- dan Lawrence'ı ele alanlar ve genel nitelikler) belirteceğiz. Tam bir Lawrence araştırması bu eserlerin hepsi incelendikten ve bizim de yaptığımız gibi İngiliz arşivlerinde çalışmadan gerçekleştirilemeyeceğinden -okuyucuya kolaylık sağ- lamak üzere- referansların hepsini ayrı ayrı belirtmeyecek, sadece Türk araş- tırmacılara yararlı olabilecekleri işaret edeceğiz.

Lawrence efsanesini Lowell Thomas kurmuş, askeri konular yazarı Liddell Hart ile savaş öncesinde İstanbul'da *The Times*'in muhabirliğini yapmış olan Robert Graves'in katkılarıyla kökleşmiştir. 1927'de Lawrence'ın *Çölde Ayaklanma* isimli özet kitabı efsaneyi pekiştirmiş, 1935'te *Bilgelğin Yedi Direği*'nin (*Seven Pillars of Wisdom*) yayınlanmasıyla tam yerine oturmuştur. Dünyanın dört bir tarafın- da Lawrence konusunda yazılan kitaplar bu beş kitaba dayandırılmıştır. Efsa- neye tepkiler önce İngiltere'de belirmiştir. Lawrence'la aynı görevi yapmış, aynı maceraları yaşamış subayların, onun tek kahraman olarak sunulmasına şaşma- maları olanaksızdı. Ancak ordu disiplini içinde gazete sütunlarına yansıyacak tartışmalardan kaçınmaları da doğaldı. Buna karşılık kurum içinde, hele bilim- sel nitelikli kuruluşlarda (*Central Asian Society*'de Binbaşı Vickery'nin 1923'te verdiği konferans gibi) olaylar çok daha objektif şekilde anlatılıyordu. *The Near East and Indict* dergisinde, Graves'in *Lawrence ve Araplar* kitabına yöneltilen

eleştiri hiç de yumuşak değildi (no. 651/24.11.1927): “Lawrence Ortadoğu’yu öyle bir çilenin içine attı ki, ne nihilistler ne de idealistler artık çözemez.”

Bizim bulduğumuz kadarıyla ilk yabancı tepkisi, 1927’de Nuri Paşa’nın Irak harbiye nazırı ve başkumandanı olduğu dönemde, Lawrence’ın *Çölde Ayaklanma* kitabının Arapça çevirisine yazdığı önsözde görülür:

Arap ayaklanmasının bütün olaylar zincirini, bütün sırlarını sıraya koymadan, Lawrence’ın takdire değer kitabı hakkında bir şeyler söylemem mümkün değildir. Bu olay ve sırların bazıları Lawrence’ın bile malumu değildir ve onları bilmek fırsatına sahip olanların kalplerinin iç köşelerinde hâlâ büyük bir kıskançlıkla muhafaza edilmektedirler. Lawrence’ın bu olayları bilmemesinin, kitabının önemini azaltacağına inananlar çıkabilir. Aksine bu bilgi noksanı Irak’ın içinde bulunduğu şu geçiş döneminde, kanımca kitabın değerini artıracaktır. Zira ülkemizin umutsuzca savaşmakta olduğu ve genellikle Arap’a tam güvenmemekten doğan sorunları çözmekte bize yardımcı olacak, Lawrence gibi bir adama büyük bir ihtiyaç hissediyoruz.

Lawrence takdire şayan, eşsiz bir kişidir (...) ama aynı zamanda Joyce, Newcombe ve diğerlerinin olağanüstü eylemlerini de hatırlamalıyız (...) Kitabın her tarafı gerçektir; eksik olan, yazarın Arap tarihi açısından görmedikleridir, ama bu da eserin değerini azaltmıyor.

Irak kökenlilerin başını çektiği, Mezopotamya Ekolü adı verilen Arap tarihçiliğine damgasını vuran Nuri Sait yazısını, Lawrence’ın Arapların davasına yaptığı büyük çabaları överek ve “Eğer işin başında Lawrence olsaydı Araplar daha iyi sonuç alırlardı, bizi herkesten iyi anlamıştı” diyerek bitiriyor. Nuri Sait’in kendi anılarını maalesef göremedik. İkinci önemli tepki 1931’de bir Fransız’dan, Lawrence’la aynı zamanda Hicaz’da bulunmuş Albay Bremond’dan geldi. II. Dünya Savaşı’nın başlamasından hemen önce Lawrence’ın kardeşinin yayınladığı bazı özel belge ve mektuplar, efsane konusunda şüpheler yaratabilecek içeriğe sahipti, fakat savaşın patlaması konuya Lawrence açısından yaklaşılmasını önledi. Almanların Filistin, Suriye ve Irak’ta Arapları ayaklandırma çabaları döneminde İngiliz emperyalizmini hedef alma ve Lawrence’ı bunun basit bir aracı sayma çabaları ağırlık kazandı. Savaşın ertesinde büyük bir gelişme gösteren Arap ulusçu hareketi, Filistin olayının da etkisiyle hem efsaneyi hem de ona yardımcı olan Arap kadrolarını hızla tasfiyeye başladı. Arap Ayaklanması’nın bir İngiliz’in eseri olduğu, bağımsızlıklarını ona borçlu oldukları tezini şiddetle reddettiler. Kral Abdullah anılarında aşırıya gitmeden bu role sınır koymak gereğini duydu. Adım adım, sömürgecilerce iktidara getirilmiş kadrolar (Mısır’da Kral Faruk’un uzaklaştırılması, Irak’ta Haşimi hanedanının bütün mensuplarının ve Başbakan Nuri Sait’in öldürülmeleri, Suriye ve Lübnan’ın tam bağımsızlaşması) tasfiye edildikçe, hem Lawrence, hem de Hüseyin’in ve oğullarının hareketi yepyeni bir değerlendirmeye tabi tutuldu.

1950’den sonra İngiliz devlet arşivlerindeki tarih sınırlamalarının kısaltılması hem yeni belgelerin konuya berraklık getirmesine, hem de o zamana kadar ihmal edilen Lawrence’ın özel yaşamına daha fazla dikkat edilmesine yol açtı. Bu

araştırmacılar arasında en önemli adımı İngiliz Richard Aldington atmıştır. “Lawrence Efsanesinin Kirli Çamaşırlarını Neden Ortaya Döktüm?” başlıklı makalesinde resmi tarihin yazdıklarından, Lawrence’ın dostlarına gösterilen belgelere ulaşmasına izin verilmemesinden şüpheye düştüğünü ve ortada Amerikanvari bir propaganda bulunduğu kanısına vardığını açıklıyor. Lawrence’ın evlilik dışı doğumunu, eşcinsel ve mazoşist eğilimlerini ortaya çıkararak efsaneye büyük bir darbe indirmiştir. Onu Ortadoğu’da görev yapmış Albay Meinertzhagen’in anıları tamamlamıştır.

1960’ların başında, dünyada büyük yankılar yaratan *Lawrence of Arabia* (Arabistanlı Lawrence) filminin çevrilmesi, İngiliz İmparatorluğu’nun ve sömürgeciliğinin tasfiyesi döneminde adeta bir kendini savunma çabasıydı. İngiltere, kahramanını savunurken, geçmişte her yaptığının tamamen kötü olmadığını vurgulamak peşindeydi. Kısa boylu, koca kafalı, hiçbir çekici yanı olmayan Lawrence’ı filmde, Peter O’Toole gibi Hollywood’un en yakışıklı artistlerinden birinin canlandırması, amacın gerçeği göstermek değil, propaganda yapmak olduğunu kanıtladı. Başardı da. Psikanalist tarihçi Amerikalı John Mack, “Filmi görünce Lawrence’ın canlandırılan tipte olmadığını hemen anladım, ama ilginç ve psikanalitik açıdan tetkike değer biri olduğuna karar verdim” diyor. Tarih konusundaki bilgisi hemen hemen sıfır olan bu kişi, psikanalitik alanın Stalin, Hitler, Gandhi, Luther, Nâsır, De Gaulle ve Atatürk gibi tarih yapmış, dünya düzenini etkilemiş kişileri incelemeyi hedeflediğini de ekliyor. Lawrence’ı bu isimlerle eşit tutması, filmin başarısının kanıtıdır. Nitekim bu süper prodüksiyonun birkaç Oskar ödülü alması Lawrence’a yeniden itibar kazandırma arzusunun gücünü gösterir.

Aynı sırada Terence Rattigan’ın Ross adlı (Lawrence’ın savaştan sonra askere gidince aldığı isim) piyesi İngiltere’de sahneye kondu. Başrolünü John Mill gibi ünlü bir artistin üstlenmesine rağmen -Lawrence’ın neden ismini değiştirme gereğini duyduğunu açıklamaya yönelik- bu piyes fazla ilgi toplamadı. *Time* dergisinin “ilkokul çocuğu romantizmi taşıyor” dediği piyesin İngiltere’nin kahramanını savunmasız bırakmamak için yazıldığı anlaşıyor. Bu arada bir gizli elin efsaneye dayanan, özellikle gençlere ve turistlere yönelik kitaplar yayınladığı görüldü. Bunlardan birinde Lawrence’ın kendi kitabında bile rastlanmayan “Türkler bir erlerine suikast yapılsa, hiç ayırım yapmadan 50 Arap asıyorlardı” türü iddiaların yer alması, (Örnek: J.F. Bory, *Lawrence d’Arabie*, L’Ecole des Loisirs, Paris, 1978) nasıl bir mekanizmanın aracı haline geldiğini gösterir.

Bu çabaların arkasında, ciddi yayınlar sonucu Lawrence efsanesinin inandırıcılığını artık tamamen yitirmesi yatıyordu. Aldington’ın açtığı yolda psikanalistler işe karıştı (Amerikalı John E. Mack, Fransız Jean Michel Hirt) ve bu yöntemle ağırlık verenler belirdi: M. Hyde, W. Langer, Desmond Stewart gibi. Araplar da kendi açılarından atağa geçmişlerdi. Süleyman Musa ve Subhi el-Omari efsanesinin iddialarını madde madde yalanladılar. İtalyanların bile, Lawrence’ın Arabistan’da yaşadığı yerlere araştırmacı göndererek çok ayrıntılı soruşturmalar

kuşkusuz rastlantının farkında değildi, çocuk ise delikanlılık günlerinde savaş tarihlerini okurken bunu öğrenecek -ve kim bilir belki de ruhun bir başka vücutta tekrar dünyaya geldiğine inandığından- 1914'teki yirmi altıncı yaş gününde, "otuzuna bastığında bir general ve soylu ilan edileceği" hayalini kuracaktır. Dünya Savaşı'nın yeni başladığı bir anda böyle bir hayal kurmak, kendini Napolyon'la ölçmekten başka bir şeyle açıklanamazdı. Zira o da, 1799'da otuz yaşına bastığında Direktuvar'ın yönetimini ele geçirip Fransa'nın en güçlü adamı olmuş ve imparatorluğunun temellerini atmaya başlamıştı. Lawrence, Napolyon'un hayatını iyi incelemişti.

Babası, T.R.T. Chapman adında İngiliz-İrlandalı bir toprak sahibiydi. Küçük bir baronluğun sahibiydi ve 1915'te ölmeden önce bu unvanı almıştı. Lüks bir yaşam sağlamamakla birlikte çalışmadan geçinmesini sağlayacak ve kalabalık ailesini yaşatmasına yetecek bir geliri vardı. Katolik'ti.

Annesi, Sarah adında İskoçyalı bir kadındı. Geçmişi hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Babası Norveçli, annesi İskoç'tu. Soyadının Maden ya da Junner olduğu sanılıyor. Büyük olasılıkla evlilik dışı bir çocuktur. Anglikan Kilisesi'ndendi.

yaptırdıklarını görüyoruz (Corriere Della Sera'dan Max David, 1965). Fransa'da, Lawrence'ı daha 1917'de tanımış olan Louis Massignon bazı düzeltmeler yaptı. Ama en ilginç eleştiriler Mansur Şafii adıyla Müslüman olan bilim adamı Vincent Monteil'den geldi. 1973'te, Süleyman Musa'nın kitabının Fransızca çevirisine yazdığı önsözde, bazı eleştirilere rağmen genellikle Lawrence'a yumuşak bakıyordu. 1987'de yayınlanan Uğursuz Tazı kitabında ise yargılarında hiç taviz yoktu:

Zekâ, cesaret, dayanıklılık ve âlicenaplığı tartışılmaz (...) Ama Arap kültürüne ilgisizliği, İslam'ı hiç bilmemesi, Arapça'yı yeterince bilmemesi, sorumluluktan kaçınması, saklı-açık ihtirasları, sado-mazoşist, kadınsı hali, eşcinselliği, uydurukçuluğu göz ardı edilemez (...) Tarih açısından önemi, efsanesinin yazdığı kadar büyük değil...

İngilizler, Nelson'la Wellington'ın arasına diktikleri heykeli oradan kaldırmamak ve yaşatabilmek için çabalıyorlar. Bütün dünya ise onu gerçek yerine oturtmak arzusunda.

T.E. Lawrence'ı damgalayan olayların ilki, kendi doğumundaki karışıklıktır. O da annesi gibi evlilik dışı bir çocuktur.

Şimdi dramın başlangıcına dönelim.

Bay Chapman, 1873'te İrlanda'da Dublin kenti civarındaki topraklarında yaşarken Edith adında bir kızla evlendi. Çiftin arka arkaya dört kızı oldu. Edith, Katolik tutuculuklarıyla ünlü İrlandalıları bile şaşırtacak kadar dine bağlıydı. Her çeşit eğlenceyi, panayıra gitmeyi bile günah sayıyor, bütün gününü dua okumakla geçiriyordu. İncil öyküleri dışında hiçbir konuşma konusu yoktu. Dublinliler bile ona "kutsal engerek yılanı" adını takmışlardı.

Herhalde Edith'e kalsa, tenin tene değmesini günah sayan Ortaçağ Hristiyanları gibi, kocasının cinsel ilişki arzularına sadece elbisesinde açacağı bir delikten izin verirdi. Oysa Bay Chapman sağlıklı ve bu işten hoşlanan bir adamdı. İçmeyi ve eğlenmeyi de seviyordu. Evlilik yatağında bulamadığı keyfi, kızları için tuttukları bakıcı Sarah ile ilişkiye girerek sağladı. Güzel, sempatik, tatlı ve zeki bir kız olan 23 yaşındaki Sarah ile 38 yaşındaki Chapman 1884'te Dublin dışında tuttukları bir evde birlikte yaşamaya başladılar.

Cinsel görev yükünden kurtulduğu için mutlu olduğu anlaşılan Edith'in bu birlikteliği bildiği halde karşı çıktığını gösteren hiçbir işaret yok. Ama Sarah ile Bay Chapman'ın evlenmeleri mümkün değildi. Kendi ülkelerinde de yaşayamadılar ve iki sevgili için sürekli yer değiştirme dönemi başladı. İngiltere'de dört ayrı yerde, Fransa'da Jersey adasında ve tekrar İngiltere'de oturdular. Bu değişiklikler ailenin sosyal durumunun bilinmemesi için yapılıyordu. Esasen gittikleri yerlerde insanlarla fazla dost olmuyor, kapalı bir yaşam sürüyorlardı. Bay Chapman da soyadını Lawrence olarak değiştirmişti. Sarah ona asla "kocam" demiyor, "Tom" ya da "çocukların babası" diye bahsediyordu.

Lawrence çiftinin beş erkek çocuğu oldu. Bunların ikincisi, kahramanımız T.E. Lawrence'tır ki bundan sonra Lawrence diye sadece onu belirteceğiz.

Aile içinde Ned diye çağrılan Lawrence, henüz on yaşındayken annesi ile babası arasındaki ilişkinin gayri meşru olduğunu öğrendi.

Evde özel eğitim gördüğü gibi Oxford High School'da da okudu.

13 yaşındayken kırılan ayağını kuvvetlendirmek için bisikletle dolaşmaya başladı. Yaz tatillerinde bazı arkadaşlarıyla ülke içinde bisikletle uzun turlar yapıyordu.

17 yaşında kendi başına asker olmaya karar verdi ve bir topçu birliğine yazıldı. Babası gidip geri getirdi. Delikanlının kendi ailesiyle bir uyuşmazlık içinde olduğunu fark ettiğinden, evlerinin bahçesinde onun için iki odalı bir kulübecik yaptı. Lawrence orada kendi başına yaşadı ve başta tarih olmak üzere sevdiği kitapları okudu.

1906'da 18 yaşındayken bisikletle Fransa turu yaptı.

1907'de Oxford'da bir tarih bursu kazandı. Ama sorunlu bir çocuktı ve yaşı ilerledikçe içine kapanıklığı arttı. Babası, hocalarıyla, Oxford'un Arapça profesörü D. Margoliouth ve Ashmolean Müzesi müdürü, oryantalist D.G. Hogarth ile konuşup ona yardım edecekleri vaadini aldı. İkisi de, fakat özellikle ikincisi, Lawrence'ın hayatının şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. Onu, Round Table (Yuvarlak Masa) adlı dergi ve araştırma grubunun milliyetçi fikirleriyle temasa geçiren Hogarth oldu.

“Ortaçağ ve Şövalyeler Tarihi” konusuna özel bir ilgi duyan Lawrence, savaş felsefesini ele alan, Clausewitz, Napolyon ve daha antik yazarlarla modern düşünürlerin kitaplarını, yazışmalarını da okudu.

1908'de Oxford'a döndü ve Hogarth'ın yönlendirmesiyle Fransa'da Ortaçağ savaş alanlarını ve şatolarını dolaşıp resimlerini çekti, haritalarını yaptı. Bunların her birini hocasıyla tartıştı. Bu gezide sıkıntı, açlık ve yokluğa, kötü şartlara alışmanın ilk önemli adımını attı.

O yılın sonunda Lawrence yirmi yaşının içindeyken, Hogarth onu aynı tür çalışmaları Osmanlı Devleti'nin çoğunluğu Arap nüfuslu bölgelerinde yapmaya hazırladı. Delikanlı Arapça dersleri aldı. C. Doughty gibi Arabistan çöllerinde dolaşmış ve eseriyle dünya çapında ün kazanmış uzmanlarla tanıştırıldı. 1909 Haziranında "Ortadoğu'da Ortaçağ şövalye mimarisi ve askeri uygulamaları" konusunda tez hazırlamak üzere hareket etti. Hogarth, ayrıntılı notlarla neler yapması gerektiğini saptayıp kendisine vermişti. Yanına güçlü bir teleobjektifli fotoğraf makinesi, tabanca, mermiler ve resmi makamlardan yardım gösterilmesini isteyen, Lord Curzon imzalı tavsiye mektupları verilmişti. Asıl ilginç, Hogarth'ın yetiştirmelerinden ve Ortadoğu'daki önemli İngiliz ajanlarından Pirie-Gordon'ın en son duruma göre düzeltilmek üzere verdiği haritalar da yanındaydı.

6 Haziran 1909'da Lawrence Beyrut'a vardı. 1500 kilometrelik bir yolu yaya olarak dolaşmayı planlıyordu. Sayda, Taberiye, Nasıra, Hayfa, Akka, Tir, Trablusşam, Lazkiye, Antakya, Urfa, Harran'a ulaştıktan sonra Şam'a döndü. Soyuldu, saldırıya uğradı, bitlendi ama yılmadı; yerli halkın arasında dolaştı, onların yemeklerini yedi, aynı yaşamı yaşadı. Bu arada, "Haçlıların Askeri Mimarisi" konulu tezinin malzemesini topladı ve dönüşünde başarı ile savundu.

1910 yılında Hogarth onu Güney Anadolu'da, Kargamış'taki Hitit arkeolojik kazılarına katılmaya çağırdı. Aralık ayının ortasında Lawrence İstanbul'a geldi. Oradan Beyrut'a geçti ve hocasının tavsiyesine uyarak Arapçasını ilerletmek için Cebel'deki Amerikan okuluna devam etti. Mart'ta Hogarth'la birlikte Beyrut'tan hareketle Hayfa, Karmel tepesi, Nasıra,

Yarmuk köyleri, Deraa'ya, sonra Hicaz demiryolu ile Şam, Humus, Halep üzerinden Kargamış'a gitti. Arap ve Kürt işçilerin arasına katıldı, onlar gibi giyinip yaşadı, zamanla kendini benimsetmeyi becerdi. Hogarth bir ay sonra geri döndü. Lawrence ise işçilerin idaresini üstlendi. Bu sayede en iyi Arapça konuşan İngiliz haline geldi.

Kazıya ara verildiği yaz aylarında, yakın dostluk kurduğu iki Arap arkadaşı Dahum ve Hamudi ile birlikte ve yerli giysileri içinde Suriye'nin büyük kısmını dolaştı. Hatta Port Said'de gemilere kömür yükleme işinde bile çalıştı.

1913 yazında kazılar durunca iki Arap arkadaşını alıp İngiltere'ye gezmeye götürdü, sonra Kargamış'a döndüler.

1914'ün Ocak ayında Lawrence, Woolley ile birlikte İngiliz ordusundan Yüzbaşı Newcombe'ın emri altında Sina çölünde bir askeri bilgi toplama seferine çıktı. Daha önce bilgi toplama çalışmalarını arkeolojik kazı ya da turizm maskesi altında yürütürken bu kez ilk defa askerî hizmete giriyordu. Dahum'un da katılmasıyla altı hafta boyunca Sina çölündeki geçitleri ve su kaynaklarının yerlerini haritalara geçirmekle uğraştılar.

Lawrence 1914 Haziranında Londra'ya döndü. 4 Ağustos'ta I. Dünya Savaşı başladı. Resmi örgütlerle bağlantısı bulunmayan Lawrence'ın bir hizmete alınma isteğini dikkate alan olmadı. Yine Hogarth'a başvurdu ve onun sayesinde, Newcombe, George Lloyd, Woolley ve Aubrey Herbert ile birlikte 1914'ün Aralık başında Kahire'deki Askeri Haberalma Örgütü'nde çalışmak üzere görevlendirildi.

Lawrence, 1914'ün Aralık ayında 26 yaşındayken, Türklerin karşısında resmen askeri bir nitelikte yer almış oldu. 1916 Kasımına kadar Kahire'de, sonradan Arap Bürosu denilen haberalma örgütünde, sorguya çekme, Suriye'deki ve Filistin'deki Türk birliklerinin yerleri ve savaş hedefleri hakkında bilgi toplama, harita hazırlama ve Ortadoğu'da savaşanlara hem politik tutum hem de yerli halka nasıl davranılması gerektiği

konusunda bilgi sağlamak üzere, servise özel bülten yayınlama işlerinde çalıştı.

1916 başında Irak'ta, Kutül-Amâre'de Türk ordusunca sarılmış İngiliz ordusunu, Türk kumandanına rüşvet teklif ederek kurtarmak gibi hayalci bir girişimde kullanılması dışında günleri hareketsiz, masa başı çalışması olarak geçiyordu. Bu hareketsizlik Yüzbaşı Lawrence'ı hayli sıkıyordu. Üstleriyle geçimsizliği büsbütün arttı.

1916'nın sonlarında kendi girişimiyle, Hicaz'daki Şerif Hüseyin Ayaklanması'na, Lawrence'ın deyimiyle Arap Ayaklanması'na irtibat subayı olarak atanmayı sağlayarak hareketsizlik sıkıntısından kurtuldu. Tekrar Arap kılığında bedevilerin arasında yaşamaya başladı. Başta Şerif'in oğulları Faysal, Abdullah (her ikisi de Osmanlı Meclisi'nde milletvekili idiler), Ali ve Zeyd olmak üzere Türk ordusundan ayrılmış Cafer Askeri, Aziz Ali Mısri, Nuri Sait gibi subaylarla birlikte Türk birliklerine karşı savaştı. Ama her fırsatta onlardan ayrılıp, bedevilerin başında Osmanlı karakollarını ve Hicaz demiryolunu vurdu. Sabotaj eylemlerinde öğretici ve öncü bir rol oynadı.

6 Temmuz 1917'de Akabe'nin alınışına katkıları sebebiyle rütbesi binbaşılığa yükseltildi ve Lawrence'a nişan verildi. Kudüs'ün alınması için Allenby'nin istediği desteği tam sağlamadıysa da bu kente girişte yapılan zafer geçidine katıldı. Ve orada tanıştığı Amerikalı gazeteci Lowell Thomas, Kutsal Kent'i kurtarmadaki rolü konusunda yazdığı yazılarla reklamını yaparak "Lawrence Efsanesi"nin kurulmasında ilk adımları attı.

Türk ordusunun çekilişini bozguna döndürmekte Araplarla birlikte yaptığı katkılar sebebiyle 1918'in Ocak ayında yarbaylığa terfi ettirildi. Kendi savaşının hedefi olarak koyduğu Şam'ın alınması (1 Ekim 1918) ile askeri eylemleri sona erdi. Bu arada rütbesi albaylığa yükseltildi.

Savaş boyunca Arapları Türklere saldırtmak için onların her istediklerine "evet" demekle görevlendirilmiş olan Lawrence,

Barış Konferansı başlayınca bunların hiçbirinin yerine getirilmeyeceğini -evvelce de bildiği halde- bu kez kesin olarak anlayınca, bunalıma girdi. 1919 Şubatında, 1916-1918 arasındaki olayları kendi görüşüyle değerlendiren ve sonradan Seven Pillars of Wisdom (Bilgeliğin Yedi Direği) adını verdiği kitabını yazmaya başladı. 1919 Noel'inde bitmiş müsveddelerin yüzde seksenini kaybetti. Bunların dayandığı not ve belgeleri de atmış olduğu için, daha çok hafızasına dayanarak hepsini yeniden yazdı.

Kitap sadece sekiz nüsha basıldı ve Hicaz olaylarına katılmış beş kişi tarafından okundu; onların önerilerine göre bazı kısımların metinden çıkarılması kararlaştırıldı. Kitap bu şekliyle 1926'da basıldı ve sadece abone kaydedilmiş olan 128 kişiye gönderildi. Tam metni Lawrence'ın vasiyeti uyarınca ölümünden sonra, 1935'te piyasaya sürüldü. Bu arada kitabın bir özeti 1927'de *Revolt in the Desert* (Çölde Ayaklanma) adıyla yayınlandı.

Lowell Thomas'ın 1919'dan başlayarak dört yıl boyunca başta Amerika ve İngiltere olmak üzere bütün dünyada düzenlediği slaytlı ve filmli gösteriler, o zamana kadar İngiltere'de ismi doğru dürüst işitilmemiş olan Lawrence'ın efsane haline gelmesini sağladı. Aniden "Savaşın Tek Kahramanı" ve "İngiliz Kahramanlığının Simgesi" haline getirilen Lawrence, 1922'de albay rütbesini terk edip er olarak, Ross adıyla Hava Kuvvetleri'ne kaydoldu. Kimliği anlaşıncı Shaw adıyla Tank Birliği'ne geçti. Sonra tekrar Hava Kuvvetleri'ne döndü. Bir ara Hindistan'da görev yaptı, ancak verilen görevler tamamen masa başı işlerdi -ne haber alma ne de eylem bahis konusuydu. 1935 Şubat'ında Lawrence Hava Kuvvetleri'nden emekliye ayrıldı. Ancak işsizlik, bunalımlarını büsbütün artırdı. Geçirdiği bir motosiklet kazası -aracı kendisi kullanıyordu- sonucunda 6 gün komada kaldıktan sonra 19 Mayıs 1935'te, 47 yaşında öldü.

İngilizlerin “resmi tarih kaynağı” sayabileceğimiz *Encyclopaedia Britannica*’ya göre, 1917-1918’de Hicaz-Suriye bölgesinde 35 bin Türk askerinin ölümünde ve 35 bininin de esirliği ya da yaralanmasında Lawrence, Arapları yöneterek başrolü oynamıştır. Böylece, Hicaz bölgesi ve en başta da Medine’deki Türk birliklerinin, Kudüs ve Şam’ı almak üzere ilerleyen İngiliz ordusunun cenahını tehdit etmesi engellenmiş, ayrıca Türk ordusunun geri çekilişi ve sivillerin tahliyesi paniğe dönüştürülerek bozgun ortamı pekiştirilmiştir.

Bu başarıları sebebiyle Lawrence, I. Dünya Savaşı’nın en ünlü İngiliz İmparatorluğu Kahramanı (Imperial Hero) diye adlandırılmıştır. Ölümünde gönderdiği mesajda İngiliz Kralı “ismi tarihte daima yaşayacaktır” deyimini kullanmış, heykeli de krallığın en prestijli kilisesi St. Paul Katedrali’ne yerleştirilmiştir. Bunun, 19. yüzyılda İngiliz büyüklüğünü sağlayan iki ünlü komutan Nelson ve Wellington’ın heykelleri arasında yer alması, kendisine verilen önemi kanıtlar.

Ulusal kahraman kavramı öylesine duygusal nitelik taşır ki, aşırılıkları fark etmek, frenlemek hemen hemen imkânsızlaşır. Atatürk konusundaki bizim duyarlılığımız ve abartmacılığımız anımsanırsa İngilizlerinkini de doğal saymamız gerekir.

En bilimsel bakışlı İngilizlerin bile onun hakkındaki değerlendirmelerinde bu duygusallık ve abartmacılığa rastlanır.

Beyaz Arap Mekke Prensi, Şam’ın Taçsız Kralı, Arabistan’ın Taçsız Kralı deyimleri bunlar arasındadır. Hakkındaki en son çıkan, en ciddi ve en kapsamlı kitapta da şöyle bir kayıt var:

(...) büyümlü bir kişiliğe, parıldayan bir zekâyâ, enerji ve çekiciliğe (sahip olan Lawrence)... Arapların zalim yöneticilerini devirip Şam’ı almasını sağladı ve eğer savaş sona ermeseydi, politikacılar ona ihanet etmeseydiler, *Küçük Asya aşiretlerinin yarısını peşine katıp İstanbul’u fethedebilirdi.*

Bu değerlendirmelerin kökeninde, tek kaynak olarak Lawrence’ın açıklamalarına dayanan L. Thomas, T. Graves ve Liddell

Hart gibi biyografi yazarları ile kendi kitabındaki yargıları vardır sadece. Yani açıkça Lawrence efsanesini yine Lawrence'ın kendisi şekillendirmiştir. Ancak bir kimse, kendi eylemlerini değerlendirirken ne oranda yansız olabilir? Objektif kalması olası mıdır? Kitabı, Türk-Arap ilişkilerini damgalamak açısından önemli bir yere sahiptir; ama yargılarını kabul edebilmek için objektiflik derecesinin belirlenmesi gerek.

Lawrence'ın çelişkili, bunalımlarla dolu kişiliği çok tartışma konusu olmuştur. Lehide ve aleyhinde yazanlar vardır. Bu karmaşa içinde biz de objektifliğimizi kaybetmemek için İngilizlerin en ciddi yayını *Encyclopaedia Britannica*'nın bu ulusal kahramanın kişiliği ve eylemleri üzerindeki yargılarını aynen aktarmayı uygun bulduk:

Lawrence'ın I. Dünya Savaşı'ndaki başarıları hayranları tarafından abartılmıştır. Faaliyetleri, Arap Yarımadası'nın bir köşesiyle sınırlıydı ve bunda da en üst düzey kumandan değildi. (...) Yine de Arap Ayaklanması'nın başarılı operasyonları geniş oranda onun dehasından esinlenmişlerdir. (...) Arabistan macerasının romantik cazibesi sırasında da becerikliliği yeterince kabul edilmemiştir. Ona uluslararası ilgi, olağanüstü entelektüel yeteneklerinden çok, rütbeyi, şöhreti ve parayı reddedip basit bir asker olarak (albaylığı bırakıp) orduya katılmasından doğmuştur. Parlak bir kariyeri neden bırakıp askere gittiği bir sürü iddialara yol açmıştır. En geçerli açıklama, gayri meşru doğumu sebebiyle dıştan görünüşünün çarpıklığı ve bunun kendisini bir aşağılık duygusuyla hem saldırgan hale getirmesi, hem de aynı zamanda utandırmış olmasıdır. Bu yüzden reklamdan kaçınıp, fark edilmemeyi tercih etmiştir. Kuşkusuz bu taban tabana zıt dürtüler arasındaki şaşkınlığıyla, zaman zaman edebe aykırı bir küstahlıkla davranmış, bazen de içtenlikle çekingen ve toplumun dikkatinden uzak kalma amacıyla hareket etmiştir.

Daha Arap Ayaklanması'na katılmadan önce Lawrence pek çok karakter acayiplikleri göstermiştir: Yaramaz çocuk muzipliği, sevmediği ya da nefret ettiklerine karşı katılığı, vb.

Bu durum, 1917 Kasım'ında Türkler tarafından yakalanışı ve onların elinde çektiği varsayılan eşcinsel aşağılamanın, karakteri üzerinde büyük bir etki yarattığı şeklindeki iddianın gücünü azaltmaktadır. Lawrence'ın kendisinin bir eşcinsel olduğu teorisi de temelsiz görünüyor. Lawrence'ın psikolojisini inceleyen her analiz her şeyden önce olağanüstü berrak, çok yönlü ve nüfuz edici bir zekâyâ sahip olduğunu kabul etmelidir. Bu fikrî deha ona çok kimseden daha berrak görme yeteneğini sağlıyordu. Bu aynı zamanda ona, fikrî bir gurur ve daha az yetenekliler karşısında, affedilmesi güç bir katılık ve haddini bilmezlik şeklini alan bir hakir görme duygusu aşlamıştır. Kendisine yönelik olarak Lawrence bir idealist ya da belki bir mükemmeliyetçi idi. Eksikliklerini, karakterini düzeltmek için kendi vücuduna işkence ediyordu. (...) Belki de bu yüzden, pratik hiçbir amacı olmayan fiziki zorlamaları vücuduna tatbik ediyordu. Orduya er olarak kaydını da aynı acayıplık açıklar. Kendinden daha aşağı fikri düzeydeki insanlara karşı duyduğu sabırsızlık ve küçük görmenin bilincinde olarak, her çeşit özel yaşamdan kendini mahrum ederek, kendini ordunun aşağı kademeleriyle bir arada tutarak ıstırapı yaşadı.

(...) Bununla birlikte karakterinin hiçbir yanı tam bir zafer sağlayamadı ve ölüm anına kadar kafası, çatışan eğilimlerin savaş alanı olarak kaldı.

Bu değerlendirmeden anlıyoruz ki, Lawrence'ın yaşamını ve düşüncelerini damgalayan yargıları, gayri meşru doğumundan ileri gelen (saldırganlık/aşağılama/kendini herkesten üstün görme ve bunu kanıtlama arzusu) eğilimiyle, (insanlardan ve yaşamdan kaçma/içine kapanma) psikozunun çatışmasından kaynaklanmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan karakter acayıplıkları cinsel (ya da eşcinsel) sorunlarla da birleşince daha da karmaşık hale gelmiştir. Ve bütün bu belirtiler, 1914 öncesinde, Türklerle doğrudan çatışmaya girişmesinden öncesine aittir. Yaşamının sonuna kadar da bu

acayıplıklarına bir çözüm bulamamış, kısacası hiçbir zaman dengeli yaşayamamıştır.

Kitabındaki şu pasaj kendisinin de içindeki bunalımın bilincinde olduğunu gösteriyor:

Benim başarı arzularım vardı. Ve tanınmak keyfimin taşıdığı korku. Başkalarından fark edilmek ihtirasına karşı hissettiğim nefret, bana, önerilen bütün şerefleri reddettirmiştir. Bağımsızlığımı hemen hemen bir bedevi gibi kutsuyordum.

Bu sonuca varmakla Lawrence'ın yaptığı ya da yazdığı her şeyi bir anda yok ve değersiz saydığımız anlaşılmalıdır. Aksine amacımız, yaptığı ve yazdıklarını iyi bir mantık süzgecinden geçirmek gereğini vurgulamaktır. Bu kitaptaki çabamız da buna yönelik olacaktır, Lawrence efsanesindeki gerçek payının araştırılmasına Araplar, Fransızlar, Yahudiler ve özellikle İngilizler bizden çok önce girişmişlerdir. Bunlardan Fransız ve Arap yaklaşımında tepkinin ağır basmasına karşılık, İngilizlerin, objektiflik arayışıyla, kendi kahramanlarını didik didik etmelerindeki çabaya özel bir saygı duyduğumuzu itiraf etmek zorundayız.

Özellikle, Lawrence'ı “dâhi” sayan anlayışı yargılamak gerekiyor. Bu herkesin en çok üzerinde durduğu nokta olmuştur.

Bu sözcük, yetenekten çok daha üstün nitelikleri belirtiyor. Tabii her üstün zekâyı deha sayma hatasına da düşmemek gerekli. Kavrayışı, nüfuz yeteneği yüksek bir insan mutlaka dâhi değildir. Hele bütün yaşamı bunalım ve kararsızlık içinde geçen bir kimseye bu damgayı vurmak işgüzarlık gibi görünüyor. Özellikle bu kişi, deha tanımına daha uygun olan “yaratıcı bir yetenek” niteliğine sahip değilse.

Yaratıcı yetenek, düşünce/teori düzeyinde olabileceği gibi eylem düzeyinde de olabilir. Değişik oranlarda iç içe bulunabilir. Ama bunun itici gücü salt kendi kendisiyle mücadelenin ürünü olmamalıdır. Ağırlıklı olarak topluma, insanlığa yönelik düşüncelerin ürünü olması gereklidir. Burada kişinin

kendi kendisiyle mücadelesi, komplekslerini aşmak değil, engelleyici dış baskılar karşısında inanç ve ilkelerinden ödün vermemek yolunda olmalıdır. Bir ölçüde, taktik düzeyde (dar alanda, kısa vadeli, sınırlı) ödün kabul edilebilir; ama stratejik (geniş alanda, uzun süreli, büyük çaplı) son hedef düzeyinde olmamalıdır. Bunun sonucu kaçınılmaz bir sorudur: Lawrence'ı devindiren insanlığa özgü evrensel ilkeler miydi, yoksa onu yönlendiren bir çarkın güdümü ya da bazı çıkarlar mıydı?

Lawrence'a mal edilen, “dehasının Arap Ayaklanması'nı yaratmış olduğu” savı, kendi kitabı ve reklamları okunursa insana doğruymuş gibi görünüyor. Tabii bu, 1916'dan önce Arap bağımsızlık hareketinin ne düşünce ne de eylem düzeyinde varlık gösterebildiği önyargısına dayanır. Gerçeğin bu olmadığı, yarım yüzyılı aşkın bir hazırlık dönemi yaşandığını bilmeyen yoktur. Buna başta İngilizlerinki olmak üzere emperyalizmin desteğini, Mekke Şerifi'nin kişisel prestijini, Osmanlı ordusundan kaçan Arap kökenli subayların katkısını, Arap Yarımadası'na akan İngiliz altınlarının etkisini ve nihayet, bu topraklarda ilk kez fiilen güçlü bir İngiliz ordusu ve uzmanlarının rolünü eklersek, Lawrence'ın alanının bir hayli sınırlandığı görülür.

Araplardan Süleyman Musa ve Subhi el-Omarî'nin; İngilizlerden Aldington ile Knightley ve Simpson'ın; Fransızlardan Bremond ve Vincent Monteil'in; Yahudilerden Anita Engle'in Lawrence efsanesine yönelttikleri eleştiriler bu sınırlılığın derecesini göstermektedir.

Arapların Eleştirileri:

Arap ihtilalini sadece Lawrence'ın yarattığı tezini hiçbir Arap kabul edemez. Lawrence yalancı ve palavracıdır. Emir Abdullah'ın dediği gibi “hep kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokmuştur.” Ayaklanma tamamen Arapların girişimiyle, Arap amaçları için Araplara yöneltilmiş bir harekettir.

Lawrence kitabında, en büyük zaferi olarak Tafilâ Savaşı'nı kaydeder. Oysa bu yere, işgalinden beş gün sonra, yani zafer Araplar tarafından kazanıldıktan sonra gelmiştir.

Çingene kılığında Amman'ı ziyaret edip haber topladığı iddiası yalandır.

Türklerin Kerak'ta Şeyh Abdurrahman adında birini, her kol ve bacağını bir ayrı katıra bağlayarak çektilerip parça parça ettikleri hakkındaki iddiası doğru olamaz, zira ne böyle bir kişi var ne de böyle bir olayı bilen; ayrıca bu Doğu'da hiç bilinmeyen ve uygulanmamış bir Batılı işkencesidir.

Gizlice Şam'a girip Belediye Reisi Ali Rıza er-Rikabi ile buluşması gerçek olamaz, zira bu zat belediye reisi değil, merkez komutanıydı. Kendisi de Lawrence'ı ilk kez 1918'de savaş-tan sonra gördüğünü söylemiştir.

Deraa'da ölüm derecesinde kamçılandıktan sonra Azrak'a gitmek için 150, Akabe'ye gitmek içinse 650 kilometreyi deve sırtında ve iki üç günde kat etmiş olması imkânsızdır. Buna insan gücü yetmez. Kitabına koyduğu bu olay resmi raporunda yoktur.

Gerilla savaşı fikri, daha Lawrence Hicaz'a ayak basmadan önce Aziz Ali Mısri tarafından ileri sürülmüştür.

Türk cephesi gerisinde tek başına dolaştığı iddiaları doğru olamaz, zira hiçbir yabancı yanında güvenliğini sağlayacak şerifler olmadan Arabistan'da gezemezdi.

Arap ordusunun en büyük zaferinin 300 esir alınan Akabe savaşı olduğunu söylüyor, oysa Abdullah Taif'te 1500 esir aldı. Dolayısıyla Akabe'yi "Gelibolu Zaferi"ne eşit sayması kabul edilemez.

Lawrence'ın 25 tren, 15 bin ray, 57 köprü uçurduğuna dair iddialarını kanıtlayacak hiçbir resmi kayıt bulunamamıştır.

İngilizlerin Eleştirileri:

İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Çanakkale yerine İskenderun'a çıkarılmasını Genel Kurmay'a önerdiği iddiası gülünçtür; Lawrence'ın ciddiyetle dinlenmesini gerektirecek bir mevki yoktu.

Erzurum Kalesi'nin Ruslara teslimini ayarladığı iddiası yalandır.

Ona Mısır Yüksek Komiserliği teklif edildiği yalandır.

Hicaz'da tren dinamitlemeyi başlatan o değildir.

Hicaz'a ilk kez, Arap İhtilali'nin liderini seçmek için gittiği iddiasının aslı yoktur. Tatil geçirmek için gitmiştir. Esasen ondan lider seçmesini isteyen de olmamıştır.

Arap bağımsızlığının savaşçısı olduğu doğru değildir, bu bölgeyi İngiliz Dominyonu yapmak istiyordu.

Akabe işini düzenlediği şüphelidir.

Türk askerlerinin hepsi hastalıklıydı iddiası tutarlı değildir, bu takdirde Çanakkale ve Irak başarılarını açıklamak mümkün olmaz.

Allenby'ye, Faysal'a ve diğer birçoklarına yakıştırdığı sözlerin gerçek olmadığı saptanmıştır. Bayan Bernard Shaw ondan, "öyle korkunç bir yalancı ki" diye bahsetmiştir.

Fransızların Eleştirileri:

Fransızların kendisinden önce demiryolu tahrip ettiklerinden hiç bahsetmemektedir.

Akabe projesi Lawrence'a ait değildir.

Lawrence'ın kendisine mal ettiği bazı İngiliz-Fransız görüşmeleri, Cidde'deki İngiliz temsilcisi ile yapılmıştır.

Vech'in alınışına, kendisi olmadan gerçekleştirildiği için karşı çıkmıştır.

Yetkilerini İngiliz-Fransız dayanışmasını pekiştirmek için değil, baltalamak için kullanmıştır.

Yahudilerin Eleştirileri:

Allenby'ye Türk ordusu hakkındaki bilgilerin sadece Lawrence kanalıyla geldiği yolundaki iddiaya karşı çıkıyorlar. Lawrence'ın kadın kıyafetine girip Filistin'de dolaştığı iddiasını da doğru saymıyorlar. Onlara göre Allenby'nin Filistin'deki hareketinde yararlandığı bilgiler "Nili Casusları" adıyla anılan Sarah Aaronsohn ve arkadaşlarının çabalarıyla sağlanmıştır. Amerika ile de bağlantısı bulunan bu Yahudi örgütü, kendilerine bütün Filistin Yahudilerinin gönüllü yardımında bulunduğu iddiasındadır. Lawrence'ın ve Arap Cephesi'ni oluşturan Şerif Kuvvetleri'nin Filistin'de çalışmadıklarını, esasen Arap casusların para karşılığı hizmet verdiklerini ileri sürüyorlar. Bu tezleriyle, Lawrence'ın bir Siyonist ajanı olduğu yolundaki Arap iddiasına da yanıt vermiş oluyorlar.

Türk Değerlendirmesi:

Kitabımızın ağırlığını bu husus teşkil edecektir.

Lawrence'ın komplekslerinin kökeninde gayri meşruluk duygusu bulunduğundan, anne ve babasından kaçma eğilimi ağırlık taşıyordu. Aradaki fark, ilerde ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, annesinin cinsel sorunlarını etkilemiş, onu itmiş olmasına karşılık, babasının bir şeyleri zorla yaptırmaya çalışan birisi olmaması, onu rahatlatma yolları aramasıydı. Askere kaçma bunalımında sadece ona ayrı bir kulübe yapmakla kalmadı, oğlunun sorunlarına yardımcı olmaları için Oxford'un iki ünlü oryantalistine başvurdu: Arapça profesörü Margoliouth ve Ashmolean Müzesi müdürü D.G. Hogarth.

Lawrence'ın, "17 yaşından beri kendisine her şeyi medyun olduğum adam" dediği Hogarth, aralarındaki 26 yaş farkın da etkisiyle ona gerçek bir baba olmuştur. Bu yüzdendir ki, anne şefkati eksikliğinden ileri gelen bunalımları, bir baba yönlendirmesiyle, Lawrence'ı delilikle sona erebilecek tehlikelerden korumuştur.

Tabii ki Hogarth'ın yönlendirmesi kendi bilgisi, kültürü ve eğilimleri yönünde olacaktı. Bu sebeple onun özelliklerini belirtmeye çalışacağız. 1862'de doğmuştu, İngilizce dışında Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rumca, Türkçe ve Arapça biliyordu. Müze müdürlüğüne hakkıyla erişmiş bir arkeolog ve oryantalist idi. Bilgisiyle Avrupa'da da saygı görüyordu. Anadolu, Kıbrıs ve Mısır'da arkeolojik kazılar yürütmüş, Atina'da İngiliz Arkeoloji Okulu'nda çalışmış, 1897'de Girit'te ve Türk-Yunan

Savaşı'nda Tesalya'da *Times* muhabiri olarak görev yapmıştı. Onun da evlilik hayatı pek mutlu değildi. Bayan Hogarth kocasının mesleğinden hoşlanmıyordu. Onun Ortadoğu'daki uzun gezilerine katılmıyor, kendi hayatını yaşıyordu.

İngiliz Haberalma Servisi'nin resmi ajanı olmamakla birlikte Hogarth, siyasilerin gerektiğinde başvurup yardım istediği uzmanlardandı. Fikirleri açısından aşırı ulusçuydu. İngiltere'nin en büyük olduğuna ve bunun korunması için her şeyin yapılması gerektiğine inanıyordu. Demokrasiye, hele bunun "daha aşağı uluslara" götürülmesine karşıydı. Dünyada emperyalistler arasındaki çıkar savaşında dostluklara, ittifaklara inanmıyordu. İngiltere'yi dorukta tutmak için uzmanlaşmış ve ne parada ne de şerefte gözü olup kendini davaya adanmış adamlara ihtiyaç olduğu kanısındaydı. Eğer terim daha sonra icat edilmemiş olsa, kendisine kolaylıkla ırkçı ve faşist denebilirdi. Bu kendini adanmış kadroların sağladığı bilgilerle imparatorluk politikası yürütölüp yüceltilmeliydi. Tabii ki bunlar basit vatandaşların ilgilenmediği ve anlamadığı bilgileri toplayacaklardı. Bu bilgileri veren Knightley ve Simpson şunu da ekliyorlar:

Çok kimse bu tip insanları demokratik geleneğe bir tehlike olarak görüyorlardı. Churchill 1920'de -Hogarth'ı andıran bir kimseden bahsederek- devlette önde gelen bir mevki işgal etmeyen kimselerin politika üzerinde bu derece etkisi olmasından şikâyet etmişti. Ama Hogarth'ın günlerinde hükümetteki çok kimse, çoğu Oxford'dan gelen bir akademisyenler hizbinin imparatorluğun geleceğini planlamaya katılmasından mutluydular. Bu gelecek sınırsız sayıldığından bu akademisyenler, meşaleyi taşıyacak genç adamları hizmete almakta çabuk davranıyorlardı. Ve Hogarth da Lawrence'ı bu açıdan yanına aldı. (...) Oxford'daki diğer akademisyenler gibi Hogarth da imparatorluğun geleceği üzerinde bir hayli kafa yormuş ve Lord Milner'in düşüncelerini en iyi yansıtan Lionel Curtis'in ve Round Table dergisiyle araştırma grubunun etkisine girmişti. Bunlar gizli çalışan ve imparatorluğun

geleceğini düşünen bir gruptu. Daha sonra Lawrence'ın yakın arkadaşı olan Curtis bir ırkçı ve kararlı bir Fransız düşmanıydı. Uygarlığın sadece İngilizce konuşanlarda bulunduğu inanıyordu ve "İsa yeryüzüne dönse ilkelerinin yalnızca İngiliz Uluslar Topluluğu'nda uygulandığını söyleyecektir" diyecek kadar önyargılıydı. *Round Table*'ın (Yuvarlak Masa) ilkeleri: Federasyon (imparatorluktaki bütün beyaz halkların birliği) ve Emperyalizm (bütün ulusun imparatorluk idealine katılması) idi. (...) Hogarth bu düşüncelere katılıyor ve İngiliz İmparatorluğu'na katılacak bir Arap Dominyonu fikrini hayal ediyordu.

Bütün bunlar Hogarth'ın ya da genç yardımcılarının resmen bir haberalma dairesine aylıkla bağlı oldukları anlamını taşımaz. Hogarth'ın savaşta kıdemli yüzbaşı rütbesiyle Kahire'deki İngiliz Haberalma Örgütü'nün müdürü olarak ortaya çıkmasına kadar İngiliz hükümeti ile ilişkisi gayri resmi danışmanlıktan ileri gitmemiştir.

İki yazar, Hogarth'ın çabalarını, günümüzde CIA'nin kültürel kurumlar aracılığı ve finansmanla yönlendirme çabalarına benzetiyorlar. Savaş patladığında, Ortadoğu hakkında -ulusal duygular, yeraltı hareketleri, mevcut liderler, Alman ve Fransız ajanlarının rolleri, savaş bölgelerindeki birlikler, vb.- en geniş bilgiye sahip kimselerdendi. Lawrence'ı bu çerçevede içinde kendisine yararlı olacak şekilde ve konularda hazırlayan Hogarth olmuştur. Onun Ortaçağ ve Haçlı Seferleri'ne ilgisini fark edip Filistin, Suriye bölgesine yönlendirmiş ve bu arada günün Osmanlı'sı ve Araplarıyla meşgul olmayı öğretmiştir.

Hogarth'ın 1910'da Lawrence'ı Kargamış kazılarına göndermesi arkeolojik değil, tamamen siyasal amaçlıydı. Almanlar, Kargamış'tan bir kilometre kadar uzakta, Fırat nehri üzerinde demiryolu köprüsü yapıyorlardı. Bağdat demiryolunun ilerlemesi İngiltere'yi özellikle ilgilendiriyordu. Bunun için Kargamış'takiler kazıdan çok inşaatı izliyorlardı. Knightley ve Simpson'a göre, Hogarth'la adamları Ortadoğu'yu imparatorluğa

katarak İngiliz İmparatorluğu tarihine yeni bir bölüm eklemeyi tasarlıyorlardı.

Hogarth, imparatorluk idealini ruhuna işleyerek, Lawrence'ı bunalımdan çıkarmayı ve yaşamına bir amaç vermeyi sağlamıştı.

Lawrence'ın Hogarth'la kolayca bağdaşabilmesinin kökeninde, onun disiplin noktasında fazla ısrarlı davranmaması yatıyordu. Düşünmeden, tartışmadan itaat sistemine karşıydı. Üstelik isyancılığı hoş görüyor, kurulu düzenin kalıplarını reddediyordu. Derin bir kültüre sahip Hogarth'ın Lawrence'a değer vererek, onu karşısına oturtup fikirlerini dinlemesi, sonra anlatarak, ikna ederek yönlendirişi ve eylemlerinde frenleyici davranmayı, dostluklarının yürümesini sağlamıştır. Lawrence'ın kendisini yönlendirecek ve koruyacak birine ya da bir kuruma ihtiyacı vardı. Ancak bu desteği gördüğü zaman ayakta durabiliyordu. Hem 17 yaşındayken, hem de I. Dünya Savaşı'nın ertesinde sığınacak yer olarak, disiplininden nefret ettiği orduyu seçmesi bunun kanıtıdır. Hogarth ona sadece bir ideal aşlamakla kalmamış, bu korumayı da sağlamıştı. Bazı çevrelerin "dâhiyane" diye niteledikleri aşırılıklarını resmi makamlara karşı savunan daima Hogarth olmuştur. Ayrıca yaptıkları münasebetsiz de olsa, imparatorluk idealine bağlılıktan ileri geldiğinin güvencesi de yine Hogarth idi. Kahire'de etkisiz, yetkisiz Yüzbaşı Lawrence'ın, imparatorluğun en üst düzey politikası ve kişileri hakkında, her şeyi bilirmişçesine ileri geri yargılar yürütmesini tek ciddiye alanın Hogarth olduğu unutulmamalıdır.

Hogarth'ın ne derece kapsamlı bir düşünme yeteneğine sahip olduğunu, 1915 Nisan'ında Londra'da "Yakındoğu'daki Savaş Alanının Coğrafyası" konusunda verdiği konferans gösterir.² Osmanlı ordularının çarpıştığı dört cephenin (Boğazlar, Kafkasya, Güney Suriye, Mezopotamya) birbirinden ve ülke

2 *Near East*, 30.4.1915, s. 706, 720.

başkentinden 1500 kilometrelik mesafelerde bulunmasının iletişim olanakları sınırlı merkezîyetçi yapıyı sokacağı sıkıntılara özellikle temas etmiş, Gelibolu'nun çıkartmaya, Çanakkale Boğazı'nın ise zorla geçmeye uygun olmamasına rağmen bu girişimlerin yapılmış olmasını eleştirmişti. Çanakkale-İzmir arasının coğrafi bakımdan elverişliliğini vurgulayarak, Müttefik Yüksek Politika ve Kumanda heyetlerinin tercihini, daha sonuçlar alınmadan, ikinci ayında eleştirebiliyordu.

O dönemde 26 yaşında olan Lawrence, üstün çalışma temposuyla öğrenmeye devam etse, 10-15 yıl sonra Hogarth'ın düzeyine erişebilirdi. Ancak farkı bilgi açısından kapatsa da, itici kişiliği sebebiyle Hogarth niteliğinde bir yönetici olamayacağı belliydi.

Aslında Hogarth'ın kendisi de gerçek yönetici kadronun içinde olmadığından, bölgenin çeşitli kısımlarına yönelik İngiliz politikalarının içeriğini ve nasıl yürütüldüğünü tam bilmesi olanaksızdı. Nasıl Hogarth'ın bildikleri genel politikanın yüzde belki beş, belki de onunu aşamazsa, Lawrence'ın bildikleri de, Hogarth'ın bildiklerinin yüzde beş ya da onunu aşamazdı. “Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk” içindeki çeşitli haber merkezlerinde (Koloni bakanlığı, Dışişleri bakanlığı, Hindistan ve Mısır yönetimleri, Askeri Haberalma vb.) toplanan bilgilere bugün toplu şekilde baktığımızda, Lawrence'da ancak “yüzde onun yüzde onu” oranında bilgi bulunabileceği yolundaki iddiamızın abartma olmadığı hemen anlaşılır. Bu sebeple, kitabında ilk kez kendisinin keşfettiğini ileri sürdüğü birçok şeyin Avrupalı deyimiyle bir “Palyaço Sırrı” yani herkesin bildiği şeyler olduğu kolaylıkla fark edilir.

Lawrence'ın başarılarının niteliğini belirlemeden önce, İngiliz İmparatorluk Beyninin neleri bildiğini ortaya koymak yararlı olacaktır.

Başını İngiliz İmparatorluğu'nun çektiği bir girişimle, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü Avrupa güvencesine sokan

Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Avrupa dengesi büyük ölçüde değişti. Dünyanın bir numaralı gücü İngiltere artık Kıta Avrupası'yla fazla ilgilenmek istemiyor, bütün dikkatini Hindistan'ı diğer sömürgecilerin ihtirasından korumaya yöneltiyordu. Hindistan'ı İngiltere'ye bağlayan yolları güvence altına almak amacıyla, 1870'lerin başında Aden'e, Kuveyt'e el atmış, 1875'te Süveyş Kanalı'nın hisselerini ele geçirerek durumunu bir hayli güçlendirmişti.

Bu girişimler henüz Osmanlı Devleti ile arasındaki ilişkileri tam bozacak düzeyde şeyler değildi. Özellikle de Osmanlı'nın Türk olmayan Müslüman uyruklarıyla fazla içli dışlı olmamıştı. Hatta Mısır'ın bağımsızlık çabalarında Bâbîâli'nin yanında yer alarak, Arapları kışkırtan Fransa karşısında daha olumlu puan toplamıştı. Bâbîâli de kendi topraklarından Hindistan'a doğru telgraf hattı geçmesini kolaylaştırarak ve İngilizlere Fırat nehri üzerinde gemi taşımacılığı imtiyazı tanıyarak, Hindistan'ın güvenliği için İngiltere'nin Ortadoğu'yu kullanmasına hoşgörüyle bakmıştı. İngilizlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetlerine bu sızma başlangıcının daha sonraki adımları, Basra körfezi kıyılarındaki şeyhliklerle (Kuveyt, Bahreyn, Necd, vb.) doğrudan ilişkilere girmeleri olmuştur.

Fakat çok sürmedi, Fransa'nın Cezayir'den sonra 1881'de Tunus'a el koymasının ardından, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgaliyle, bu denge tam tersine döndü. Dünyanın en çok Müslüman nüfusa sahip devleti olan İngiliz İmparatorluğu, Arap işleri ve özellikle Hilafet sorunuyla doğrudan ilgilenmeye başladı. Abdülhamit'in halifeliğini bütün İslam toplumlarına kabul ettirme çabalarından bir Panislamcı eylemin doğması -ki Sultan'ın kendisinin kesin olarak böyle bir amacı yoktu- olasılığına karşı, İngiltere yoğun bir kampanya başlattı ve sömürgelerindeki binlerce İngiliz ve yerli ajanı bu sorunu araştırmaya yöneltti. Tabii aynı zamanda olası bir çatışmada Osmanlı'ya karşı İngiltere'nin yanında yer alacak kuvvetlerin saptanması

ve bunlara sağlanması gereken çıkarların belirlenmesi aşamasına geçildi.

Başta ünlü *Intelligence Service* (İngiliz Haberalma Örgütü) olmak üzere sömürge memurları, diplomatları, gazetecileri, oryantalistleri hatta tüccarlarıyla çok kalabalık bir kadro İngiliz İmparatorluğu'nun ayakta kalması için gerekli bilgileri ilgili makamlara ulaştırmakta yarış ettiler. Abdülhamit rejiminin hırpalanmasında bu bilgilere dayanılarak sürdürülen kampanyalar önemli rol oynamıştır. Daha sonra İttihatçılar da, İngilizlere yanaşmak yolundaki yoğun çabalarına rağmen aynı şekilde dışlanmışlardır.³

Osmanlı Devleti'nin başında kim olursa olsun, Mısır'ın İngiliz kalmasını; Irak, Kuveyt, Bahreyn bölgelerinde İngiliz çıkar bölgesini tanımayı; Hint Müslümanlarına Kraliçe'ye sadakati önermeyi benimsemedikçe, "Üzerinde Güneş Batmayan imparatorluk" dostu sayılamazdı. Bunları yapacak Osmanlı yöneticisi çıkması da pek kolay değildi. Bu sebeple 1880'lerin başından itibaren İngiliz politikası Mısır'da milliyetçiliği (Mısır, Mısırlılarıdır) ve İslam dünyasında Arap Hilafeti tezini desteklemeye yönelik olmuştur.

Petrolün ticari düzeyde üretilir hale gelmesi de Suriye-Mezopotamya ve Arap Yarımadası'na ilgiye yepyeni bir boyut getirdi. Almanların Bağdat Demiryolu imtiyazı bu bölgeyi hedef almış gibiydi. Benzinle içten yanmalı motorların öneminin henüz tam ortaya çıkmadığı bir dönemde, 1904'te dünyanın en büyük donanmasına sahip İngiltere'nin Birinci Deniz Lordu Amiral Fisher'ın petrolün gemilerde kömürün yerini alacağını savunması, bu boyutun önemini daha da artırdı. Avrupa'ya çok uzak olmayan ve İngiltere'nin kolayca hâkim olabileceği bir yerde ucuz kaynak arama çabaları yoğunlaştırıldı.

3 İngilizlerle Osmanlı Devleti arasındaki çekişmenin safhaları konusunda üç kitabımda ayrıntılı bilgiler vardır: *Abdülhamit Gerçeği*, İstanbul, 1987; *Abdülhamit ve Masonlar*, İstanbul, 1991; *İttihatçılar ve Masonlar*, 1991.

1908 Mayıs'ında, sonradan British Petroleum adını alacak bir İngiliz şirketi İran'da Zagros dağlarında petrol bulunca çözüm sağlanmış, ama Basra körfezi ve çevresindeki aşiretlerin önemi de bir hayli artmıştı. 1914'te İngiliz hükümeti bu şirkete ortak olarak bunun başka ellere geçmesinin savaş anlamı taşıyacağını ortaya koydu.

Konumuz gereği, İngiltere'nin Hicaz, Sina, Suriye bölgesine ilgisini biraz daha ayrıntılı ele alacağız.

Avrupa devletleri arasında Osmanlı topraklarını ekonomik çıkar bölgelerine ayırma pazarlıkları yapılırken İngiltere daima, bunun kendi Müslüman uyrukları üzerinde yapacağı etkileri ön planda düşünmüştür. Bu sebeple Hac konusu ve Mekke Şerifi'nin statüsü onları özellikle ilgilendirmiştir. Müslümanların İslam içi konulara Hristiyanların karışması karşısındaki duyarlılığını bildiklerinden çok dikkatli davranmış ve özellikle Hindistan'dan sağladıkları "marjinal Müslüman gruplara" mensup kadrolarla (İsmaililer gibi) bu işleri yürütmeyi denemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son 50-60 yılında, ekonomik çıkar açısından Avrupa devletlerini en çok birbirine sokan konu, demiryolu imtiyazları olmuştur. Demiryolunu yapıp işletenin o bölgeyi ekonomik sultanı altına sokacağı inancı herkeste hâkimdi. Abdülhamit'te de, İttihatçılarda da, hatta Cumhuriyet'in kurucularında da bu düşünceye rastlanır. Bu sebepten Abdülhamit Ruslara Doğu Anadolu'da demiryolu yapma izni vermemiş, Almanlara Bağdat Hattı hakkı tanınınca herkes Türkiye'nin Almanlaştığı sonucunu çıkarmıştı. İngiliz elçisi 23 Mayıs 1901 tarihli raporunda Hayfa-Şam demiryolundan bahsederken, Sultan'ın, sahilden içeriye uzanan demiryollarına prensip olarak karşı olduğunu kaydeder ve bunda haklı olduğunu kanıtlayacak bir not da ekler: "Bu proje er ya da

geç, imparatorluğun önemli bir damarını İngiliz ellerine teslimetmeye yarayacaktır.”⁴

Sömürücülüklerini bilimsel verilere dayamaya büyük dikkat gösteren modern çağın emperyalistleri, bu tür iddialarını tabii ki ciddi araştırmalara dayandırıyorlardı. Nitekim elçi O’Connor’ı yönlendiren, elindeki 1895’te hazırlanmış bir istihbarat raporuydu. Binbaşı Law “Asya Türkiye’sindeki Demiryolları” konusunda bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiş ve Hayfa-Şam-Havran, Beyrut-Havran, Mersin-Adana, İzmir, Eskişehir-Konya, Eskişehir-Ankara, Bilecik-Bursa, Mudanya-Bursa, Bursa-İzmit-Haydarpaşa hatlarını şahsen dolaşarak bunu sunmuştu. “Bunların ekonomik olduğu kadar sosyal ve askeri etkileri üzerinde de duruyordu.”⁵

İngiliz Askeri Haberalma Örgütü’nün 9 Ekim 1898 tarihli bir yazışmasına göre de, Suriye ile İran körfezini (İskenderun ya da Beyrut ile Basra arasında) bağlayacak bir demiryolunun bir savaş halinde fazla yarar sağlamayacağı, “çünkü herhangi bir düşman tarafından parayla beslenecek yerli aşiretlerin kolaylıkla hedefi olup tahrip edilebileceği” belirtiliyordu.⁶

Bu yazıya ek olarak, İngiliz Dışişleri Arşivi’ndeki dosyada, Musul-Van bölgesinde yaşayan 300 bin Süryani’nin İngiltere’ye hizmete hazır olduklarını bildiren bir de misyoner mektubu vardı. Kısacası, Suriye ve Irak bölgesinde cirit atan ajanlar, kimi ne zaman ve hangi koşullarla kullanabileceklerini biliyorlardı. Gücü bitmiş, parası kalmamış Osmanlı’nın ise bu durumun farkında da olsa engelleme şansı bulunmadığı kimse için sır değildi. 1890’larda İngiltere’nin özellikle Suriye-Irak-Basra körfezi ile ilgilenmesi, buranın Hindistan’ın güvenliği ve ekonomisi açısından öneminden ileri geliyordu.

4 O’Connor’dan Dışişleri’ne yazı, 23.5.1901, FO/78-5186.

5 Sir P. Currie’ye sunulan rapor, İstanbul, 20.10.1895.

6 FO/78-5186.

1900'ün ilk yıllarında Hicaz demiryolunun inşasına başlanması ve çalışmaların hızla ilerlemesi ilgileri bu yöne çevirdi. Abdülhamit buna, yabancı parasının karışmaması ilkesiyle başladı. Hacıların rahatını sağlayacak bu inşaatla İslam dünyasının yakından ilgileneceğini ve yardımda bulunacağını sanıyordu. Osmanlı sınırları dışından yeterince güçlü bir ilgi gelmeyince, memur maaşlarından zoraki kesintiler yaparak işi gerçekleştirmeye girişti.

Başlangıçta bütün Avrupalılar, özellikle İngiliz, Fransız ve Almanlar, girişimin sonuca vardırılamayacağı kanısındaydılar. Ancak Abdülhamit'in kararlılığı görülüp işin ilerlediği fark edilince, tıpkı evvelki projelerde olduğu gibi bunun da sosyal, ekonomik ve askeri rolü incelenmeye başlandı. Demiryolunun öncüsü olarak çekilen telgraf hattının yarattığı sorunlar dikkatlerden kaçmamıştı. İngiliz Şam Konsolosu W. Richards, 30 Nisan 1900 tarihli raporunda,⁷ telgraf hattını "doğuştan yırtıcı ve soyguncu insanlar" dediği bedevilerden korumak için gerekli görülen önlemleri sıralıyordu. Şam Konsolosu'nun 19 Kasım 1902 ve Cidde Konsolosu'nun 9 Ocak 1902 tarihli raporları da telgraf hattının topraklarından geçmesine aşiretlerin nasıl karşı çıktıklarını, Hicaz Valisi'nin, Hicaz Kumandanı'nın ve Mekke Şerifi'nin hangi pazarlıklara daldıklarını, hatta Şerifin aşiretleri kışkırttığını anlatıyordu.

Sadece telgraf hattı için böylesine zorluk çıkaran aşiretlerin, Hac kervanlarının geçiş rüsumundan ibaret olan yıllık kazançlarını kaybetmelerine sebep olabilecek demiryolunu kendileri için daha da büyük bir tehlike saymaları doğaldı. Nitekim 17 Kasım 1906 tarihiyle İstanbul elçiliğinden Londra'ya gönderilen bir raporda⁸ demiryolu inşaatı çölde ilerledikçe, malzemenin ve Türk işçilerinin korunması için gittikçe daha çok

7 FO/78-5452.

8 İstanbul'da G. Barclay'den Dışişleri'ne, FO/371-156.

askere gereksinildiği belirtilmektedir, çünkü bedeviler talan için bunlara saldırıyordu.

Demiryolu inşaatının Sina yarımadası ile Akabe körfezine yaklaşması İngiliz yönetiminde yeni bir tedirginliğe sebep oldu. Bunun Mısır'ı kolaylıkla işgal için asker göndermek üzere yapıldığını ileri sürenler çıktı. Daha 1903'te İngiliz Seferberlik ve Askeri Haberalma Genel Müdürlüğü bu konuda rapor hazırlattırmıştı. Tabii aynı anda karşı önlemler de tasarlanmaya başlandı. 1906'da Akabe köyünün ve körfezinin Osmanlı topraklarında mı, yoksa Mısır topraklarında mı olduğu konusunda çıkan tartışmalar az daha bir savaşa sebep olacaktı. Resmen Osmanlı toprağı olduğunu kendi aralarındaki yazışmalarda kabul eden İngilizler tehditler savurmaktan geri kalmadılar. Ama bu arada Kahire'deki İngiliz Siyasi Temsilcisi Lord Cromer, Mısır'daki İngiliz askerinin bir Osmanlı saldırısını durduracak çapta olmadığını, halkın da onlara hemen destek vereceğini, derhal donanmayı göndermek gerektiğini yazıyordu. Dışişleri bakanı ise İstanbul'daki elçisine, Midilli ya da Sakız adası işgal edilmekle işin çözümlenip çözümlenemeyeceğini sordu.⁹ İngiliz Askeri Ataşesi de, Mısır'ın milliyetçi basınının İngilizleri, Araplarla Hilafet ilişkileri konusunda entrikalar çevirmekle suçlamasından duyduğu rahatsızlığını aktarıyordu. Albay'ın raporunda, Mısır-Hicaz bölgesindeki denge bozukluğuna karşılık, Kuveyt-Necd-Irak bölgesinde İngiliz yanlısı oluşumlar ayrıntıyla aktarılıyor. Nâsırıye şeyhi İbn Suud, Kuveyt şeyhi Mübarek ile birleşip eylemlere geçmiş, fakat ordu bastırmıştı. Ancak Kuveyt İngiliz koruması altında olduğundan Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Necd emiri İbn Reşid Bâbîâli'den destek almış, ama İbn Suud karşısında yenik düşmüştü. Yıldız bu ikisine de destek vererek dengeyi yürütmek çabasındaydı. Bu arada İbn Suud, kendisine Necd'den Kızıldeniz'e kadar olan bölgeyi

9 FO/371-61, 25 Nisan, 7 ve 8 Mayıs 1906 tarihli yazılar.

yönetme hakkı tanınırsa İngiliz koruması altına girmeye hazır olduğunu bildirmişti.¹⁰

Amacımız bölgedeki bütün durumu aktarmak değildir. Ve salt İngiliz belgelerinden aktarma yapmamız da sadece İngiliz haberalma örgütlerinin her şeyden ne derece bilgi sahibi olduklarını göstermek içindir. Örneğin tam bu sırada, İngiliz konsolos vekili Knesevich'in demiryolu inşaat bölgesindeki Han Yunus'a bir buçuk saat mesafedeki Arap aşiretleri arasında dolaştığını ve hatta Türk görevlilerin işlerine karıştığını görüyoruz. Kuşkusuz aynı şeyi diğer İngiliz görevlileri de yapıyorlardı.¹¹

Mısır, Suriye ve Irak'ta İngiliz ajanlarının cirit atmalarına karşılık Hicaz'a yaklaşmadıkları ve son derece ihtiyatlı davrandıkları görülüyor. Bunun bilinçli bir davranış olduğunu kanıtlayan bir rapor da vardır. İtalyan hükümetinin, Kızıldeniz'in güvenliğiyle ilgilenen her devletin kendi karşısındaki Arap sahillerinin kontrolünü üstlenmesi önerisine karşılık, İskenderiye'den Findlay imzasıyla Dışişleri'ne gönderilen raporda şöyle deniyor:

Sudan hükümeti buna yanaşmıyor, ilgilenmiyor. (...) Mısır hükümeti kendi sahillerini gemi ve devriyelerle kontrol altında tutuyor ve yeterli buluyor. Sonuçtan memnun ve daha fazla sorumluluk da istemiyor. (...) Avrupa'nın Arap sahillerini kontrole alma düşüncesi kuşkusuz yanlış anlaşılacaktır ve Kutsal Kentler'e (Mekke ve Medine) bir tehdit diye algılanacaktır. Panislamcı basın bunu bahane edip İslam'ın tehlikede olduğu feryadını basacaktır ve bütün gerçek müminleri Hali-fe'nin çevresinde toplanmaya çağıracaktır. Mısır'ın bugünkü durumunda, içinde gerçek az da olsa böyle bir feryadın yükselmesi en az arzulanacak şeydir...¹²

10 FO/371-154, 9.8.1906.

11 FO/361-62, 31.5.1906.

12 FO/371-154, 1.8.1906.

Aslında İngilizlerin Hicaz'ın içinde de ajanları yok değildi. Özellikle Hintli Müslümanlardan seçilen Cidde konsoloslugu kadrolarıyla, hacı olarak Mekke ve Medine'ye girenler bol bilgi aktarıyorlardı, ancak siyasal eylemden kaçındıkları da bir gerçektir, İngiliz isminin kutsal şehirlerde lanetlenmesinden çekiniyorlardı.

İngilizlerin, Müslüman kökenli habercilerle yetinmeyerek, kendi güvendikleri gözlemcileri de Müslüman kılığında Mekke ve Medine'ye kadar soktuklarına dair örnekler de var. A.J.B. Wavell imzasıyla 1912'de Londra'da basılan *Mekke'de Modern Bir Hacı ve Sanaa'da Kuşatma* adlı kitap bunlardan biridir. Bu şahıs, Binbaşı Ali Bin Muhammed adıyla 1908 yılı sonunda Şam'dan trene binip demiryolunun sonuna kadar gittiğini, sonra Mekke ve Medine'ye girdiğini, vb. anlatıyordu. Belki kitabın dışında, bağlı olduğu makamlara özel raporlar da vermiştir. Her ne ise, sadece kitabını okumak bile Hac yolu boyunca ve Hicaz'da aşiretlerin durumu hakkında bilgi edinmeye yeterlidir sanırım:

Medayin Salih'in güneyindeki bütün istasyonlar siperler ve dikenli tellerle korunmaya alınmıştır. Bütün manzara savaş sırasındaki Güney Afrika'yı andırıyor. Demiryolunun inşası süresince buralarda hep çatışma vardı ve duraklar hâlâ zaman zaman göçebe aşiretlerin saldırısına uğruyor. Yol boyunca, raylar iyi yerleştirilmediği için hattan çıkmış, bir sürü harap halde makineye rastladık. Bize söylediklerine göre, burasıyla Medine arasında aşiretler düşman değilse de, amacı sadece çapul olan yağmacı çetelerinin saldırısına uğramamız beklenmeyecek bir şey değildi. Dolayısıyla yeniden hareket ederken silahlarımızı bir kez daha kontrol ettik.

(Medine'ye yaklaştıkça) istasyonlar büyük çaplı toprak tabyalarla ve bir bölük ya da fazlası birliklerle korunuyordu. Bu savunma yapılarının ne şekillerini, ne de yerlerini beğendim. (...) Kente yaklaşırken ateşlenen tüfeklerin gürültüsü açıkça işitilir hale geldi ve istasyona girdiğimizde gişenin

dışında bir çatışmanın içine düşeceğimizi sandım. Ancak o anda çatışma kentin diğer tarafındaydı ve istasyona ateş edilmiyordu. Ama bu sabah istasyona ateş edilmişti ve bu yüzden, genellikle trenin gelişini seyir için istasyonda toplanan halk ortalıkta yoktu.

Burada konudan biraz ayrılmak, bu küçük savaşın sebeplerini ve işleyişini anlatmak, saldırganlar tarafından tecavüze uğramadan nasıl geçtiğimizi açıklamak gerekli oluyor. Bu bölge teorik olarak Türkiye'nin bir vilayetidir, sakinleri olan Arap aşiretleri de Türk vatandaşlarıdır. Türkiye günümüzün en güçlü Müslüman ülkesi olduğundan hükümdarı "Emirülmüminîn" sıfatını taşıyor ve kutsal kentlerin korunmasıyla orada düzenin yürütülmesi ona düşüyordu. Ama gerçekte Mekke'yi, Medine'yi ve sahil kentlerini işgal etmek dışında Türkiye'nin Hicaz'daki otoritesi pek sınırlıdır. Bedeviler her zaman oldukları gibi özgür aşiretler halindedirler ve her cemaatin kendi toprakları, hükümdarları, yasaları ve gelenekleri vardır. Son derece aristokrat eğilimli bir ırk olup nesebe ve soy ağacına büyük önem verirler. Karışık kanlı şehir Araplarını ve Mısırlılar ya da Suriyeliler gibi diğer Arapça konuşan halklar da dahil, kendileri dışındaki bütün dünyayı hor görürler. (...) En iyi aileleri, Âdem'in yaratılışından beri, savaşmak ve haydutluk dışında hiçbir üretim işi yapmamışlardır.

(...) her türlü uygar alışkanlık ve uygulamadan, hatta evden nefret ederler. (...) Cesur, cömert ve misafirperver bir karakterleri olmasına karşılık arkadan vurucudurlar ve ancak savaşta hoş görülebilen şeyleri kurallara uygun sayarlar. Genel kanının aksine aşırı dindar değildirler; ne oruç tutar, ne de namaz kılarlar, sadece ismen Müslümandırlar. Hacılar onları vahşi sayarlar ve nefret edip korkmakta haklıdırlar. Aynı duygu Arap kentlerinin hakkında da vardır. Türkler, çok uzun yıllardan beri, Hac kervanlarına büyük sayıda koruyucular katmak yerine, kervanları saldırılardan masun tutmak için, topraklarından geçtikleri aşiretlerin şeyhlerine bir miktar para ödemeyi daha az sorunlu saymışlardır. Her ne kadar bu tür bir zorbalığı uygar bir hükümetin kendi ülkesinde kabul etmesi onur kazandırıcı bir şey değilse de, bunun başka çaresi

de yoktur. Arabistan'ı seyyahlar için güvenilir bir duruma getirecek şekilde işgal ve kontrol altına almak, bugün Ay'ı işgal etmek kadar zor uygulanır bir girişimdir. Ne Türkler ne de başkaları bunu gerçekleştirmeyi umabilir. Ülkenin yapısı, ulaşımın zorluğu ve suyun azlığı gerçekte bir Avrupa ordusunu gerektiriyor ve bedeviler, Omdurman'da (Sudan) aynı sayıda yok ettiğimiz yarı silahlı vahşilerden daha güçlü rakiplerdir. Çoğunluğu küçük kalibreli modern tüfeklerle silahlanmışlardır ve Medine çevresinde uzun menzilli bol atışlarına bakılırsa cephane bulmakta da zorluk çekmiyorlar. Gerçekten, görebildiğim kadarıyla ne tüfek, ne de mermi kaçakçılığını önlemek için hiçbir şey yapılmıyor; bunlar hem Mekke'de hem de Medine'de çarşıda açıkta satılıyor.

Arabistan'daki Arap bedevilerinin sayısını tahmin etmekten daha fazlasını yapmak mümkün değildir, zira dörtte üçü bilinmiyor. Bana söylediklerine göre, sadece Hicaz aşiretleri birleşse sahaya 100 bin kişi sürebilirler.

Hicaz demiryolunun tamamlanmasıyla Türk hükümeti, şartlara pek uymayan aceleci bir davranışla, güvenliği sağlayan aşiretlere ödemeleri durdurdu. Aslına bakılırsa, Suriye ile Medine arasındaki bölüm, kervanlara asla fazla zorluk çıkartmıyordu. Ancak haberler bütün Arabistan'a yayılıp, Medine ile Mekke ve Medine ile Yanbo arasındaki asıl önemli aşiretleri ürküttü. Çapul yapmalarına izin verilmez ve bunu yapmamaları için para ödenmezse durumları çok kötüleşecekti.

Demiryolu Medine'ye benim orayı ziyaret ettiğim yıl, 1908'de ulaştı.

İlk tren vardığında büyük bir ilgi konusu oldu. Başlangıçta kavrayamadılar. "Bu şey deve kadar yük taşıyabilir mi?" diye sordular. Birkaç gün sonra boşalttığı yüzlerce insan ve tonlarca yükü görünce muhafazakâr ülkelerine yeni bir şeyin geldiğini fark ettiler ve buna içerlediler. Bunun deve ile seyahati kısa sürede yok edeceği anlaşılmıyordu. Onunla birlikte deve kiralaması ve kervan haracı da sona erecekti. Ayrıca, zannettikleri gibi, trenin hiç de kolaylıkla yolu kesilip soyulacak

bir şey olmadığını şaşkınlıkla fark ettiler ve Suriye'den dört günde geldiğini öğrenince şaşkınlıkları bütün ölçüleri aştı.

Bunu izleyen iki ay boyunca şeyhleri hiç kuşkusuz bir sürü endişeli görüşmelerde bulunmuşlardır. Temsilcileri Medine valisine gidip, Avrupalıları getireceği için demiryoluna karşı çıktılar. Vali, Halife adına böyle bir şey olmayacağı konusunda vaatle bulunmak yetkisini almıştı. Onlara, trenle gelenlerin keşvandan daha kolay kontrol edilebilecekleri söylendi.

Demiryolunu engelleyemeyeceklerini anlayan bedevilerin, aşiretlerinin kontrolüne bırakılmış yollarda saldırılar düzenlemek ve demiryolu vesilesiyle ülkede sayısı artmış olan Türk askerlerini bunları kovalamaya mecbur etmek suretiyle genel bir anarşı havası yarattıklarını anlatan yazar, bu işi Medine yakınındaki Beni Ali aşiretinin başlattığını ekliyor.

Beni Aliler Türklere karşı bir tür cihat ilan ettiler ve bütün Arabistan'ı kendilerine yardıma çağırdılar. Hacılar dokunmayacaklarını ve karışmayacaklarını bildirdiler. Hacılar kendi bölgelerinden eskisi gibi serbestçe geçebileceklerdi. Onların savaşı sadece ve sadece hükümetleydi, istedikleri yardım kısa zamanda geldi. Her taraftan gönüllüler belirdi. İlk kez aşiretlerin tam bir anlaşma içinde oldukları görülüyordu.

Biz Medine'ye vardığımızda oradaki Türk birlikleri 10 bin asker ve 20 toptan oluşuyordu; Araplar 20 bine ulaşmıştı ve her gün daha da artıyordu.

Bu bilgiler içinde yanlış ya da abartılı şeyler bulunabilir. Ancak konumuz açısından bizi ilgilendiren, İngiliz haberalma çevrelerinin olaya nasıl baktıklarına ışık tutmasıdır. Şunu da belirtmemiz gerekiyor ki, Türk kaynakları da buna benzer bilgiler aktarıyorlar. 8 Ağustos 1909 tarihli *Tanin*, "Hicaz Demiryolu ve Urban Tasallutu" başlığı altında şunları yazıyor:

Sekiz bedevi aşireti var: Beni Sahr, Huveytat, Beni Atiye, El Fakir, Yali (?), Veledi Ali, Cehine, Beni Salim. İnşaata başlandığından beri çatışmaların arkası alınamadı. Ve hattın Medine'ye varışı sıralarında Cehine, Beni Salim aşiretlerinin

davranışları tehlikeli hale geldi. Kendileri davranışlarını şöyle anlatıyorlar: Arazi bizim, âdet olduğu üzere toprak bastı parası istiyoruz. Demiryolu geçimimizi gasp ediyor.

Çok fakirler ve dikkati çekmek için bunları yapıyorlar. Aslında telgraf Medine'ye çekilirken bu aşiretlere bakıcı diye maaş bağlanmış. Ancak bir türlü doymak bilmiyorlar ve aylık işi tamahlarını artırmış. Demiryolunu telgraftan daha kârlı gördüklerinden saldırıları daha fazla. Asker gönderildi mi çöle kaçıyorlar, idare-i maslahat politikası, aman gürültüye meydan vermeyin emirleri, selam-ı şahane emirleri bu serkeş adamları şımartmış. Zaten haris ve macera meraklısı da olduklarından iş daha karışıyor. Oysa tren biletlerinde kişi başına 6 kuruş Urban Tahsisatı olarak ilave ediliyor, ki bu yıllık 6 bin lira etmektedir. Buna karşılık hattı koruyacaklardı. Ama işlemedi. Saldırı durumunda bölgenin şeyhine sorulduğunda, 'bizim aşiretten değil' demekle yetiniyor. Bedevilere çare gerek.

İngiliz elçisi Lowther'ın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 1909 Yıllık Raporu'nda da aynı kayıtlara rastlıyoruz:

Hicaz demiryolundaki çalışmalar her zamanki gibi büyük ölçüde bedevi Arapların müdahalelerine uğramış ve engellenmiştir. Bunlar için hattın inşası, tek geçim araçları olan kervan ticaretinin kesinlikle zararınadır. Bu aşiretlerin her günkü soygunları, telgraf tellerini sistematik olarak kesmeleri, demiryollarındaki traversleri sökmeleri ve genel engellemeleri öyle can sıkıcı hale geldi ki, Mart ayında onlara karşı bazı askeri birlikleri göndermek gerekti. Bu yüzden de Mekke ve Cidde'nin ulaşımı ve ticareti tamamen durdu. Resmi makamlarca aşiretleri ürkütmek için alınan önlemler yetersiz kaldı ve hükümet düzenli bir gerilla savaşını göze almadıkça demiryolunun Medine'den öteye ilerlemesi pek olası görülüyor. Temmuzda yeni bir valinin -Fuat Paşa- gelişi Mekke'nin içinde Muhammed Ali adında birinin başını çektiği Arap ayaklanmasının bastırılması için gerekli enerjinin gösterilmesi imkânını yarattı. Ancak kentin dışında güvensizlik ortamı bütün yaz boyunca devam etti, postalar çalındı, hacılar saldırıya uğradı ve

hatta Araplar bir keresinde Medine tren istasyonuna ateş edecek kadar yaklaştılar. Cidde çevresindeki bölge, sonbaharda Harp aşireti tarafından işgal edilmişti. Bunların 150 Hintli hacının eşyalarına el koymaları Cidde'deki Britanya konsolosunun resmi makamlara bir tazminat talebinde bulunması sonucunu ve ülkenin karışık durumu üzerinde şiddetli çıkışlar yapması zorunluğunu yaratmıştır. Kısmen bu başvuruların sonucu olarak Harblara karşı birlikler gönderildi ve yılın sonunda bunlar teslim olup eşyanın bir kısmını iade edip bölgeden ayrıldılar.¹³

1909 yılında Hac, Kasım ayının ortasına rastlamıştı. 150 Mısırlı süvari askeri ve Osmanlı birliklerinin koruması altında Mısır Hıdivi de Hacca katıldı. “Arap Hilafeti” kampanyacıları ve özellikle Hıdiv’in adaylığını destekleyenler için bu yeni bir propaganda vesilesi oldu. Yukarıda bahsedilen raporunda elçi, “Bu gezi Arap dünyasında bazı çalkantılara sebep oldu ve Hicaz demiryolunu Sir E. Cassel’in grubunun mali desteği ile satın alıp işleteceği hakkında söylentiler dolaştı” diye yazıyor.

Elçi, İngiliz sermayesinin Hicaz’a Hıdiv kanalıyla gireceğinden bahsederken, hareketleri İngiliz ve Fransızlarca yakından izlenen Avusturyalı ajan (Oryantalist-rahip) Alois Musil olayı başka bir şekilde yansıtıyor. Maan bölgesinde bedevilerin demiryolu istasyonlarına sürekli saldırımlarından ve izin almadan bir bedevinin istasyona yaklaştırılmadığından bahsettikten sonra Akabe ve Kızıldeniz sahili ile ilgili olarak şunları yazıyor:¹⁴

Burada herkes Mısır ve İngiltere ile ilgili... Kimse İstanbul ile ilgili değil... Zbe(?) ve Vech'deki zengin sınıf, Mısır ile ticari ilişkidir ve Mısır gazeteleri okur. Fakir halk ise iş bulmak

13 Lowther'dan Dışişleri'ne, 1909 Türkiye Yıllık Raporu, İstanbul 31.1.1910, no. 55, FO/321-1002.

14 Alois Musil, Im Nördlichen Hejaz, Separat Abdruck, Wien Alfred Hölder, *Muslim World* c. 1, (1911), s. 442. Bu bölge, özellikle Bağdat demiryolunun geçeceği bölgenin yapısı ve insanları üzerinde ünlü Alman arkeolog ve oryantalisti, ajani, Baron von Oppenheim'in da dört ciltlik araştırması vardır.

ve para kazanmak için Mısır'a gider ve evlerine döndüklerinde İngiltere'yi överler. Hıdiv tarafından 1909-10 kışında Vech'den Medine'ye yapılan Hac pek çok umudun doğmasına sebep oldu ve bana sık sık İngiltere'nin ne zaman Akabe'den Vech'e kadar bütün sahile hâkim olacağı soruldu. Bir İngiliz işgalinden sosyal yaşamın gelişmesini, bereketli vadilerin iskân edilmesini, su depoları inşasını, düzenli vapur seferleri konmasını bekliyorlar.

Kızıldeniz bölgesi halkının Mısır'a ve o vasıtaıyla İngiltere'ye yakınlık göstermesi doğaldı. Bunun herhangi bir sempatiyi ya da antipatiden çok ekonomik çıkar bağı olduğu açıktır. Fakat aynı zamanda, Mısır'ı merkez almış bir anti-Osmanlı ve anti-Türk kampanyanın da, İngiliz sömürge yönetiminden destek alarak bölge halkını etkilediği yadsınamaz. Abdülhamit aleyhindeki kampanyada büyük payı bulunan bir kısım Mısır basını İttihatçılara karşı da sert davranmıştır. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Mısır milliyetçileri arasında başlayan Osmanlı Meclisi'ne milletvekili gönderme eğilimi İngilizleri çok rahatsız etmiştir. İttihatçıların yakınlaşma çabalarına rağmen İngilizler "Ya Mısır ve Hint halkı da aynı özgürlükleri isterse" endişesinden kurtulamamışlardır. Meşrutiyet'in başarısı değil, başarısızlığı temel arzuları olmuştur.

Toplu olarak değerlendirecek, ekonomik ve stratejik gereksinimlerin dışında, Osmanlı'nın her zayıf halkasını yerinden oynatmanın İngiliz politikasının hedefi haline geldiği anlaşılır. 1914 öncesinde, Osmanlı ülkesinin her köşesinde olduğu gibi Suriye, Mezopotamya ve bütün Arap Yarımadası'nda, bu zayıf halkaları bulmak için yoğun ve güçlü bir istihbarat ağı çalışmaktaydı. Shakespear, M. Sykes, Gertrude Bell, Leachman, Bramby, Parker gibi her biri bu bölge sorunları üzerinde derinine uzman olan ajanlar, en ücra köşelerdeki vahalara kadar gidip bilgi topluyor, bağlantı kuruyorlardı. Oluşturdukları halkalar da sürekli bilgi akışı sağlıyordu. Örneğin, 1906'dan 1912'ye kadar Sina bölgesinde haberalma ağını kurmuş olan

Parker'ın hizmetlerini sağladığı, Musa dağındaki manastırın Katolik papazları, Cemal Paşa'nın Kanal seferleri sırasında da, sonrasında da büyük bilgiler getirmişlerdir. İçlerinden M. Sykes -ki Araplardan nefret eden, Türkleri seven biri olduğu ileri sürülür- İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'yu paylaşma projesi olan Sykes-Picot Antlaşması'nı hazırlayan iki kişiden biridir.

Bu güçlü haberalma ağına yöneltilen en önemli eleştiri, çok değişik örgütlere (Dışişleri, Savaş Bakanlığı, Donanma Bakanlığı, Hindistan Kral Naipliği, Mısır Komiserliği vb.) hizmet vermeleri ve aralarında koordinasyon bulunmamasıydı. Ancak bunun katı merkezîyetçiliğin sakıncalarını gidermek için örgütler arası bir yarışma yöntemi olduğu da düşünülmelidir. Nitekim savaş gerektirdiğinde, Kahire'de Arap Bürosu'nu kurarak koordinasyonu gerçekleştirmişlerdir.

Diğer bir husus da, Lawrence'ın keşfini kendisine mal ettiği bütün düşüncelerin ve taktiklerin ondan çok evvel saptanmış ve incelenmiş olduğudur. Özellikle demiryolu boyu bedevilerinin sorunları ve ayaklanma eğilimleri konusunda.

Bu uzmanlar ordusunun onda dokuzunun soylu ya da çok zengin burjuva ailelerinden gelmesi dikkat çeker. Hemen hepsi de Osmanlı topraklarını bir baştan diğer başa dolaşmış, göçebeler arasında yaşamışlardı. Sadece Arap aşiretlerini değil, Kürtleri de Süryanileri de Dürzileri de iyi tanıyorlardı. Aralarında Bayan Gertrude Bell gibi, 1914 yılı başında Necd çölündeki Hail'de, İbn Reşid'in karargâhına gidip onun ve İbn Suud'un son durumu hakkında Dahiliye Nazırı Talât Paşa'ya en taze bilgileri vermiş olanlar da vardır.¹⁵ Ve yine çoğunluğu yaşça Lawrence'tan büyüktü. Örneğin G. Bell 1914'te onun annesi olabilecek yaşıydı (46). Açıkçası Lawrence aralarında yaşça, vücut yapısınca ve de bölgedeki tecrübesi açısından en arkada geleniydi. Üstelik diğerleri gibi, Kahire ya

15 Winstone, *Gertrude Bell*, New York, 1978, s. 144.

da Bağdat'taki İngiliz sosyetesini içinde çok sayıda soylu dostu da yoktu. Böyle bir iddiada da bulunamıyordu.

Lawrence bu uzmanlar kadrosunun içine, daha üstün değil, sıradan bir görevli olarak katılmıştır. Kendisine başlangıçta verilen görevler de bunu kanıtlar. İşin hamallığını üstlenmeyi, kendisini kabul ettirebilmek için en akılcı yol olarak görmüştür. Böylece bazen günde 14 saat çalışmak ona sosyetenin katılamadığı hayatından -içki, kadın vb.- uzak zamanlarını bunalım geçirmeden sürdürmeyi sağlıyordu. Soylu ajanlar içinde bir proleterdi desek yanlış olmaz.

Son olarak, burada kullandığımız ajan deyimine açıklık getirmek gereğini duyuyoruz. Belirttiğimiz bütün bu isimler çok iyi eğitim görmüş ve bir politika ya da kültür alanında profesyonel düzeye erişmiş kimselerdi. G. Bell'in ve Lawrence'ın arkeoloji ve eski mimari üzerindeki bilgileri hiç de küçümsemez. En azından ajanlık hizmetlerini saygıdeğer bir perde arkasında yürütebiliyorlardı. G. Bell ya da Hogarth, aynı amaçlarla Osmanlı topraklarında dolaşan Alman arkeologlarıyla karşılaştıklarında, birbirlerine buldukları en son kazı ürünlerini anlatıyor, bilgi alışverişi yapıyor ve en önemlisi, bu bilgiler yayınlanan akademik eserlerde yer alıyordu. Hatta G. Bell ve Shakespear'ın 1914'te Irak ve Suriye çöllerinde yaptıkları geziler *The Times*'ın sütunlarında açık açık, hem de siyasi içerikleriyle birlikte tartışılmıştır. Açık toplumun bu takdire değer özelliğini burada kaydetmeliyiz.

Lawrence, Türkleri savaştan önce, Suriye gezisi sırasında tanımıştır. Kendi anlattıklarına bakılırsa, Kargamış'ta başlıca çabası Türklerle Almanları birbirine düşürmek, Arapları Almanlara karşı ayaklandırıp sonra aracılık yapmaktır. Türk makamları, onların kazıdan başka konularla daha çok ilgilendiklerini fark etmişlerdi. Uzun objektiflerle resim çekme ve haber toplama faaliyetleri sebebiyle peşlerine adamlar takıldığını Lawrence 1912'de Hogarth'a yazdı. Bu faaliyetleri engellemek amacıyla kazının Hogarth adına izne bağlandığı, başkasına devredilemeyeceği ileri sürüldü. Adli makamlar da işe karıştılar.

Bu baskılar arkeolog grubunu, kapitülasyonların arkasına saklanarak Halep'teki İngiliz konsolosunun girişimleriyle direnmeye yöneltti. Hâkime ve polise tabanca çekmek, karakola zorla girmek, bu zorbalıkları sebebiyle kesilen 30 liralık cezanın ihbarnamesini yırtmak gibi taşkınlıkları, kapitülasyonlar olmasaydı kuşkusuz onlara pek pahalıya mal olabilirdi.

Ortadoğu ülkelerinde yaşayan bütün Avrupalılar gibi Lawrence da, kapitülasyonlara dayalı bir üstünlüğü kaybetmenin 'üstün ırk' anlayışını sona erdireceğini böylece fark etmiş oldu. Hiç kuşkusuz, Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber İttihatçıların kapitülasyonları lağvetmesine en çok kızanlardan biri de Lawrence olmuştur. Bu, bir Türk'ün bir İngiliz'le eşit sayılması anlamını taşıyordu. Zaten Türklerin Arap, Rum,

Ermeni ve diğ er uluslar üzerinde Millet-i Hâkime sıfatıyla üstünlük iddia etmesini hazmedemezken bir de böyle bir eşitlik sorununun gündeme gelmesi, Türklere kar    n yargısını peki tirmiş olmalıdır.

1914 sonunda Kahire’de resmen göreve başlamasıyla Türklere karşısında ilk kez fiilen yer almış oldu. 1916 Mart’ında, kuşatılmış İngiliz ordusunun teslim g r   melerinde bulunmak üzere Irak’a gönderilinceye kadar Lawrence, 16 ay boyunca Kahire’de, pek sıkıcı bulduğu bir masaba ı çalışmasına mahkûm oldu. Türk esirlerini sorguya çekiyor, Türk ordusunun gerisinden toplanan bilgileri sınıflandırıyor ve Türk birliklerinin yerleri hakkında haritalar yapıyordu. Çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri toplayarak, propaganda hizmetlerinde çalışanlara yol göstermek amacıyla ilgili yerlere dağıtılan bir yayına (*Arab Bulletin*) katkıda bulundu. Haberalma  rg t n n merkezi İsmailiye’de bulunduğundan ikinci sınıf bir i  görüyordu.

Gününün 14-18 saatini çalışmakla geçiriyordu, ama bu çalışmanın onu tatmin ettiği söylenemezdi. Üst düzey karar mekanizmasının tamamen dışında olduğu için, yaptığı için bir şeye yaradığını anlaması da olanaksızdı. Onun bin bir emekle

sağladığı bilgilerin başka kaynaklardan daha öncelikle ve belki de daha sağlıklı bir şekilde elde edilmiş olması mümkündür. Üstelik daima her şey olup bittikten sonra öğrendiği yüksek politik kararlar ve temaslar (Mekke Şerifi ile 1913'ten beri sürdürülen diyalog ya da İngiltere ile Fransa arasında Yakın-doğu'nun paylaşılması konusundaki Sykes-Picot pazarlıkları ve anlaşması, vb.) çoğu kez onda işe yaramaz olduğu düşüncesini yaratabilirdi.

Türk hatları gerisinde casus ağı kurmak gayretleri de pek başarılı olmadı. 1914'ün son haftalarında Hayfalı Şarl Butaci adında 18 yaşındaki bir Hıristiyan gençle giriştiği deney bunlardan biridir. Osmanlı uyruğu olan bu genç askere gitmemek için Mısır'a kaçmıştı. Ondan Hayfa'ya dönüp Türk ordusu hakkında bilgi göndermesini istedi. Hayfalı yakalanmak korkusuyla bu işi babası aracılığıyla yapmaya talip oldu. Beş kez Hayfa açıklarına gemi yollandığı halde babayla buluşma sağlanamadı; adam sürekli Türkler tarafından yakalandı. Sonuçta Butaci, Hayfa yerine Mısır'da, bol para da alarak Türk casusu avıyla görevlendirildi.

Bu başarısızlığı da fazla abartmamak gerekir. Sina yarımadasında altı yıl yöneticilik yapan ve haberalma örgütünü kuran Parker, Hicaz kıyılarında aynı işi yapmaya kalkınca büyük bir başarısızlığa uğramış, Şerif Hüseyin'in ayaklanmasına kadar tek bir ajan sağlayamamıştır. Üstelik Yanbo'daki Şerif Galib'e İngilizler yanında yer almak yolunda yolladığı mesaja aldığı cevap (Şerif'in Halife'ye ihanet etmeyeceği ve asıl Parker'ın Müslüman olup yanlarına gelmesi çağrısı) bütün umutları kıracak nitelikteydi.¹⁶ Cihad çağrısı her şeye rağmen, İngilizleri rahatsız edecek bir etki yaratmıştı.

16 Winstone, *Diaries of Parker Pasha*, s. 103-104'ten naklediyoruz:

Parker'den Yanbo Emiri Şerif Galib'e (11 Ocak 1915):

İngilizlerle Araplar arasında düşmanlık bulunmadığını bildirmek için size yazıyorum. Bunu kuşkusuz siz de biliyorsunuz. Buna rağmen Mısır'la Hicaz arasında bütün ticaretin tamamen kesilmiş olduğu görülüyor ve sanırım bu

Kendisi için belirlenmiş sahanın dışında kalan pek çok konu da ister istemez Lawrence'ın karşısına çıkıyor ve sıkıntısını artırıyordu. Kuveyt şeyhi ve Vahhabilerin lideri İbn Suud ile yürütülen pazarlıklar, Londra'dan hayli bağımsız hareket ettiği bilinen Hindistan hükümetinin politikası, Ortadoğu İngiliz Komutanlığı'nın kararlarını çok etkileyen Mısır'ın iç olayları ve İngiltere'nin İslam'a genel yaklaşımı sorunları onun için hep birer baş ağrısıydı. Her alanda diğerlerine üstün bir topluma mensup olduğu inancıyla yetiştirilmiş bir kişinin, sömürge toplumlarının insanlarına -bu arada İslam'a- aşırı saygı gösterilmesini yadırgaması doğaldır. Özellikle yaşamı boyunca kendi dinine karşı da özel bir ilgi göstermeyen Lawrence'ın, kitabından da anlaşıldığı gibi, İslam hakkında fazla bilgisi olmaması, İngiliz yöneticilerinin birçok ihtiyatlı davranışını anlamasını zorlaştırıyordu.

bizim, sizinle savaştığımızı sanmamızdan ileri geliyor. Sonuç, fakirlerin aleyhine olarak hububat fiyatlarının son derece artmış olmasıdır. Buna çare olarak benimle buluşmanızı öneririm, o zaman size Mısır'la Hicaz arasında ticaretin nasıl yeniden açılabileceğini anlatırım, zira bizler savaşta değiliz. Eğer benimle buluşacaksanız bunu ve zamanını hemen bildirin, eğer bugün olursa çok memnun olurum.

Yanbo ve bölgesi Arapları Emiri Şerif Muhammed Ali'den gemi kumandanı Parker Bey'e:

İngilizlerle Araplar arasında savaş olmadığını belirten mektubunuzu aldım. İşin doğrusu bu değildir, zira köklü bir düşmanlık vardır ve evvelce resmi temasların dışında temas olmazdı. Emirü'l-müminin olan sultanımıza ve gerçek din olan dinimizi yıkmak için Allah'a ve Resulü'ne savaş açtığınız için sizinle iş yapamayız. Ve siz Emirü'l-müminin'e ve Müslüman kardeşlerimize saldırıyorsunuz. Dolayısıyla Allah'ın ve Resulü'nün inayetiyle Mısır'daki Müslüman kardeşlerimizi sizin zulüm ve köleliğinizden kurtaracağız ve Peygamber'in bayrağı Mısır'ın bütün sınırlarında olduğu gibi bütün İslam dünyasının üzerinde de dalgalanacaktır. Sizden ne zahire, ne de ticarete ihtiyacımız yoktur. Ve bizde beş yıla yetecek kadar vardır. Ve biz Hicaz'ın sakinleri, Allah'ın Resulü'nün çocukları her zaman size savaş açmaya hazırız. Ve az zaman sonra size Mısır'da karşı çıkacak ve oradan kovacağız, daha önce babalarımızın ve dedelerimizin yaptığı gibi. Allah yakında zaferi bize nasip edecektir. Ya Muhammed bunu bütün Müslümanlara müjdele, ama eğer İslam'la şeref yap olursanız, sizin için daha iyi olur.

1916 başında, Mısır'ın askeri açıdan tam güvenceye alınışına kadar İngiliz politikası Yakındoğu'da saldırgan olmaktan çok savunmacı ve Türk saldırılarına karşı ilgiyi başka yöne saptırıcı olmuştur. 14 Kasım 1914'te İstanbul'da Cihad-ı Ekber ilanı, İngiltere'yi en korktuğu olayla karşı karşıya getirdi: Panislam hareketinin bütün Müslümanları harekete geçirmesi ve Mısır'la Hindistan'ın ayaklanması olasılığı.

Basra'nın işgali ve Bağdat'a doğru İngiliz-Hint ordularının ilerleyişi aceleyle hazırlanmış, Cihad heyecanını kırmak ve İran'daki petrol kaynaklarının Türklerin ve Almanların eline geçmesini önlemeye yönelik bir girişimdi. Şii kutsal bölgelerini Hindistan'a bağlamak da, Sünni Cihadi'na karşı etkili olabilirdi. Kasım sonu ve Aralık 1915'te Türkler, Medine, Şam ve Kudüs'te Cihad toplantıları yaparlarken İngilizler bunun Süveyş Kanalı'nı ele geçirip Hindistan'ın bağlarını koparmak ve Mısır'la Hindistan'da ayaklanmaları kışkırtmak için hazırlık olduğunu anlamışlardı bile. Nitekim Ocak-Şubat 1915'te Türk orduları Birinci Kanal Seferi'ni yaptılar, fakat başarısız kaldılar. Buna karşılık İngiliz ve Fransız donanmaları, Şubat-Mart 1915'te Çanakkale Boğazi'nin zorladılar. Eğer orasını aşıp İstanbul'a el koyabilselerdi, Osmanlı Devleti Cihad'ıyla birlikte gündem dışında kalır, Rusya'ya yardım kolay yoldan yapılabilir, böylece Almanya ile Avusturya'nın ablukası gerçekleştirilmiş olurdu. Donanmalar başarısız kalınca bu kez, Gelibolu'ya çıkarma yaparak zorlamayı denediler. İki taraf için de çok kanlı kayıplar pahasına Müttefik orduları yıl sonuna kadar orada kaldılar, ama başarı sağlayamadılar.

Suriye içindeki ayaklanma çabaları Cemal Paşa tarafından şiddetle bastırılırken, Bingazi tarafından da Şeyh Sünusi'nin kuvvetleri Mısır'a saldırtılmakla İngilizlere bir kez daha durumlarının hiç de emin olmadığı anlatılmış oldu. Bu arada İngiliz hükümeti tamamen prestij amacıyla Bağdat'ın alınmasında ısrar ediyordu. Bir ünlü İslam şehrinin ve çevresindeki

kutsal bölgelerin (Kerbela gibi) ele geçirilmesinden, Cihat karşıtı bir propagandada yararlanmayı düşünüyorlardı. Arapları da yanlarına çekebilirlerse Hacı Wilhelm (Alman İmparatoru) ile Enver'in Cihad'ının kâfir işi olduğu propagandaları geçerli olabilecekti. Önce kolay zaferler kazanmışken, 1915'in sonunda İngiliz-Hint ordusu Türkler tarafından kuşatıldı ve Yakındoğu'daki bütün İngiliz çevrelerini endişeye sokan bir bekleyiş başladı.

Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki çok kanlı safahatının dışında, yalnız Yakındoğu'daki olaylar bile öyle kapsamlıydı ki, en üst yönetim kademesinde bulunanların dışındakiler, hele bir de Lawrence gibi günde 14-18 saat çalışıyorlarsa, genel gidişin basit bir gözlemcisi olmaktan başka bir şey gelmezdi ellerinden. Üst kademelerden taşan dedikodu artıklarıyla yetinmek -ki Lawrence'ın sosyal yaşama ve üst kademelere yanaşmaya pek ilgi göstermediği de unutulmamalıdır- o ve onun gibiler için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

İmparatorluğun stratejileri açısından bilgi kaynakları, savaş sansürünün izin verdiği kadarını yazabilen yayınlardı. Bunlardan bazıları, Dışişleri, Savaş ve Koloni bakanlıkları, Haberalma Örgütü gibi kurumlarla bağlantılı olarak savaştan önce de propaganda amacıyla yayınlanmış dergilerdi. Burada hemen kaydetmeliyiz ki, bunların yayın kadroları akademisyen ve uzmanlardan oluştuğu için kaba birer reklamcı niteliği taşıyorlardı. Yazıları bilimsel nitelik taşıyor, gereğinde eleştiriden kaçınmıyor, ama İngiliz çıkarlarıyla üstünlüğünü akıllı bir şekilde vurgulamaktan geri kalmıyorlardı. Bunları okuyan propagandacı kadrolar düşmanlarıyla ikna edici tartışmalara girebilirlerdi. Esasen bu yayınların amacı da haber toplama ve yayma kadrolarını bilgilendirmektir.

Bu yayınlardan özellikle bölgemiz üzerinde uzmanlaşmış olan *Near East*'i (Yakındoğu) ele alarak, üçüncü ya da dördüncü sınıf kadrolarda, 1914 Kasım'ı ile 1916 Nisan'ı arasında

Türkler ve Araplar konusunda nasıl bir şartlandırmaya yönelindiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Çok şaşırtıcı olan, İngiliz devlet adamları, komutanları, subayları ve iş adamlarının büyük bir yoğunluk ve ısrarla, bölgedeki en büyük düşman sayılan Türk'e yönelttikleri övgülerdir. Türk'ü aşağılamakta onlarca yıllardan beri yarış içinde olan Batılılar ve İngilizlerdeki bu değişmeyi, savaşın getirdiği bazı zorunluluklara bağlamak mümkündür. Başta Enver Paşa olmak üzere Almanlarla işbirliğini sağlayan İttihatçılara saldırılar eksik değildi. Cihad ilanını, Şeyhülislam'dan Almanların aldığı ve İslam tarihinde Hristiyanlarla birlikte ilan edilmiş ilk Kutsal Savaş Fetvası olduğu vurgulanıyor, ama bunlar sınırlı bir yer tutuyordu.¹⁷

“Gerçek Türk” vurgusuna özen gösterilerek, Türk halkı, köylüsü, eri ve subayı övgülere boğuluyordu. Hepsini birleştirsek şöyle bir tanımlamaya ulaşıyoruz:

Türk, iyiliksever ve dürüsttür, yakıştırlan kötülükler yanlış anlatmanın sonucudur; hakkında kullanılan ‘konuşmaya layık olmayan insan’ deyimini yanlışdır. Balkanlar ve Orta-doğu’nun gerçek centilmenidir; şövalye niteliği taşıyan bir

17 Bu bilgiler *Near East* dergisinin şu sayılarından derlenmiştir:

1914 yılı: 27.11 (s. 89), 13.11. (43), 20.11 (59-60);

1915 yılı: 5.11 (15), 5.2 (383), 1.1 (23), 23.4 (678), 16.7 (299), 5.11 (2), 25.6 (202), 26.11 (101), 1.10 (610), 30.4 (706), 6.8 (379), 23.7 (332), 10.9 (517), 3.9 (501-502), 19.11 (64), 26.11 (181).

1916 yılı: 5.5 (12-14), 17.3 (542), 21.1, 25.2 (468).

Bu bilgilerin birçoğu *Near East*'in kendi yorumu, bazıları da *Morning Post*, *Globe*, *Daily Telegraph*, *Edinburgh Evening Dispatch*, *Daily Express*, *Daily Graphic*, *The Times*, *Westminster Gazette* gibi gazetelerden alınmıştır. Bu da “İyi Türk” imajının ne derece yaygın olduğunu kanıtlar. Ayrıca ayrıntıyla bahsetmek istediğimiz Grace Ellison'ın savaşın ilanından sonra yayınlanan *An English Woman in a Turkish Harem* (Türk Haremindedir Bir İngiliz Kadını) adlı eseridir. Türklerin dürüst, iyiliksever, yanlış tanımlanan insanlar olduklarını anlatmaktadır. *Near East* (9.4.1915, s. 630) bütün bu değerlendirmeleri kabul ettiklerini belirtiyor ve biz bu savaşı Türklerin değil, Türkleri temsil niteliği olmayan bir kliğin çıkardığına inanıyoruz, diyor.

*mertliğe sahiptir; temiz savaşır; esirlere insanca davranır-
lar; Türkler vahşet yapmaz, esirlere ve yerli halka kötölük
yapan varsa bunlar Osmanlı ordusundaki Almanlar, Arap-
lar, Kürtler, Çerkezlerdir. Türk çok iyi ve şerefli bir savaşçıdır.*

Bunlar sadece bireysel açıklamalar değildi. Resmi açıkla-
malar da böyleydi. Savaş bakanı lord, Lordlar Kamarası'nda,
“Hakkını vermeliyiz ki Türklerin metotları efendileri Alman-
ları şerefsizleştirecek metotlardan son derece üstündür” de-
mişti. Gelibolu'daki Yeni Zelanda [Anzak] kuvvetlerinin ko-
mutanı Türklerden “Şerefine güvendiğim düşmanlar” diye
bahsetmişti. Kutü'l-Amâre'deki İngiliz ordusu Halil Paşa'ya
teslim olduğunda bu yarı resmi yayın organı şunları yazdı:

Savaşın kaderi İngiliz ordusunu temiz savaşan bir düşma-
nın eline teslim etti. Türk ordusunun savaş alanındaki dav-
ranışı, General Townshend'in ve birliklerinin savaş esiri ol-
malarında endişeyi mucip bir şey olmadığını gösteriyor (...)
Şanslıyız ki Türklere esir oldular (...) Rahat edebiliriz ki, ar-
kadaşlarımız köpek yiyenlerin değil, Türklerin elindedir. Ha-
lil Paşa'nın General Townshend'e karşı şövalyece davranışına,
hasta ve yaralıların değiştirilmesini hemen kabul etmesine
güvenerek, esirlerimizin Almanya'da olacağından daha iyi
muamele göreceklerine inanabiliriz.

Düşmana yöneltilen, bu ölçülerin çok üstünde övgülerin
sebebi, Türk ordusu esir almayı reddetse, İngilizlerin bir teki-
nin hayatta kalamayacak olması korkusundan ileri geliyordu.
Alman esirleri silahsızlandırıp “serbestsiniz” diye çöle salıver-
seler, yarısı açlık ve susuzluktan, yarısı da çapulcu bedevilerin
saldırısı sonucu ölecekti. Türk ordusu onları yalnız yerlilerin
saldırısından korumuyor, aynı zamanda kendisinin de zaten
kıt olan yiyeceğini de paylaşmak zorunda bulunuyordu. Za-
ten Townshend'in 13 bin kişilik kuvvetini teslime mecbur kı-
lan açlık olmuştu. Bir günlük yiyecekleri bile kalmamıştı ve
Halil Paşa'dan ilk istekleri yiyecek olmuştu.

Burada İngilizlerin “Arap” deyimiyile hep göçebe bedevileri işaret ettiklerine dikkati çekmeliyiz. Dergide Kudüs’ten yazan birisi Arapları “güvenilebilecek tek şeyleri güvenilmezlikleri” diye tanımlıyor ve misafirlerini bile öldürdüklerinden bahsediyordu. Buna göre İttihatçılara, 1911’de silahlarını topladıkları için karşıydılar ve istekleri İngiliz yönetimi altına girmekti. Anlaşıyor ki, İngilizlerin silahlarını serbest bırakacaklarını düşünüyorlardı. Yazar da “böylesine vahşi ve tutarsız karakterlileri kontrole alıp tatmin edebilecek yönetimin Alman ya da Türk değil yalnız İngiliz’inki olabileceği” inancındaydı: Türklerin İngilizlere saldırırken El Arış bölgesindeki aşiretleri kullanmaları örneğinden hareketle, İngilizlerin de bunlardan yararlanmanın yollarını düşünmeye başladıkları anlaşıyor. Ama böyle bir işbirliğinin hiç de kolay olmayacağını gösteren örneklerle dergide bol bol rastlanıyor.

Iraklı Araplar, çölün cahil ve basit, az deneyimli adamları diye tanıtılıyor. Bunların uygar sayılan Türk ve İngiliz’den aşağı bir düzeyde farz edildiğini gösteren bir de öykü var:

Irak’ta Araplar geleneksel savaş yöntemlerine sadıkane devam ediyorlar. Her iki ordunun çevresinde dolaşıyor ve fazla riskli olmayan bir çapul şansı belirince baskın yapıyorlar. Bu taktik Türk komutanını çok rahatsız etti ve İngiliz komutanına bir mesaj yolladı. ‘Bu bedevi hırsızlıklarından ve hainliklerinden bıktım. Sanırım siz de öylesinizdir. İki üç gün birbirimizle ateşkes yapalım ve bu Araplara öyle bir ceza düzenleyelim ki oyunları sona ersin.’

Lahej (Yemen)’in Arapları için “Yasa tanımaz, karıştırıcı insanlar; Türkleri sevmedikleri halde, talana soymaya serbest bıraktıkları için onların yanında bize karşılar; çapullarına engel olduğumuz için İngilizleri sevmiyorlar” deniyordu. Benzer yöntemlerle onlardan Türklere karşı yararlanmanın yollarının arandığı da şu cümlede görülüyor: “Saldırılarını önlemek için en iyi çare, içlerinden İdrisi ya da Necd Emiri gibi liderler bulup yanımıza çekmektir.”

Türk kışkırtmasıyla Şeyh Sünusi'nin Araplarının Libya Çölü'nden Mısır'a saldırmasına karşı, Mısırlı bedevileri yanına çekmek için çaba sarfı gerektiği de belirtilmektedir:

Doğu halkları uzun despotizm baskısı sonucu girişimcilik ruhunu kaybetmiştir. Almanlar sadece bunu vaaz etmekle kalmıyor, onlara öncülük de yapıyorlar (...) Almanlar gibi davranmalıyız, ama amacımız daha şerefli, meşru ve değerli olmalıdır (...) Arapların bağımsızlığı ve Arap uygarlıklarının canlandırılması gibi...

Kutü'l-Amâre'nin teslim olduğu günlerde yazılan bu yazılar, İngilizlerin Yakındoğu'daki savaş yöntemlerinin hep fiyasko ile sonuçlanmasından rahatsız olduklarını ve yeni yöntemler aradıklarını kanıtlıyor. Nitekim o günlerdeki bir diğer yazıda "Araplardan yararlanmayı beceremedik, bizden çok Türklere yaklaşıyorlar, oysa İngiliz desteğine güven duymalılar" denmektedir. Halbuki bir yıl önce, 1915 Nisan'ında, hükümet adına Lord Crewe, Lordlar Kamarası'nda yaptığı açıklamada, Irak'taki harekâtla Arapların İngiltere'ye yanaşmasını, Türk'ten uzaklaşmasını sağlamanın beklendiğini açıklamıştı.

Near East ise daha o zamanki eleştirisinde, İngiltere'nin bedevilere karşı politikasında bir eksikliğin hissedildiğini, Arapların Türklere karşı yeni görüldüğünü ve Almanların İslam dostu propagandası başarılı işlerken, İngilizlerinkinin etkili olmadığını, Araplara olayların gerçeğini anlatabilecek düzeyde ajanların eksikliğinin fark edildiğini açıkça yazdı. Bu da kanıtlar ki, Lawrence'ın Kahire'ye yerleşir yerleşmez üstün başarılar sağladığının aslı yoktur. Varlığının fazla fark edilmediğini söylemek bile yanlış olmaz.

İngiliz ordusu Kut'ta kuşatıldığında *Near East*, uzmanlığa dayanan yetkili bir ses olarak "Gelibolu fiyaskosundan sonra bunun yeni bir fiyasko olduğunu" belirtmekten kaçınmadı ve parlamentodaki tartışmalara dayanarak artık gerçeğe dayanmayan hayalci projelerin terki gerektiğini ileri sürdü.

Buna örnek olarak, Irak'tan yürüyecek kuvvetlerin İskenderun'a çıkarılacak kuvvetlerle birleşip Anadolu'yu aşarak İstanbul'u alması, sonra Balkanlar'dan geçip Avusturya'yla savaşan Sırp'ları kurtarması planını gösteriyor ve hayalcileri "bir kere haritaya bakmaya" çağırıyordu. İskenderun'a çıkartma ve aşiretlerle Anadolu'yu aşip İstanbul'u alma planlarında Lawrence'in parmağının da bulunduğu iddiaları dikkate alınırsa, ne 1915'te, ne de 1916'nın ilk aylarında onun da ayakları üzerine bastığını söylemek mümkün değildi.

İngiltere art arda gelen yenilgilerle Yakındoğu'da ve Müslüman kitlelerin gözünde saygınlığını yitiriyordu. Bu da onları daha ciddi düşünmeye yöneltti. "Kut'un düşüşü İngiliz prestijine büyük darbedir" diye yazıyordu *Near East* ve ekliyordu: "Şimdi bir tek düşüncemiz olmalı: Bu kaybın intikamını almak."

Bu kampanyanın özeti, şehirli Arap'la diyalog kuramayan İngilizlerin bedevileri yanlarına çekmekteki başarısızlıklarını itiraflarıdır. İleride göreceğimiz gibi, İngilizler şehirlilerin bağımsızlık eğilimlerinden ve Türklerle uzlaşma olasılıklarından hep çekiniyorlardı. Türk'ü olumlu sunmaları, İstanbul'a bağlılığını bir türlü koparamadıkları Müslüman okuryazar takımını tedirgin etmemek içindi. Osmanlı yönetimine karşı eyleme sürükleyebilecekleri dinamik gücün bedeviler olduğunu biliyorlardı, ama başarısızdılar.

Şerif Hüseyin ilişkisi bu çerçevede canlandırılmıştır. Yine ileride göreceğimiz ki, bir medeni yani şehirli olan Hüseyin ve oğullarına da fazla güvenleri yoktu.

KUTÜ'L-AMÂRE SENDROMU

İmparatorluk idealine (Emperyalizm) inanmış samimi bir İngiliz olarak kuşkusuz Lawrence'ın da hissettikleri bu arka arkaya gelen fiyaskoların intikamını almaktı. Eğer Lawrence Kahire'de masa başında görevini yapmaya devam etseydi, onda da dünyanın en üstünü saydığı ırkını aşağılamış olan Türklerle karşı bir kin belirir, ama günlük işlerin çerçevesinde aşırır giderdi. Kanımızca Lawrence'ı normalin üstünde bir intikam alma duygusuna sokan, 1916 yılının 30 Mart-30 Nisan tarihleri arasında Irak'ta kuşatılmış ordunun teslimi operasyonunda hazır bulunması olmuştur. Biyografi yazarları bu olay üzerinde fazla durmazlar. Konuya biraz eğilen Knightley ve Simpson ise bunun "1842'deki Kabil bozgunundan beri İngiliz ordusunun yaşadığı en aşağılayıcı hezimet" olduğunu büyük bir objektiflikle belirtir, ama Lawrence'ı bütün generallerin üzerinde bir görevde saymak hatasına da düşerler.

Bu yenilginin bedeli İngilizler için şöyledir:¹⁸

Townshend'in birlikleri: 10 bin ölü ve yaralı (ki yaralıların birçoğu da bakımsızlık yüzünden ölmüş ya da ağır sakat kalmışlardır).

Kurtarma birliklerinin kaybı: 23 bin ölü ve yaralı.

Esir: 13 bin

18 Kutü'l-Amâre'deki İngiliz tepkileri için Russel Braddon'ın *The Siege* adlı eserinden yararlanılmıştır.

Çok ikinci derecedeki bir bölgede net 46 bin kişi kaybetmek, üstelik Türk'e karşı ayaklanması beklenen Araplarda hayal kırıklığı uyandırmak İngiltere için büyük darbeydi.

Lawrence'ın görevlendirilmesi olayı şöyle gelişti:

Kut'ta kuşatılmış olanları kurtarmak için gönderilen ilk İngiliz-Hint ordusu dört bin kayıp verip çekildikten sonra, 6. Türk Ordusu'nun komutanı Halil Paşa, Mart ayı başında Townshend'e nazik bir mektup yollayıp teslim olma çağrısında bulundu. Nazik deyimini çelişkili görülebilir, ama gerçekten üslup onurlarını kırmadan ve kahramanlıklarını överek teslim çağrısıydı. Bundan haberdar edilen İngiliz hükümeti öneriyi kesin olarak reddetti ve yeni kurtarma planları yapmaya başladı. Yeni denemeler de büyük kayıplara mal olunca, kimden geldiği kesin anlaşılmayan bir öneriyle Irak'taki Türk komutanının altınla satın alınması gündeme getirildi.

Hem Basra hem de Kut'taki İngiliz generalleri, hatta Mısır'daki askeri çevreler böyle bir pazarlığı mesleklerinin şerefiiyle bağdaşır bulmuyor, aşağılanma olarak kabul ediyorlardı. Girişimi yürütecek asker bulunamayınca, pis işi üstlenmek üzere ordu dışından birileri arandı ve Arap Bürosu'nun iki sivil kökenli görevlisi, Aubrey Herbert ile Lawrence seçildi. Lawrence'ın bu görevlendirmeye karşı çıktığını gösteren hiçbir işaret yok. Aksine, masa başından kurtulduğu için memnun olduğu düşünülebilir. Belki de ağzına bir parmak bal çalmak için "Seni generallerin de üzerine çıkaracak bir göreve getiriyoruz" denilmiş olabilir. Nitekim biyografaları bu noktayı aşırı abartmışlardır. Ama genel değerlendirmede "Halil'in önce bir, sonra iki milyon sterlinle alay edip ilgilenmediği, tenezzül bile etmeden geri çevirdiği"ni yazmakla Lawrence'a yöneltilen pophohlamanın gerekçesine ışık tutmuş olurlar. Nitekim kendisi de kitabında "Beni Mezopotamya'ya, kuşatılmış garnizonumuzu sıkıntıdan kurtarmak için dolaylı yollar bulmak üzere yolladılar" gibi muğlak bir ifade kullanmıştır. Eğer övünülecek bir

şey olsaydı, sinekten yağ çıkarmasını bilen Lawrence buna da iki satır yerine en az yirmi sayfa ayırırdı.

Bu konuda Townshend'e gönderilen talimatta "acele olarak uygun bir yerli bulunamadığından bu ikisinin gönderildiği, belki Basra'da uygun bir aracı sağlanabileceği" bildiriliyordu. Açıkçası olayın Türkler tarafından aşağılatıcı bir propaganda aracı olarak kullanılması durumunda İngiltere'nin küçültülmemesini, pislğin bir yabancıнын üstünde kalmasını arzularları anlaşılıyor.

Lawrence ve arkadaşına, Türk komutanlığından müzakereler için Kut'a serbestçe girip geri dönme için izin verildikten sonra ikisi de olay yerine geldiler. Knightley ve Simpson'ın aksine, hem Halil Paşa, hem de General Townshend, görüşmeleri kendilerinin yürüttüklerini belirtiyor ve Lawrence'a pek küçük bir rol tanıyorlar. İşin aslı da bu olmak gerekir. En azından Halil Paşa'nın, teslim olacak ordunun kumandanının katılmadığı ve şekli garip bir yüzbaşidan gelen bir öneriyi ciddiye alması beklenemezdi. Kanımızca Townshend diğer konuşmaları yapmış, sadece para önerisini Lawrence'a bırakmıştır. İster Türk, ister İngiliz ya da Alman bir generalin bu şekilde satın alınmayacağını bir asker olarak tabii çok iyi biliyordu.

Halil Paşa anılarında önerinin Townshend tarafından "arzu edeceğiniz bir bankaya adınıza yazılmış bir milyon liralık çek teslim edilecektir" sözleriyle yapıldığını belirtiyor. Sonrasında olaylar şöyle devam etmiştir:

(...) şahsıma verilecek bir milyon İngiliz lirasına bir İngiliz ordusunun hürriyeti. Kumandan anlaşılıyordu ki Türk subayları ve askerini ve sonra İttihatçıları tanımamaktadır. Bu teklif herhalde başka şartlar içinde yapılsaydı tek cevap, silahımın namlusundan çıkacak tek bir kelime olurdu. Ne var ki inatla dövüşen ve sempati duyduğum bir İngiliz'le karşı karşıya bulunuyordum. Nihayet herkes bir başkası için, başkaları için yanılabilirdi.

Bir asker olarak Halil Paşa'dan gelecek tepkiyi önceden tahmin edebilen Townshend'in Lawrence'ı bu girişimin sorumlusu gibi göstererek kendisi hakkında yumuşamayı sağladığı anlaşıyor. Herhalde tek başına gelip böyle bir öneri yapsaydı alacağı cevap ağır olabilirdi. Halil Paşa anılarında olayın devamını şöyle anlatıyor:

Elime ve sinirlerime hâkim olarak kendilerine şu cevabı verdim:

- General, beş aydır sizinle, Aylmer ve Göringe orduları ile dövüşüyorum. Türk ordularının maneviyatları için sizin ve ordunuzun esaretinin zarureti hasıl olmuştur. Elinizdeki İngiliz yapısı top, tüfek ve cephane de bizim ordumuzun modellerine uymaz, bu itibarla bana lazım değildir, serbestçe imha edebilirsiniz. Silahlarınızı imha ettikten sonra benim tarafımdan en ufak bir tecavüze uğramanız ihtimali de olamaz. Şahsıma teklif edilen bir milyon sterlinlik çek meselesini de bir latife olarak telakki ediyorum... Biliyorsunuz Baltacı devirleri geride kaldı. Konuşulacak bir şeyimiz kalmadığı için vedalaşarak ayrıldık. Karargâhıma döndükten sonra birliklere son taarruz hazırlığına girişmelerini emrettim. Ne olursa olsun Kut'u düşürecektim ve bu çek teklifinin en güzel cevabı olacaktı. Hazırlıkların yapıldığı sırada tekrar bir İngiliz subayının beni görmek istediğini bildirdiler. Biraz sonra İngilizlerin ünlü casusu Lawrence karşımdaydı. Yeni bir mektup getirdiğini söyledi, açtım okudum. Mektupta, motorda konuşulduğu gibi birinci ve ikinci maddelerden aynen bahsediliyor. Bana teklif edilen bir milyon liralık çek için de şu değişiklik ileri sürülüyordu: 'Türkiye Hükümeti namına iki milyon İngiliz liralık çek.'

Generale gönderdiğim cevapta, çapları ve durumları itibarıyla silahlarının işimize yaramayacağını ve hükümetimin de paraya ihtiyacı olmadığını, artık bu şekilde müzakerelerle vakit kaybedemeyeceğimi söyledim.

Lawrence'ın rolünü büyütme yanlıları, İngiliz ordusunun teslimi görüşmelerinde Lawrence'ın generalleri aşip inisiyatif

ele aldığını ve her şeyi düzenlediğini ileri sürmektedirler. Oysa General Townshend, Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta teslimin ayrıntılarını saptamak üzere kendi subaylarından ikisini, Yüzbaşı Morland ve Binbaşı Gilchrist'i görevlendirdiğini bildirmektedir.¹⁹ Yine Lawrence'ın Halil Paşa'dan yerli Araplar için güvence istediği iddiası pek geçerli görünmüyor. Gerçeğinde şehrin ileri gelenlerinden yirmi kişiyi rehin alan İngilizleri bütün Arapların koruyucusu rolüne sokmak ancak bir propaganda oyunu içinde geçerli olabilirdi. Belki kendilerine hizmet etmiş olanları korumaya çalışmışlardır. Osmanlı'ya ihanet eden Osmanlı vatandaşları üzerinde tasarruf hakkını, hele bir savaş sırasında, sınırlama çabasının tabii ki ciddiye alınır tarafı olamaz. Nitekim Braddon'a göre Halil Paşa teslimin şartsız olduğunu hatırlatmış, sadece kin gütmediğini belirtmiştir, İngiliz kaynakları Kut'ta, biri Türk kaçağı olmak üzere 9 kişinin idam edildiğini yazıyor. Eğer bütün bunlar doğruysa, Lawrence, Halil Paşa tarafından da ciddiye alınmamış olmanın burukluğu ve kızgınlığını hissetmiş olmalıdır.

Olaydan 40-50 yıl sonra kaleme alınan anılarda bazı ayrıntılar unutulmuş olsa bile, Halil Paşa'ya göre herhalde Lawrence'ın pek ikinci planda bir rol oynadığı muhakkaktır. Buna

19 General Townshend'in Halil Paşa'ya mektubunu Braddon'ın kitabından aktarıyoruz (s. 255):

"Ekselans,

Açlık beni silahlarımızı bırakmaya mecbur ediyor ve centilmen birlikleriniz bizim en samimi ve kıymetli misafirlerimiz olacaktır diye belirlediğiniz görevi yerine getirmiş cesur askerlerimi size teslim etmeye hazırım. Bu durumda hoşgörülü davranın; onlar görevlerini yapmışlardır. Onları Ktesiphon (Süleymanî Pâk) savaşında gördünüz; geri çekiliş sırasında gördünüz ve onları karşı saldırınızı durduran ve bizim yardım kuvvetlerimizin Irak'a varmasına zaman kazandıran stratejik bir rol oynadıkları son beş aydaki Kut kuşatmasında gördünüz. Görevlerini nasıl yerine getirdiklerini gördünüz ve eminim ki bu savaşın askeri tarihi bunu kesin bir şekilde belirtecektir. Ayrıntıları saptamak için subaylarımdan ikisini, Yüzbaşı Morland ve Binbaşı Gilchrist'i gönderiyorum.

Kut'u hemen size teslim ve ayrıntılar belirlenir belirlenmez karargâhınıza gelmeye hazırım. Ancak yiyecek gönderilmesinin hızlandırılmasını sizden rica ederim..."

karşılık Lawrence'ın ön planda görünmek için çaba sarf ettiği hissediliyor. Birlikte görevlendirildiği Aubrey Herbert'in kendisinden bahsedilmemesini sağlamasına karşılık, Lawrence her şeyi kendisinin yaptığı imajını vermekten hoşlanmaktadır. Herbert'in de görevlendirilmiş olmasının bir talih eseri olduğunu, bu sayede Lawrence'ın yarattığı kötü etkiyi sildiğini belirtenler bile var. Çünkü diyorlar, "Lawrence'ın aksine heyecanlarına hâkim olabiliyordu."

Kut'ta Lawrence'ın hem telaş hem de kızgınlık gösterdiğini kanıtlayan işaretler var. Telaş tabii ki, bir şeyler başarmak hır-sından geliyordu, oysa konu başarıya müsait değildi. Kızgınlığı ise, İngiliz gururunun zedelenmesinin sonucudur. Kut hakkında Savaş Bakanlığı'na sunduğu raporunda Türk ordusu için övgüsü var: "İnsan ve hayvanlarının durumu çok iyi ve genel izlenim, morallerinin yüksek, disiplinli ve etken oldukları yolunda." Bunu büyük bir objektiflikle yansıtmamasına karşılık, esir olan İngilizlerden işittiklerini aktarmaması dikkat çekicidir.

Lawrence yazmamış, ama İngiliz yazar Braddon, Kut'un macerasını, ona katılan İngiliz er ve subayları dinledikten ve resmi-gizli belgeleri de tetkik ettikten sonra, dikkati çekecek objektiflikteki bir eserle ortaya koymuştur. Lawrence'ın dinlediklerinin de aynı şeyler olduğu muhakkaktır. Bu sebeple Braddon'ın derlediği yargıları burada özetle aktaracağız:

İngiliz subay ve erleri Araplardan nefret ediyor. Araplardan korkmakta Türklerle birleşiyorlar, çünkü ikisi savaşırken onlar kaybolan ya da yaralı düşenleri soymak için pusuda bekliyorlar, hatta soymak için yaralıları öldürüyorlar. Gömülmüş askerlerin mezarlarını kazıp kefenlerini bile alıyorlar. Bu yüzden ölüleri çırlıçıplak gömme kararı alındı. Subaylar kaçmak isteyen Hintlilere, yol boyunca Arapların boğazlarını kestiği, bağırsaklarını deştiği Türkleri göstererek gözdağı veriyorlar... "Arap'ın ya da karısının eline düşmektense Türk tarafından öldürülmek ehven-i şerdi." Her an çıkarlarına göre taraf

değiştirdiklerinden ne İngilizler ne de Türkler onlarla yaptıkları anlaşmalara güvenebiliyorlardı.

Göçebe Arapların dışında Kutü'l-Amâre şehrindeki 6000 Arap'la da İngilizlerin başı derde girmişti. Sözümona "Türkler öldürürler" endişesiyle bunların şehirden çıkmasına izin verilmemişti. Aslında onlara kalırsa Türk toplumunun şehri bombardıman edemeyeceği düşünülmüş olmalıydı. Şehir halkıyla İngilizlerin ilişkileri hiç de dostça olmadı. Evlerde bulunan yiyecekleri toplamak için duvarları yıkmaları, Arap'ın en değerli varlığı olan hurma ağaçlarını siper yapmak için kesmeleri, dededen ata kadar bütün hayvanları kesip yemeleri yüzünden, İngilizlere haklı olarak düşman kesildiler. Geceleri nehirde yüzerek Türk ordusuna gidiyor ve İngiliz ordusu hakkında bilgi ulaştırıyorlardı. Kut sakinlerini ihanet ve casusluktan caydırmak için İngilizler ileri gelenlerden yirmi kişiyi rehine olarak tutuklamışlardı. Braddon'ın dediği gibi, Kut'un Arap ahalisi İngilizlere açıkça düşmanlık gösteriyordu.

Araplarla ilişkilerin aldığı şekilde din unsurunun fazla rol oynamamasına karşılık İngilizler Irak'ta, kendi ordularındaki Müslüman Hintli askerlerle sıkıntıya düştüler. Cihad ilanı bunları bir ölçüde etkiledi. Hristiyanlarla bir arada kutsal toprakları işgalin günah olduğu hakkındaki Türk propagandası etkili oldu. Birçoğu kaçıp Türk ordusuna sığındı. Ayağını ya da elini sakatlayıp savaş alanından uzakta kalmaya çalışanlar görüldü. Savaşanlar da pek cesaret ve istek göstermiyorlardı. Zaman zaman subayları onları silah zoruyla cepheye sürüyordu.

Türlere gelince, başlangıçta çabucak yenilmeleri işin kolay olacağı kanısını yarattı. Türk'e, savaştıracak liderlerden yoksun bıkkın zavallılar diye bakıldı. Anadolu Türkü'nün yakın bir gelecekte cesur bir savaşçı olarak karşı saldırıya geçebileceğine Hindistan'da kimse inanmıyordu.

Maalesef Gerçek Türk Askeri, az sonra Gelibolu'ya ayak basacak olanların kısa zamanda keşfedecekleri gibi, Anadolu

Türkü, dünyadaki en inatçı savaşçı idi. Siper kazma sanatında şahane şekilde yetenekli; bir kere içine yerleştikten sonra yerinden oynatılması imkânsız; günlerce yürüyüş yapma gücüne sahip... sert disiplinli; bu erler muhteşem bir düşmandı (...) Cephelerinin yarısı çöktüğü halde çekilen arkadaşlarına katılmıyor, yerlerinde direnmeye devam ediyorlardı (...) Böyle iyi savaşan düşmana karşı kin duyulamaz, onlar gibi yaralanan insanlara ancak merhamet hissedilebilirdi.

Bedevilere ve Hintlilere yöneltilen eleştiriler kadar Türk- lere yöneltilen övgüler de Lawrence'ın bilmediği şeyler değildi. *Near East* de aynı mesajları veriyordu. Lawrence'ı asıl etkilemiş olması gereken, muzaffer Türk ordusunun kente girişi ve subayların kılıçlarını teslim töreni olmalıdır. Bunu Braddon tanıkların ağzından şöyle anlatıyor:

Kır bir at üzerinde şık üniformalı, kelebek gözlüklü, dimdik duran Albay'ın komutasındaki sağlam, dayanıklı, pis haki üniformalı, sırtları çantalı, bin kilometre yürümekten postalları parçalanmış Türk askerleri, trampetin ritmine uygun bir yürüyüşle şehre girdiler... Araplar alkışlıyor ve Albay'ın çizmelerini öpmeye çalışıyorlardı. Ama o onları itti (...) İngiliz subayları teker teker kılıçlarını teslim ettiler, o da başıyla selamlayarak alıyor ve ellerini sıkıyordu. General Townshend'in kılıcını Halil Paşa özel olarak gelerek aldı ve kendisine iade etti. Townshend ondan bir lütuf istedi. Köpeği Spot'un nehre atılmasını, yüzerek İngiliz ordusuna erişip İngiltere'ye gönderilebileceğini söyledi. Halil ciddiyetle kabul etti. Esaret İngilizler içindi, köpekler için değil (...) Ama her yerde bu kadar nazik değillerdi (...) Erlerden biri parçalanmış postallarını İngiliz subayınınkini çalarak değiştirmeye kalkışınca derhal bir Türk subayı müdahale etti. Potin iade edildi. Türk subayı askerin suratını tokatlamaya başladı. Asker hazırolda duruyor ve her tokattan sonra selam veriyordu.

İngilizler bu disipline hayran kalmış ve bu savaşta disiplinsiz ve vahşi davranışların Kürtlerden ve Araplardan geldiğini hep söylemişlerdir. Lordlar Kamarası'nda Kitchner ve

diğer konuşmacılar bir yandan “şerefli esaret”ten bahsederken, bunun yanında mutlaka “Türk kumandanı ve askerlerinin soylu davranışlarını” övmüşler, “Townshend’in subay ve erlerinin hiçbiri de Türklere karşı kin duymamışlardır.”

Kafa yapısı farklı olan Lawrence, düşman da olsalar askerlerin birbirinde buldukları bu şeref ve onur kavramlarını kabullenmiyordu. Özellikle dünyanın en üstünü saydığı İngilizler karşısında Türklerin böylesine mağrur bir tutum içine girmeleri onun ırkçı anlayışına pek ters düşüyordu. Halil Paşa’nın bu ne idüğü bilinmez yüzbaşıya fazla yüz vermeyip hep General Townshend ile ilgilenmesinin ve ona “siz ordunuzun ve milletinizin şerefini tamamen müdafaa ettiniz, vaziyetiniz kısmen Plevne’deki Gazi Osman Paşa’nın vaziyetidir. Sizi harp esiri olarak kabul etmiyorum, padişahın ve Türk milletinin misafirisiniz” türü iltifatlarda bulunmasının da Lawrence’ın orduya ve askerliğe karşı hissettiği tepkiyi büsbütün depreştirdiği anlaşıyor. Halil Paşa’nın zafer üzerine ordusuna yayınladığı günlük emirdeki “İki yüz seneden beri tarihimize rastlanmamış böyle bir zaferi (...) bin beş yüz senelik İngiliz Devleti’nin tarihine ilk defa yazdıran Türk süngüsü”nden bahsetmesi, kuşkusuz Lawrence’ın hiazmedebileceği bir şey değildi.

Braddon kadar Lawrence’ı da şerefli esaret tekerlemeleri karşısında çıldırtan, bu yenilginin askerin çok kötü yönetilmesinin sonucu olduğunu bilmeleri olmuştur. Hoş o dönemde bunu bilmeyen asker ve savaş eleştirmeni yoktu. Siyasetçiler prestij sağlamak için Bağdat’ın alınmasını zorlamışlar, kendini Napolyon, Wellington ve Clausewitz’le bir tutan bir kumandanla, Bağdat Baronu unvanı almayı hayal eden bir general de onlara alet olmuşlardı. Hazırlıklar eksik, önlemler pek yetersiz kalmış, üstelik Türkleri küçük görme hatası işlenmişti. Bunun sonucunda Halil Paşa’ya “Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci vakayı Çanakkale’de, ikinci vakayı burada görüyoruz” demek şansı verilmişti.

Braddon'a göre, Basra ve Kut'ta kendisine yüz vermeyen su-baylardan intikamını Lawrence, onları yeteneksiz bulduğunu ihsas ederek ve Kahire'ye aşırı eleştirel bir rapor vererek al-mıştır. Bunda mavnaların kıyıya bağlanma sisteminden Bağ-dat seferinin yönetilişine kadar her şey eleştiriliyordu. Rapor yüksek makamlara gönderilirken yumuşatıldı, ama Basra'da-kiler orijinal içeriğinden haberdar oldular ve Hint ordusu ve hükümetiyle arasında şiddetli bir düşmanlık başladı. Bunda herhalde, Türk propaganda mekanizmasının "kılıçla sonuç alamayan İngilizler şimdi altınla yozlaştırmaya çalışıyorlar" şeklinde bir kampanya başlatmasının etkisi vardır. İşe bu tür para katmaya karşı olanlarla, en büyük silah olarak parayı kullanmaktan başkasını bilmeyen kesimin -Lawrence'ın- ça-tışması doğaldı.

I. Dünya Savaşı'nın sonucunu belirleyen çatışmalar Avrupa içinde ve Çanakkale'de yaşanmıştır. Kafkasya, Irak, Filistin ve Doğu Afrika'daki savaşlar bazen büyük kuvvetleri karşı karşıya getirse de genel durumu etkilememiştir. Hele Hicaz Cephesi ve Büyük Arap İhtilali'nin I. Dünya Savaşı'nın çerçevesi içinde son derece sınırlı bir yer işgal ettiğini görürüz. Bunu, olayın Araplar için taşıdığı anlam açısından değerlendirmek gerekir. Onların duygusal bakışı kendi açılarından ayrı bir anlam taşır.

Sadece Osmanlı Devleti'nin cepheleri açısından da ele al-sak, Hicaz olayının askeri açıdan en sonda geldiği yadsınamaz. 1916 yılı sonunda Osmanlı Seyyar Ordu mevcudu, 700 bin in-san ve 368 bin tüfekten oluşuyordu. Bunun dörtte biri (173 bin insan, 95 bin tüfek) Suriye Cephesi'ndeydi.²⁰ Tabii en büyük kısım Sina-Filistin Cephesi'nde İngilizlerin karşısında bulunuyordu. Şerif Hüseyin'in ayaklanmasından önce Mekke-Ta-if-Medine ve Hicaz demiryolu boyunca bu kuvvetin onda biri varken, Medine'nin kendi başına dayanması kararından sonra bu oran yirmide bire inmiştir. Yani Lawrence bölgeye geldiğinde dağınık halde 7-8 bin kadar Türk askeri vardı. 1917'de Medine'nin içinde 4500 er kalmıştı.

Demiryoluna saldırılar bu gücün cephane ikmalini im-kânsız hale getirdi, bir kısmı hastalık ve çatışmalarda öldü

20 Ş.S. Aydemir, *Enver Paşa*, c. 3, s. 286.

ya da esir oldu, yiyecek açısındansa çekirgeyle beslenme zorluğuna kadar düştüler. Dolayısıyla, Arap Ordusu adı verilen gücün yenmesi beklenen Türk birliği, sadece prestij açısından Medine’de bırakılmış, vurucu niteliği çok sınırlı (zira açlıktan, tek taşıtları olan develeri de yemişlerdir) bir kuvvettir. Kutül-Amâre’de Türk kuşatmasına İngilizler ancak dört ay kadar dayanabilmişken, Türk birliği Medine’de iki yıldan fazla bir süre direnebilmiştir. Aradaki tek fark, Türk askerlerinin mahrumiyete dayanma gücüdür, ayrıca kuşatıcı askerin disiplin ve etkenlik özellikleri de sonucu etkilemiştir. Arap ordusunun yüzde doksandan fazlasını oluşturan bedevilerin asker olarak etkenliğini bu açıdan dikkate almalıdır. Medine’de kuşatılmış olanlar bir nihai saldırının hiç gelmemiş olmasına çok şaşırılmışlardır. Lawrence bunu taktik diye anlatır, ama İngiliz ordu merkezi bu yüzden Arapları açıkça suçlamıştır.

Lawrence efsanesini yaratmak çabasına dalanların en belli başlı iddialarından biri onun bir askeri lider olduğu ve modern gerilla savaşının mucidi sayılması gerektiği savıdır. Onu Napolyon’la karıştıranlar, İngiliz ordu komutanları Lord Wingate ve Wavell’a strateji ve taktik dersleri vermiş sayanlar ve I. Dünya Savaşı’nda gerillayı ilk uygulayan adam, diyenler çıkmıştır.

Lawrence, Arap hareketinin başına geçer geçmez, daha 1917 yılı başında bu taktikle Hicaz savaşını kazandıklarını, Hicaz’ın binde 999’unu özgürleştirdiklerini ileri sürer ve ekler:

Araplarla baş edebilmek için Türklere 600 bin asker gerekliydi. Türkler aptal, arkalarındaki Almanlar ise dogmatik saplantılıydı. Ayaklanmayı tam kapsamlı bir savaş sanacak ve onun gereğine göre karşılık vereceklerdi. Bir isyana karşı savaşa başvurmak, çorbasını bıçakla yemek kadar ağır ve uygunsuz bir yöntemdir!

Gerçekten Türkler gerilla savaşına stratejilerle karşılık verecek kadar aptal ve gerilladan habersiz miydiler? Ve ancak 600 bin kişinin bastırabileceği bir olayla mı karşı karşıya idiler?

Askerliğin bir mesleki eğitime bağlanmasından yani 19. yüzyıldan beri dersleri verilen, ondan önce de her göçebe toplumun ve her muntazam ordunun yararlandığı bu taktiğin Lawrence’a mal edilmesi, sadece bilim adamlarıyla değil, bütün okuyucularla da alay etmek oluyor. İsmin ortaya çıkışı bile Lawrence’tan yüz yıl öncesine gider. 1809-1813 arasında İspanyollar ve Ruslar ülkelerini işgal eden Fransız ordularına karşı bu taktiği uygulamışlardı. İlk kez Lord Wellington bu vesileyle, İspanyol dilinde savaştık anlamına gelen guerilla sözcüğünü yaygınlaştırdı. Böylece sözcük, “geniş çaplı siyasi-askeri stratejiye bağlı olarak, gayri muntazam kuvvetlerin küçük çaplı ve sınırlı eylemli savaşı” anlamında kullanıldı. Stratejik savaş verenlerin aksine gerilla savaşı, giysi, silah ve teçhizat bakımından düzenli olmaz, çatışmaları da talim disiplinine uymaz; son derece hareketli, sabotaj ve terörizmi de içeren bir psikolojik savaş türüdür.

Lawrence’ın kitabında, Napolyon’dan Clausewitz’e, Wingate, Foch ve Von der Goltz’a kadar bir sürü ismi sıralayıp askeri açıdan eleştirmesinin ne derece ciddiyetle bağdaşabileceğini uzmanlara bırakıyoruz. Konumuz açısından bizi gerçekten ilgilendiren, Lawrence’ın icat ettiği savaş türü ile Türk ordusunu şaşkına çevirdiği ve savaşın sonucunu etkilediği hakkındaki iddiadır.

Gerçekten Türk subayları gerilladan, gayri muntazam savaştan habersiz midir?

Atatürk, Âfet Hanım’a anlattığı anılarından birinde, daha Harbiye’de iken İstanbul’un Anadolu yakasına yapılacak bir çıkartmaya karşı nasıl savunma taktiği uygulamak gerektiği konusunda hocalarından ödev aldıklarını söylüyor. Sorunun yanıtı “Gerilla Savaşı” olarak verilmiştir. Üstelik Osmanlı subayları konuya sadece teorik açıdan yaklaşmakla yetinmemiş, Balkan dağlarında ve Suriye, Necef çöllerinde komitacılarla, bedevilerle mücadele ederek pratiğini de yapmışlardı.

Özellikle Suriye, Irak, Hicaz, Neçd, Yemen, Libya çöllerinde, vur-talan et-kaç oyunundan başka bir şey bilmeyen göçebelere karşı sürdürülen anti-gerilla savaşında hepsi de tecrübe sahibi olmuşlardı.

Son olarak 1911-12 Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara karşı yerlilerle birlikte karma bir savaş sürdürüldü. Dört-beş bin kadar muntazam Türk askerinin çekirdeğini oluşturduğu bir kuvvetin etrafında Libyalı aşiretler yıpratma savaşını başarıyla yürüttüler. Hatta bu vesileyle, gerilla uygulamasından muntazam orduya geçilip geçilemeyeceği konusunda do- laylı bir tartışma bile çıkmıştır. Mustafa Kemal, disiplinsiz ve keyfî davranışlarıyla düşmanı kadar kendi yandaşlarını da şaşırtan bedevilerden muntazam bir ordu randımanının asla beklenemeyeceğini raporunda açıklamıştır. Enver Paşa ise, bedevilerin muntazam bir orduya dönüştürülebileceği ve bunlardan bir imparatorluk kurulabileceği inancındaydı. Lawrence, hem bunların düzenli bir orduya dönüştürülemeyeceğine hem de bir imparatorluk yaratabileceklerine inanır... Ama bir koşulu vardır: Başlarında kendisi olacaktır.

Gerillayla mücadele eden, bir yandan da gerilla savaşı yapan (bu konuda ileride ayrıntılı bilgi verilecektir) Türklerin yanı sıra, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlere karşı çok başarılı bir gerilla savaşı sürdürmüş bir de Alman albayı vardır. Paul von Lettow-Vorbeck, emrindeki Alman- yerli karışımı birlikle, Doğu Afrika'da (bugünkü Tanzania ve çevresi) İngilizleri arka arkaya bozguna uğratmıştır. 130 bin kişilik İngiliz ordusuna 62 bin kayıp verdirmiş, 72 milyon sterlin harcamak zorunda bırakmıştır. Kendi kuvveti ise İngilizlerin 12'de birine eşitti. 1918'de barış haberini alıp teslim olduğunda hâlâ zaferler kazanmaktaydı. İngiliz hükümeti uzun süre bu yenilgileri kendi kamuoyuna yansıtmamıştır.

İngilizlerin "Alman Lawrence'ı" adını verdikleri Almanya'nın İran'daki konsoloslarından Wassmuss ve arkadaşlarının savaş yıllarında İran, Afganistan hatta Çin Türkistan'ı aşiretleri arasındaki faaliyetlerini de anımsatmak yararlı olur.

Gerilla savaşını böylesine herkesin bilip uyguladığı bir dönemde Lawrence'ın buna "Tren Cümbüşü" adını verişine, D. Stewart haklı olarak dikkati çekiyor. Anlaşıyor ki Lawrence bunu çölde uygulayanları görerek benimsemiştir. O halde kendisi gerçek anlamda ne yaptı?

Lawrence'ın gerçek görevi, "siyasi subay" da denilen irtibat subaylığıydı. İngiliz yönetiminin mesajlarını nezdinde görevlendirildiği Faysal'a ulaştıracak, ondan aldığı bilgilerle kendi görüşlerini de âmirlerine yollayacaktı. Bu tür görevlerde kişisel girişim ve eğilimler ikinci planda kalmak zorundadır. Önemli olan genel politikayı oluşturanlara sağlıklı bilgi sağlamaktır. Tabii, mesajlara sadakat ve bunların aynen aktarılması eşit nitelikli müttefikler arasında çok büyük önem taşır. Yoksa irtibat görevlisi kendi tarafının oyunlarının, hilelerinin fark edilmemesini sağlamakla yükümlüyse, o zaman kişisel davranışları ön plana çıkabilir.

Lawrence'ın daha başlangıçta Faysal'ı en uygun Arap lideri olarak ileri sürmesi ve onun yanında görev istemesi, Şerif Hüseyin'in oğulları içinde en kolay onu etkileyebileceğini kestirmiş olmasından ileri geliyor. Lawrence, kitabında ve demeçlerinde, onun liderlik niteliğine bir hayli övgü düzer. Ali babasına fazla bağlı, Abdullah kolay kül yutturulamaz cinsten, Zeyd ise çok genç idi. Lawrence, Faysal'ı istediği kalıba sokabileceğine inandığından tercih etmiştir. Kitabının sonunda ondan “bir dehanın, bir peygamberin ya da büyük bir caninin işini yapmaya çalışan zayıf, cahil ve cesur bir ruhtu” diye bahsederek gerçek düşüncesini açıklamıştır. Nitekim Şerif Faysal'ın saflığından yararlanıp özel gizli yazışmalarını görmeyi başarmış ve üstlerine haber vermiştir. Esasen Faysal'ın babasıyla bütün telgraf yazışmaları İngilizlerin kontrolünde tutuluyor ve gerektiğinde bu mesajlar İngiliz çıkarlarına uygun şekilde değiştiriliyordu. Kısacası, Büyük Arap İhtilali İngiliz kontrolü altında yönlendiriliyordu. Lawrence da bunu sağlayan araçlardan biriydi.

Lawrence fiilen, 1916 yılının Ocak ayında Mısır'da kurulan Arap Bürosu'nun bir elemanıydı. Bu büro, Hint, Mısır, Irak, Sudan ve Londra arasında, İngiltere'nin Doğu politikası açısından beliren uyumsuzlukları bertaraf etmek ve “Kraliyet hükümetinin Doğu'da yapılacak Arap propagandasının ilke ve politikasını saptayacak merkez organı” rolünü oynamak üzere kurulmuştu. Başında General Clayton vardı ve daha çok Londra'daki Savaş Kabinesi'nin danışmanı olarak çalışıyordu. Bununla birlikte bölgede savaşıyan İngiliz ordularından bağımsız değildi, elemanları yüzde yüz Filistin Cephesi'ndeki ordu kumandanının emri altındaydı.

Arap Bürosu'nun temel hedefi, Cihad ilanının yaratabileceği İslam dayanışmasını engellemek ve Arap kitlelerini İngiltere'nin yanına çekmekti. İngiliz ve Fransız diplomatları arasında yapılan görüşmelerde de, Türk'le Arap'ı birbirinden

ayırmak için her çareye başvurulması, her ödünün verilmesi (hatta gerekirse Basra ve Bağdat'ın Arap milliyetçilerine bırakılması) konuşulmuştu.²¹ Fransızların Beyrut'taki konsolosluklarında gizli belgeleri unutup (!) Cemal Paşa'nın eline geçmesini sağlayarak,²² kendileriyle işbirliği yapan Arap liderleri

21 Grey'den Bertie'ye 10.11.1915 tarihli yazı, nakleden Busch, s. 82; A.L. Tibawi de, *Arabic and Islamic Themes* adlı kitabında (s. 315) şöyle yazıyor:

1.12.1917'de, o sırada Siyonist sorununu çözmekle görevli olan Sir Mark Sykes (...) Balfour Deklarasyonu üzerine Arap müttefiklerinin tepkisini yumuşatmak için bazı önerilerde bulundu. Bunlardan biri Şerif Hüseyin'e ve Kahire'deki Suriyeli ve Filistinlilere Türklerin, Alman teşvikiyle aynı tarzda bir bildiri yayınlatabileceklerini söylemekti. Diğer bir öneri çok daha feci idi ve genel çizgisi İngiliz-Arap birliklerini bir kuşaktan daha fazla zehirlemeye yönelikti: 'Önce Araplara özerklik teklif edin, sonra onları moral güçler kullanarak ya da geleneksel Türk hâkimiyetine (nefret?) ile ve malum bölücü yöntemlerle ezin.' Bu noktada 1908-1914 boyunca İttihatçıları Yahudi ve Siyonist ilan eden İngiliz politikasının oyunu daha belirgin şekilde ortaya çıkmış oluyor.

22 "İhtilal komitesi Fatah'ın üyelerinin isimlerini havi belgeleri Beyrut Konsolosluğu'nda bırakarak onlara ihanet eden Fransız İkinci Bürosu'dur. Çünkü bunlar 1911'den beri İngiliz ajanlarıyla temastaydılar. Gelibolu'dan kaçan Faruki İngiliz ajanıydı ve sorgusunda Fatah'ın merkezinin Londra'da olduğunu söylemişti." (Winstone, *Diaries of Parker*, s. 100).

Bu konuda, Beyrut'ta yaptığım araştırmada vardığım sonucu Milliyet gazetesinde "Arap Dünyasında Osmanlı'dan Kalanlar" başlıklı yazı dizimde (25 Mayıs 1972) yayınlamıştım. Aynen aktarıyorum:

Yusuf İbrahim Yazbek anılarında şöyle yazıyor:

Türkiye ile Fransa arasında siyasi ilişkiler kesilince Fransız Konsolosu Picot, kasasındaki gizli ve işbirliği yaptığı Arapların isimlerini de taşıyan -özellikle ne kadar para aldıklarını belirten- belgeleri yakacak yerde, kasasına kilitledi ve Beyrut'tan ayrıldı. Bir hafta sonra Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Fransız çıkarlarını koruyan Amerikan konsolosunu da yanına alıp, konsolosluğa gitti, mühürleri söktürdü, hiç tereddüt etmeden gizli ve bilmeyenin asla bulamayacağına inanılan kasanın kapısına doğru yürüdü. Konsolosluğun bütün gizli yazışmaları ele geçmişti. Hepsini de Türk düşmanı bilgilerle doluydu ve her biri ayrı bir delildi. Özellikle bunlardan 55 tanesi Cemal Paşa tarafından ele alındı.

Yazbek buna tedbirsizlik diyor (...) 1919'dan sonra bunun komplo olduğu iddiaları ileri sürüldü (...) Nitekim İngiliz konsolosu Cumberbatch bütün belgelerini yakmıştı. Yüz kadarını da Londra'ya götürdü. Yazbek, İngiliz konsolosunun, bu belgeler ve sürdürdüğü açık propagandası konusunda Picot'yu uyardığını da belirtiyor. Yazbek'e göre, Picot savaşın hemen biteceğine ve 15 gün sonra muzaffer bir orduyla geri geleceğine inanıyordu. Yazbek, gizli kasayı odacılar, kavaslar, sekreterler, herkesin bildiğini de ekliyor. (...) 1929'da Fransız Illustra-

adeta teslim etmeleri ve idamlarına sebep olmaları, kuşkusuz iki unsur arasında bir gerginliğe yol açmış, ama beklenen sonucu yaratmamıştı. Ayrılıkçı kadrolar sinmiş, buna karşı olanlar açıkça Avrupa sömürgeciliğine daha da karşı çıkmış, seslerini yükseltmişlerdi.

Gelibolu'da İngiliz-Fransız ortak yenilgisi, Irak'taki İngiliz bozgunu da Türk'ün kolay kolay yenilemeyeceği inancını pekiştirmişti. Gelibolu'da İngilizlere sığınan, Arap kökenli Osmanlı subaylarından ve ayrılıkçı Ahd Cemiyeti üyesi Muhammed Şerif el-Faruki, 1915 yılının sonunda, İngilizleri çok acele harekete geçmeye çağırıyor; "aksi halde Arapların Türklerle birleşeceği"ne inanıyordu. Zaten Hicaz, Sina, Irak, Necd ve Yemen'de aşiretlerin büyük kısmı tarafsız davranıyor -ki bu, Osmanlı Devleti'nin lehineydi-, geri kalanı ise yarı yarıya Türk ve İngiliz yandaşlığı yapıyordu.

Lawrence böyle bir ortamda Hicaz'da göreve başlamıştır.

Lawrence efsanesini yaratanlar, onu askeri bir lider, modern gerilla savaşının mucidi ve siyasi bir deha diye sunmuşlardır. Bu yargılar, Lawrence'ın fiilen Hicaz bölgesinde göreve başladığı günden (Aralık 1916 sonu) Şam'a girilmesinin (1 Ekim 1918) ertesinde, Mısır Seferi Kuvvetleri Komutanı General Allenby tarafından görevinden uzaklaştırılmasına kadar geçen 22 aylık sürede yaptıklarına dayandırılmıştır. Bir dünya savaşının kaderini etkileme, bir ulusun geleceğini belirleme gibi büyük çaplı iddiaların geçerlilik derecesini saptayabilmek için en iyi çarenin, onun yaptıklarının, bu dönemin

tion dergisi, Picot'nun tercümanı Filip Zalzal'ı gizli kasayı Türklere bildirmekle suçlamıştır. Filip bunun yalan olduğu hakkında dergiye bir açıklama mektubu yolladıysa da yayınlamadılar.

Picot'nun, İngiliz Mark Sykes ile birlikte Arabistan paylaşması planını hazırlayan kişi olması, daha savaştan önce ne tür bir hazırlıkla gelmiş olduğunu, 15 gün içinde geri geleceği inancı ise, Suriye'de planladığı ayaklanmanın mutlaka başarıya ulaşacağına ne derece güvendiğini kanıtlar. Cemal Paşa'nın sert bastırışına bunun için tepki yüksek oldu.

askeri ve siyasi olaylarının kronolojik sunuluşu içine yerleştirilmesi olduğu kanısındayız. Anlama kolaylığı sağlamak açısından, Kutü'l-Amâre'nin tesliminden, yani Nisan 1916'dan başlayarak bu kronolojiyi oluşturacağız. Bu sıra içinde yeri geldiğinde, Lawrence'ın kitabında (*Bilgeliğin Yedi Direği*), demeclerinde ve Lawrence'cı biyografi yazarlarının eserlerinde belirtilen faaliyetlerini de, o kaynaklara dayanarak değiştirmeden -fakat özetle- aktaracağız:

1916

Mayıs: Cemal Paşa kesin şekilde Şerif Hüseyin'in Cihad ilanını onaylamasını ve Süveyş Kanalı'na sefer için gönüllüler yollamasını istedi.

6 Mayıs: Fransız işbirlikçisi Arap liderler Şam'da idam edildi.

16 Mayıs: Osmanlı mirasında İngiliz ve Fransızlara düşecek hisseleri belirleyen gizli Sykes-Picot Anlaşması iki hükümetçe onaylandı.

23 Mayıs: Mekke Şerifi ve oğulları, ayaklanma için Suriye'den umut kalmadığına, Bâbiâli özerklik isteklerini kabul etmediğine göre, kendi başlarına ayaklanma kararı aldılar ve yardım hususundaki eski anlaşma gereğince Kahire'deki İngiliz makamlarına haber verdiler.

Haziran: 2 Haziran: Medine'de ilk eylem başladı. Hüseyin, 10 Haziran'da Mekke'yi, 16 Haziran'da Cidde'yi ele geçirdi.

Temmuz: Hindistan'da Hüseyin'in hareketine tepkiler; Bâbiâli'nin yeni Mekke Şerifi Ali Haydar Medine'de.

6 Temmuz: Londra'da Savaş Kabinesi, Akabe'nin İngiliz, Fransız kuvvetlerince zaptını kararlaştırdı, fakat Hüseyin karşı çıkınca seferden vazgeçmek zorunda kaldılar.

27 Temmuz: Cemal Paşa'nın İkinci Kanal Seferi başarısızlıkla sonuçlandı.

Eylül: 1 Eylül: Fransız Arap Misyonu, Albay Bremond kumandasında Cidde'ye yerleşti.

Ekim: Lübnan'ın özerk yönetimi kaldırıldı.

16 Ekim: Dört aylık ayaklanmadan sonra Arap Ayaklanması başarısız kaldı. Üstelik Medine'deki kuvvetler Mekke'yi tehdit ediyordu. Abdullah, Storrs ile buluşup İngilizlerden para, silah ve demiryolunu kesip Medine'yi yardımsız bırakmak için destek istedi.

Lawrence, Storrs heyetinde yoktu. Tatil yapmak için izin isteyip aynı gemiye bindi, böylece gayri resmi olarak Cidde'de bulundu ve gözlemlerini üstlerine aktardı.

Kasım: 1 Kasım: Hüseyin kendisini “Arapların Meliki” ilan etmeye kalkıştı. Anadolu'dan güneye bütün Arap ülkelerini hükmü altına almak istiyordu. İngilizlerin sert tepkisi karşısında “Hicaz Kralı” unvanıyla yetinmek zorunda kaldı. Hilafeti de istedi, ama yine aynı tepki sonucu vazgeçti.

16 Kasım: Osmanlı ordusu Sina'da nihai hatta çekildi.

20 Kasım: Kuveyt'te İngiliz girişimiyle Doğu Arabistan bölgesi şeyhlerinin toplantısı.

Aralık: Siyasi sorunları çözmek için Storrs'la Hüseyin ve Wingate ile Bremond görüşmeleri;

İngilizler Hindistan'dan Hicaz'a 3900 Türk ve Arap savaş esiri getirdi. Sadece 20'si Şerif ordusuna katılmayı kabul etti. Mekke'deki 150 Buharalı tüccar anti-Rus kampanya yaptıkları için sürüldü. Hindistan'ı karıştırmak için Mekke'de komite kuran Türk yanlıları da sürüldü;

Muntazam Arap ordusu kurmakta güçlük çekiliyor, Arap kökenli eski Osmanlı subayları siyaset yaptıkları için Hüseyin'i ve İngilizleri korkutuyordu.

Lawrence Aralık ayında, Faysal'ın yanına siyasi irtibat subayı olarak atandı. Bu kararı veren Wingate, Hicaz topraklarına

Hıristiyan asker çıkarılması projesine karşı çıktığı ve Lawrence bunu kendisine sormadan Londra'ya bildirdiği için önce atamayı iptale kalktı. Sonradan aracılardan ısrarıyla yumuşayıp onayladı.

Aralık: Sina çölünde askeri harekâtı zorlaştıran ikmal sorununu çözmek için İngilizler demiryolu döşediler ve El Arış'ı işgal ettiler.

Aralık sonu: Türk ordusunun Medine'den Mekke yönünde ilerleyişi Hüseyin'de korku yarattı.

1917

Ocak: 2 Ocak: Mekke'nin en zenginleri sayılan Cavalıların anti-Avrupalı davranışları sebebiyle ilk hamlede 640'ı bir Hollanda vapuruyla ülkeden sürüldü. Sonra yüzlercesi daha çıkarıldı.

13 Ocak: Abdullah'ın bedevileri, Yemen'e 20 bin altın ve silah götüren Kuşçubaşı Eşref komutasındaki Türk birliğini esir aldı.

25 Ocak: Hüseyin yanlısı aşiretler Kızıldeniz sahilindeki Vech'i ele geçirdi.

Şubat: 3 Şubat: ABD, gemilerini durmadan batıran Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Amerika'da savaşa girmeye büyük tepki var.

Şubat: Medine'de bırakılan kuvvetlerin Filistin Cephesi'nin gücünü azaltması sebebiyle bunların Suriye'ye çekilmesi konusunda Başkumandan, Cemal Paşa ve Medine Kumandanı arasında tartışmalar. Fahri Paşa ne olursa olsun terke karşı. M. Kemal Hicaz Seferi kuvvet kumandanlığını reddediyor.

Şubat: Hicaz demiryoluna ilk saldırı İngiliz subayı Garland ve Fransız Raho tarafından düzenlendi, bir tren havaya uçuruldu. Bunu Newcombe'un saldırıları izledi.

Mart: 7 Mart: Sadrazam Talât Paşa'nın kararı: Fahri Paşa Medine'de savunmaya devam etsin. Başka yardım gönderilmeyecek. Bunda terkin İslam âleminde yapacağı etki dikkate alındı.

9 Mart: Rusya'da ihtilal.

11 Mart: İngilizler Bağdat'ı ele geçirdi.

14 Mart: İngilizlerin bütün Arap Yarımadası'nı kendisine bağlamasını beklerken, İbn Suud ve İdris ile özel anlaşmalar yaptıklarını öğrenen Hüseyin'in protestosu. Bunun bütün Arapları yönetimi altına toplama amacına aykırı olduğu kanısında.

19 Mart: İstanbul'un Mekke Şerifi Haydar ve karargâhı ile Peygamber'in türbesindeki Emanat-ı Mukaddese trenlerle İstanbul'a sevk edildi. Ayrıca Medine'den 2000'den fazla hasta askerle 3000'e yakın subay ve memur ailesi ve bazı birlikler Şam'a nakledildi. Hüseyin'in yayın organı *Kible*, "Peygamber'in kabrini soyuyorlar" diye yazdı.

Mart: Demiryolu çevresi ve Mekke'ye doğru askerini yürütüp kırdırdığı için Fahri Paşa'ya ihtar: Sadece Medine'de kal.

26 Mart: Gazze'ye saldıran İngilizlerin bire dokuz üstünlüklerine rağmen yenilmesi.

28 Mart: Lawrence'ın Fransız Yüzbaşı Raho yönetiminde ilk demiryolu tahribine çıkışı. Yıl boyunca", zaman zaman Fransızlar (Raho, Prost, Kernag, Zamori), zaman zaman da İngilizler (Lawrence, Gerland, Hornby, Davenport, Newcombe) ray, köprü yıkma, tren devirme eylemleri yaptılar.

Nisan: 6 Nisan: ABD Almanya'ya savaş ilan etti. Kamuyu savaşa fikrine alıştırmak için propaganda faaliyetleri hızlandırıldı.

Nisan: Çölde İbn Suud'a ve Hüseyin'e karşı Türkleri destekleyen İbn Reşid'e gönderilen yardımı Araplar ele geçirdi.

Nisan: Arabistan'ın nasıl paylaşılacağı konusunda İngiliz-Fransız-Hüseyin tartışmaları.

17-19 Nisan: İngilizlerin Gazze'ye ikinci saldırısı da başarısız kaldı. Osmanlı başkumandanlığı Sina'da karşı saldırı istiyor.

Mayıs: 9 Mayıs: Lawrence, 35 kişilik bedevi ekibi ve 20 bin altın ile Vech'den hareket etti. Vadi-i Sirhan'da para dağıtıp aşiretleri "ihtilale katılmaya" ikna etti. Lawrence, bu sefer sırasında tek başına Türk hatlarını geçip 5-16 Haziran arasında Şam'a gittiğini, Suriye'deki Arap direnişçilerle temas kurduğunu ileri sürmüştür. Bunun kendisinden başka şahidi yoktur.

19 Mayıs: Ortadoğu'yu paylaşma anlaşmasını hazırlayan Sykes ve Picot Hüseyin'le görüşüp, anlaşmadan bahsetmeden kendisine oradaki görüşleri kabul ettirmeye çalışıyorlar.

Temmuz: 2 Temmuz: Aşiret kuvvetleri Akabe'nin anahtarı durumundaki Aba el-Lissan'a baskın yapıp aldı. Saldırı sırasında tabancasının kurşunu ile kendi devesinin beynini uçuran Lawrence yere düşüp bayıldı. Aba el-Lissan düşünce, Akabe 6 Temmuz'da teslim olmak zorunda kaldı. Bu savaşta tarafların kuvvetleri 500'er kadardır. Bu başarısı üzerine Lawrence'a hem İngiliz hem de Fransız savaş madalyası verilmiştir.

5 Temmuz: M. Kemal Paşa, karargâhı Halep'te bulunan 7. Ordu'nun kumandanı oldu. Kısa bir süre sonra, Alman Generali Falkenhayn bulunduğu askeri harekâtı yönetmek için tam yetki ve 5 milyon altınla Suriye'ye geldi.

6 Temmuz: Cemal Paşa'dan Başkumandan Enver Paşa'ya mesaj, Suriye'de genel isyan işaretleri var.

Ağustos: Faysal, aşiret kuvvetleriyle Akabe'ye vardı ve doğrudan Allenby'nin emrine bağlandı. Yeni İngiliz başkomutanının tasarladığı saldırı için aşiretleri elde etmek üzere doğrudan Lawrence'ın emrine ilk kez 200 bin altın verildi.

Eylül: 20 Eylül 1333 (1917): Mustafa Kemal'in sadrazam ve başkumandana raporu: Falkenhayn'ın yetkilerini ve planlarını (Sina'ya saldırı) hayalî buluyor; birliklerin ölü, hasta ve kaçaklarla mevcutlarının yarısından fazlasını kaybetmiş olduğunu, bunlarla savaş yapılamayacağını belirtiyordu.

Eylül-Ekim: Allenby Suriye seferine yönelik hazırlık olarak Lawrence'tan aşiretlerin satın alınmasını ve Osmanlı Filistin Ordusu'nun ikmalini sağlayan demiryolunun tahribini istedi. Lawrence birincisini -parayla- başardı. İkincisinde başarısız oldu. Üzüntüyle başka göreve alınmasını istedi.

Kasım: 2 Kasım: İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un hükümeti adına deklarasyonu: Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulacaktır.

6 Kasım: Üçüncü Gazze Savaşı, Türk ordusu yenilip çekildi, kaçan Arap askeri sayısı arttı.

7 Kasım: Bolşevikler Rusya'da iktidarı ele geçirdi ve savaştan çekildiler.

Kasım: İngilizler Medine'yi bir an önce işgal etmesi için Abdullah'ı sıkıştırıyorlar.

Kasım Sonu: Bolşevikler, Ortadoğu'nun paylaşılması hakkındaki Sykes-Picot Anlaşması'nı açıkladılar. Cemal Paşa bunun Arapça metnini bütün bölgede yaydı ve Hüseyin'e yolladı. İsyandan vazgeçenlere af çıkarıldı.

12-13 Kasım: Lawrence, Türk hatlarının arkasına geçip bilgi toplarken yakalandığını, işkence gördüğünü iddia ediyor. Kaçarak kurtulmuş. Olayın Lawrence'tan başka şahidi yok.

Aralık: 8 Aralık: Osmanlı mutasarrıfı, şehrin anahtarlarını ve makam arabasını Hüseyini ailesinin temsilcisine teslim edip Kudüs'ten ayrıldı.

9 Aralık: İlk İngiliz birliği Kudüs'e girdi. 11 Aralık'ta tamamen teslim. Türk tarafı Kudüs için savaşılmamasını önerirken,

Alman genelkurmayı buna karşı çıktığı için şehir savaşı teslim edildi.

12 Aralık: Cemal Paşa Suriye'deki görevinden istifa etti; onu on gün sonra Falkenhayn izledi.

Aralık: Faysal'ın Arap kuvvetleri, Türk ordusunu yandan hırpalayarak İngiliz ordusunun ileri hareketini kolaylaştırdı ve Türk ordusunun ikmal yollarını kesti. Savaşmaya değil, sadece vurup kaçmaya dayalı bu taktiğin uygulanmasında Lawrence çok katkıda bulundu.

1918

Ocak: Ocak'ın ilk günleri: Amerikan hükümeti için propaganda yapmakla görevlendirilmiş gazeteci Lowell Thomas ve fotoğrafçı Chase, Kudüs'te Lawrence'la tanıştılar. Onların Akabe'ye gelmesi ve Arap kuvvetlerinin faaliyeti hakkında bilgi sağlaması için gerekli izni Allenby'den Lawrence sağladı.

Ocak: İbn Suud nezdindeki İngiliz siyasi subayı Philby'nin, yanında Vahhabi muhafızlarla birlikte Hicaz'a gelmesi, Hüseyin'i son derece rahatsız etti. Hogarth, Kahire'den Cidde'ye gelip hem İbn Suud hem de Sykes-Picot Antlaşmaları konusunda güvence vermek ve aleyhinde bir şey olmadığına inandırmak için Hüseyin'le buluştu. Eski, yürürlüğe konmamış bir taslağın söz konusu olduğunu ileri sürdü.

8 Ocak: ABD Cumhurbaşkanı Wilson'ın savaş sonrasında her topluma kendi kaderini saptama hakkını tanıyan 14 maddelik programının açıklanması.

18 Ocak: Hüseyin'in emriyle, hutbeden Osmanlı sultanının adı kaldırıldı.

20 Ocak: Lawrence'ın askeri mesleğinin doruğu olduğu ileri sürülen Tafila çarpışması. 900 kişilik Türk birliğinden

400'ü öldü, 250'si esir oldu. Baskına Hüseyin'in küçük oğlu Zeyd ile yerli Arap köylüler de katıldı.

Mart: 1 Mart: Liman von Sanders, Suriye'deki birliklerin kumandanlığını Falkenhayn'dan aldı.

3 Mart: Brest-Litovsk'ta Bolşeviklerle, Rusya'nın savaş dışında kalmasını sağlayan barışın imzalanması.

Mart: Filistin'de geri çekilme sebebiyle, Hicaz'dan uzaklaşmanın etkisiyle, Medine'nin terk edilmesi tartışması Osmanlı genelkurmayında tekrar gündeme geldi. Fahri Paşa di-
rendi, vazgeçildi.

Nisan: 1 Nisan ve sonrası: Hicaz demiryolu tamamen tahrip edildi ve Medine'ye artık hiç yardım gönderme imkânı kalmadı. Açlıktan garnizon çekirge yemek zorunda kaldı. Tahribe Lawrence da katkıda bulundu.

Nisan: Fransa'daki Alman saldırısının başarısı üzerine Filistin'den İngiliz birlikleri Fransa'ya nakledilince, buradaki saldırı ertelendi.

Mayıs: 5 Mayıs: İngilizler Kerkük'ü aldı.

Haziran: 16 Haziran: İngiliz-Fransız paylaşma politikasına karşı çıkan Arap milliyetçi liderlerine (Yediler) İngilizler, Kahire'de güvence verdi. Arap birliklerinin kurtaracakları yerlere bağımsızlık tanınacak. Lawrence bu teze dayanarak, Arapları bir an evvel bir yerlere ayak basma politikası uygulamaya teşvik etti. İlk hedef Şam.

Temmuz: Abdullah, Suriye'deki Türk ordusunun çöl cennahını koruyan İbn Reşid'e gönderilen yardımları ele geçirdi.

Ağustos: Filistin cephesindeki Türk ordusunun ikmalini sağlayan Amman köprüsüne Lawrence'ın düzenlediği tahrip saldırısı boşa çıktı. Lawrence, Müdevvere istasyonunu tahrip edebildi.

16 Eylül: Allenby'nin kesin emrine uyan Lawrence, Araplarıyla demiryolunu tam tahrip ederek, Türk ikmal bağıını ortadan kaldırdı.

18 Eylül: İkiye bir insan ve silah üstünlüğüne sahip bulunan İngiliz ordusunun saldırısı sonucu Türk hattı yarıldı. Süvari çevirmesi yenilgiyi bozguna dönüştürdü. İngiliz kuvvetleri hızla kuzeye ilerlemeye başladılar.

Eylül'ün ikinci yarısı: Faysal'ın bedevilerden oluşan ordusu, muntazam ordunun harekât yapamayacağı vadilerde Türklere yandan saldırarak bozgunu tam bir paniğe dönüştürmeyi başardı. Böylelikle geri çekilen Türklerin direnme merkezleri oluşturması önleni. Maan, Amman, Deraa arkası arkasına düştü. Lawrence bu eylemlere en önde fiilen katıldı.

30 Eylül: Bulgaristan ateşkes isteyerek, Mihver devletlerinden ilk teslim olan devlet oldu.

30 Eylül: İngilizler Şam'ı sardılar.

Ekim: 1 Ekim: İngiliz ve Araplar birlikte Şam'a girdiler. Türklerin idareyi devrettiği yerli Araplara karşılık Faysal'ın Arapları şehrin idaresini ele geçirme kavgası çıkardılar.

Ekim'in ilk günleri: Lawrence, Şam'a ilk önce Faysal'ın bedevilerini sokarak, kendi kurtaracakları topraklarda hâkim olacakları tezini uygulattırmaya çalıştı. Allenby, İngiliz-Fransız paylaşma anlaşmasını Faysal'a bildirmediğini anladığı Lawrence'ın siyasi danışman görevine son verdi. Böylece Lawrence'ın Arap İhtilâli'ne fiilî katkısı sona erdi. Bundan sonra barış görüşmelerinde siyasi rol oynamaya çalışacaktır.

Ekim: Suriye şehirleri birbiri ardı sıra İngiliz ordularına teslim oldular. Tir [Sur] (4 Ekim), Sayda (6), Beyrut (8), Trablusşam (13), Halep (27).

30 Ekim: Mondros Ateşkesi ile Osmanlı Devleti teslim olmayı kabul etti. Savaşın başında 150 bine yakın askere sahip

olan Suriye’de, ateşkes imzalandığında, M. Kemal Paşa’nın Halep’in kuzeyine çekmeyi başardığı 7-8 bin asker kalmıştı.

1916’nın son günlerinden, 1918 Ekim’inde Şam’ın alınmasına kadar geçen 650 günün (22 ay) hepsinde Lawrence’ın bedevilerle birlikte cephede vuruştığı sanılmamalıdır. Bunun bir yıla yakın süresini Kahire, Cidde, Süveyş ve alınışından sonra Kudüs’teki karargâh merkezinde geçirmiştir. Geri kalan 300 günün (10 ay kadar) yarısında bedevilerle birlikte eylemsiz olarak yaşamıştır. Eylemde bulunduğu toplam süre beş ay kadardır.

MEDENİYE KARŞI BEDEVİ

1910'lu yıllarda Arap kavramının içeriği, bugün 20. yüzyılın sonunda anladığımızdan çok farklıydı. Avrupalılar sömürgeci yaklaşımıyla, bu sıfatı kendi yönetimlerindeki Arap toplumlarına değil, sadece Osmanlı topraklarındakilere yakıştırıyorlardı. Fransızlar için Cezayirli, İngilizler için Mısırlı vardı; onlar Arap değildi. Osmanlı'ya karşı hepsini Arap sayıyor, haklarını savunuyorlardı. Ama Osmanlı mirası tartışması açılınca Suriyeli, Lübnanlı, Mezopotamyalı, Filistinli vb. belirliyordu. Biz bu kitleyi, o dönemdeki yapısal özellikleriyle ele alacağız. Sosyoekonomik açıdan değerlendirildiğinde belirgin çizgili iki grup oluşturdıkları görülür: Medeniler (şehirli, yerleşik); bedeviler (göçebe, aşiret yaşamı). Konumuz gereği, incelememizi olayın bedevi boyutu üzerinde yoğunlaştıracamız. Öncelikle, Osmanlı'nın toplumsal sınıflamasında ayrı bir Arap cemaati bulunmadığına dikkat çekmeliyiz. Arapça konuşanlar, Müslümanlar İslam Milleti içinde yer alıyordu. Hristiyanlar da mensup oldukları mezhebin milleti içinde. Arap sözcüğünün çoğulu olan "urban" sözcüğü ise, sadece bedeviler için ama küçümseyici, aşağılayıcı bir anlamda kullanılıyordu.

Bütün araştırmacılar, 1910'lu yıllarda bedevilerin 2000 yıl öncesinden farklı olmayan bir yaşam sürdürdüklerinde birleşiyorlar. Bu yargıya Arapların kendilerinin de katıldığını ileride göreceğiz. Basra körfezinden Atlas okyanusuna kadarki bölgede yaşayan bedeviler üzerinde bir grup tarafından yapılan

araştırmaları da içeren bir kitapta, bunların kendi aralarındaki çekişme ve çatışmaların bile 2000 yıl öncesinden kalma olduğu ileri sürülmüştür.²³

Çölün her şeyi belirleyen ekonomisi, yani üretim ve ticaret koşulları 2000 yıl içinde hiç değişmemişti. Yaşamı etkileyen, yağmurun azlığı çokluğu ve kervan yollarının değişip değişmemesi idi. Kendi üretemediklerini başkalarına baskın yaparak elde etmek, tek iktisadi yasalarıydı. Yüzyıllar içinde şehirleşmeye eğilim gösterip bedevilikten çıkanların sayısının pek az olduğu ileri sürülüyor. Onlara göre medenileşmek, çöldeki yalnızlık içindeki dayanışma ve özgürlüklerini kaybetmektir. Onlara göre şehirli, bir tür esirdir. Bu yüzdendir ki medenileri aşığı görür, onlardan nefret ederler.

Medeni yönetimler bütçelerine katkıda bulunmayan, aksine baskın ve talanla (gazve) kayıplara sebep olan aşiretlere karşı daima askeri cezai önlemler düşünmüşlerdir. I. Dünya Savaşı'na kadar, hem onların şehirli yöntemlerinden nefretleri hem de medenilerin özel bir iktisadi çözüm bulamamaları sebebiyle yaşamlarına pek az değişiklik getirilebilmiştir. Bu konuda Türk, Fransız ya da İngilizlerin çabaları pek farklı değildir, sonuçları da çok farklı olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin temel felsefesi yerleşiklikti. Osmanlı, bütün tarihi boyunca göçerlerle ve sadece Araplarla değil, Türkmenlerle de mücadele etmiştir. Ahmet Mithat'ın 1893'te bir yazısında kullandığı “mütedeyyin (dindar) ile mütemeddin (medenî = yerleşik) eşanlamlıdır” formülü, Osmanlı'daki anlayışı yansıtır. Yani ancak yerleşik olanın dinine imanına güvenilebilir. Bu yaklaşım Peygamber'in bedevilerden bahse derken kullandığı, “Müslim olabilirler, ama Müminlikleri şüphelidir” yolundaki değerlendirmesinin bir devamıdır. Abbasi yönetiminde olduğu gibi, daha sonraki Osmanlı döneminde

23 R. Montagne'in *Çöl Medeniyeti ve H. Ellis'in Heritage of the Desert* (s.27-30) kitaplarında bol bilgi vardır.

de bedevilere karşı daima askeri yöntemler kullanılmış, şehirlere doğru yıkıcı şekilde yaklaşımları, zor kullanılarak engellenmiştir.

Kervan ve özellikle Hac yollarını kontrol eden aşiretlere devlet tarafından bir para ödenmesi, hatta ihtiyaçları olan malzemenin sağlanması ise, çok eskilerde başlamış ve Osmanlılar tarafından da devam ettirilmiş bir uygulamadır. Sadece kervandakileri rahatsız etmeme karşılığı elde edilen bu kolay kazanç, bedevilerin kendi aralarında da çatışmalara yol açmıştır. Merkezî yönetimler, bazen şeyhlere idari görevler verip aylık bağlayarak, bazen de rakip aşiretleri birbirine düşürerek bunların aşırı isteklerde bulunmalarını önlemenin yollarını aramışlardır.

Irak ve Suriye ile bütün Arap Yarımadası çöllerinde yaşayan bedeviler için Hac yollarından sağladıkları gelirler çok büyük önem taşıyordu. Süreyya Farukî'nin ve Muhammed Arkun ile arkadaşlarının yayınladıkları kitaplar bu önem konusunda ayrıntılı bilgiler içermektedirler. Din ögesi bunda hiçbir rol oynamıyordu. Gelir kaybına sebep olabilecek en ufak aksama durumunda bedeviler, din saygısını hiç akla getirmeyip, 1757'de olduğu gibi, Hac kervanına saldırabiliyor ve binlercesini öldürüp mallarına el koyabiliyorlardı. Bu yüzden gerek Kahire'den ve gerekse İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye gönderilen hediyeleri taşıyan Surre Alayı, güçlü askeri birliklerin korumasında yol alabiliyordu.

Kuraklık ya da salgın hastalık gibi doğal felaketler de gelirlerini sınırladığından, çölden çıkıp yerleşme ve ziraat bölgelerine saldırmalarına sebep olabiliyordu. 1831 ile 1916 arasındaki 85 yılda 22 defa, yani dört yılda bir Hicaz'da kolera salgını çıktığı hesaplanmıştır. Yani salgınların devamlı bir niteliği vardı. Bunlardan 1830-31, 1865 ve 1893-94 gibi bazıları büyük çaplı olmuş ve hacıların beşte hatta dörtte birinin ölümüne sebep olmakla unutulmaz etki yaratmışlardır. Bu ya da

başka sebeplerle hacı sayısının dalgalanmaları da (1807'de 83 bin, 1831'de 112 bin, 1859'da 31 bin, 1877'de 200 bin, 1909'da 300 bin, 1913'te 140 bin) çöl ekonomisinin güvenilmezliğini artıran bir öğeydi.

Bütün bunların yanı sıra, 19. yüzyılda rahatsız edici bir dış etken de belirdi. Buharlı gemilerin işlemeye başlaması, kara yerine denizden gelenleri artırmaya başladı. Kolera salgınlarına karşı Osmanlı Devleti'nin karantina ve uluslararası sağlık kontrolleri başlatması ve bu önlemler için Avrupa devletleriyle (yani Hristiyanlarla) işbirliği yapması da buna eklendi. Özetle söylersek, 20. yüzyıla yaklaşırken, bedevilerle Bâbîâli arasında gerginliğin arttığı düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nin, sorunları silah gücüyle çözme durumunda kalması, ilişkileri daha da çıkmaza soktu. Ahmet Cevdet Paşa'nın 1865-1868 arasında Halep valiliği sırasındaki uygulamaları bu konuda bir fikir verebilir:²⁴

Urbanın çıplak atlısı mamur bölgelere gelip köylerin hayvanlarını sürüp götürüyor ve bunlara arkalarından kovalayıp yetişmek mümkün de olmuyor. Oysa urbanın çadır kurduğu yer yakın bölgelerde olup orada develeri, gebe hayvanları, çocuk ve karıları bulunuyor. Elde bir seyyar kuvvet bulunup öyle bir aşiret bir tarafa saldırdığında doğruca o aşiretin çadırğâhına baskın yapsa öç alınmış olur ve bunun üzerine saldırganlıktan vazgeçmeye ve hükümete boyun eğmeye mecbur olurlar. İşte bu seyyar kuvvetin düzenlenmesi için yapılan tartışmalar sonucunda Suriye ve Halep vilayetleri arasında ortak olan çölün korunması için (...) üç yüz katır ve üç yüz deve tertip olunur. Ve Kışla-i Hümayun'da develer öyle terbiye olundu ki, tüfek sesinden ürker iken üzerlerinde iki nefer ateş ettiği halde ürkmeyiz oldular (...) Bir de Fırat nehri ile Tedmür, Hama ve Humus arasında çöllerin neresinde su var ise tetkik olunarak haritası yapıp müfreze kumandasına verilmekle, müfrezemiz çölün her tarafında serbestçe

24 A. Cevdet Paşa, *Maruzat*, (yay. haz. Y. Halaçoğlu), Çağrı yay., İstanbul 1980, s. 190-191.

hareket edebilir hale geldi. Urban bu seyyar kuvveti görür görmez mamur yerlere saldırmak şöyle dursun, çölde emniyet üzere develerin otlayabilmesi için defaten ikişer üçer yüz deve vermeye başladılar.

Cevdet Paşa bu yöntemin, seyyar kuvvete hızlı develer sağlanabildiği sürece başarılı olduğunu, parasızlık yüzünden hayvan ve silah kalitesi düşünce eski duruma dönüldüğünü belirtiyor.

1876-1878 yılları arasında Hac kervanına takılıp Şam'dan Medayin Salih'e, sonra Hail, Bureyde, Areyze, Taif ve Cidde'ye kadar bütün bölgeyi dolaşan İngiliz gezgini Charles M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta* kitabında, göçebe ve şehirli Araplarla, onların Osmanlı Devleti ile ilişkileri konusunda ilginç gözlemler aktarıyor:

Her konaklamada çevreyi leş kargaları gibi bedeviler dolduruyor, kervan hareket eder etmez artıkları paylaşıyorlar... Birkaç yıl önce Osmanlı yönetimi yeni bir düzenleme yapınca, geçiş hakkı olarak aldıkları para azaldı, onlar da konaklama yerlerini basıp yağma ettiler. Ertesi yıl kervana Suriye'den korumaya birlikleri ilave edildi... Bedeviler (bu davranışı zulüm saydıklarından) kendilerine para da ödeyen Türk hükümetini beğenmezler... Aynı şekilde bütün şehirliler de, en aşağılık soyguncu çetesi saydıkları bedevilerden nefret ederler... Önde gideni arkadan gelen hemen vurur... Bedevi ne hastaya yardım eder ne de öleni gömer... En çok sıkıntı çekilen bölge, Mekke ile Medine arasındaki yoldur, buradaki en sıcak yerlerde bile su vardır, ancak lanetli bedeviler Türk paşalarından hiç durmadan zorla sızdırdıkları bağışları almadan yolculara asla su içirmezler. Bu kötülüğe asla çare bulunmaz ve bu ölüm vadisini aştıktan sonra da onlarla mesele bitmiş olmaz... Zeyd, Allahıma diyordu, Araplar (bedevi anlamına) sefihtirler, tıpkı Osmanlı Devleti gibi... Bütün bu Arapların hayatı sahtekârlık ve kandırmacadan başka bir şey değil... Araplar, bu cahil ve sağduyusu olmayan insanlar... Taife gelince, şehre geldiğimizi anladık, burada Türkiye'deki gibi evlerde cam kullanılıyor... Şerif evinde bir eğlence bahçesi yapmıştı... Genellikle bu şerifler İstanbul'da eğitilirler. O ölünce

bahçeye bakan olmadı. Hüseyin, gençliğinden beri İstanbul'da bulunmuş, saygı duyulacak bir adam, kültürlü adamların en kültürlüsü... Şerifin genç kardeşi Abdullah Paşa "Türk gibi kuvvetli ancak bir Arap kadar yumuşak."

...Bedevi yine de Devlet'ten korkuyor... Başım sıkışınca, 'Ben Devlet'ten geldim, beni Devlet'e iade ediniz' dedim... Ben İngiliz'im, ülkem Devlet'le barıştadır... Ben bir Recül-i Devlet'im, beni nasıl öldürmeye kalkışırsınız; unutmayın Devlet'in kolu uzundur...

Doughty'nin gözlemlerinin önemi, Lawrence'ın bedeviler hakkındaki ilk bilgilerini, 1911'de okuduğu bu kitaptan almış olmasındadır. 1888'de ilk baskısı yapılan *Arabia Deserta*'nın 1921'deki ikinci baskısının sunuş yazısını Lawrence kaleme almış ve alanında bir klasik sayılması gerektiğini ileri sürmüştür.

Abdülhamit dönemi, tedip ile okşama politikalarını yan yana bol bol kullanmıştır. Batı sömürgeciliğinin kıyı bölgelelerini tamamladıktan sonra bunların hinterlandlarına da el attığı bir çağ olduğundan, Bâbüâli artık bedevilerin karşısında tek pazarlık seçeneği değildi. Para akıtan iki güç arasında rekabet yaratarak kazançlarını artırma olanağına kavuşmuşlardı. Bunu kendi çıkarları açısından başarılı bir şekilde kullandıkları inkâr edilemez. Yaşam ve üretim türlerinde hiçbir değişiklik olmamasına karşılık varlıklarına önem verilen bir nitelik kazanmış oldular.

Konumuz açısından, Sultan Abdülhamit'in Hicaz demiryolunu inşa ettirme kararı özel bir önem taşır. Şam'dan itibaren Hac yolu üzerinde bulunan aşiretler, Hac kervanlarının güvenliğine karşılık yüzyıllardan beri kendilerine ödenmesi gelenekselleşmiş harçları tamamen kaybedecekleri korkusuna kapıldılar. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden aldıkları ödeneğin dışında, gerekirse kervanlara saldırarak talanla da kazanç sağlıyorlardı. Demiryolunun saldırılmazlığı bütün yaşam kaynaklarını kaybetmekte oldukları kanısını yarattı. Demiryolundan

önce Hicaz'a telgraf telleri çekilirken saldırılara başladılar. Her fırsatta bu yeni araçların gelmesini önlemeye çalıştılar.

Hem telgraf hattı, hem de demiryolu ancak sıkı askeri koruma altında tamamlanabildi. Tren 1908'de Medine'ye vardı. Lawrence bunun, "aşiretler üzerindeki Türk etkisini para, entrika ve silahla pekiştirmek için' yapıldığını ileri sürmüştür. Bundaki doğruluk payı inkâr edilemez. Haccın rahatlığı ve güvenliği esas olmakla birlikte, askeri birliklerin son derece hızla ve yorulmadan yer değiştirmesini sağlaması önemli bir stratejik araç oluyordu. Bununla aşiretlerin cezalandırılması kolaylaşacaktı.

İttihatçılar hattın Mekke'ye kadar uzatılmasında kararlıydılar. Hatta Yemen'e kadar uzatılmasından bile bahsediliyordu. Bu hem aşiretleri, hem de şerifliğe getirildiğinden beri özerklik, bağımsızlık, hesapları yapan Mekke Şerifi Hüseyin'i son derece tedirgin etti. Şerif, demiryolu inşaatına karşı çıkıp aşiretlerin savunucusu rolünü üstlenerek, onları bir ölçüde arkasına almayı başardı. 1916 Nisan'ında deniz kazazedesi 5-6 Alman askerinin Şerif'in adamlarından birinin korumasında Cidde'den Medine'ye götürülmesi sırasında bedeviler tarafından öldürülmesi de Araplarda varlığı ileri sürülen misafirperverlik geleneğinin çiğnenmesi ve Hüseyin'in aşiretlere verdiği bir ödündü.²⁵

Böylece Hüseyin, Arap şehirli ile bedevi arasında bir yaklaşma, uzlaşma havası estirdi. Yine de belirleyici olan Bâbiâli'den bölgeye akan paraydı. Şerif'i bu akışı sağladığı ve artırdığı oranda destekleyebilirlerdi, ama onun dağıtacak bir kendi kesesi yoktu. Parayı vermedikçe de düdüğü çalması mümkün

25 Demiryolu konusunda Osmanlı yöneticileriyle tartışmalar hakkında Kral Abdullah anılarında geniş bilgi veriyor. Öldürülen Almanlar hakkında Ömer Faruk Şerifoğlu, "Fahreddin Paşa'nın Elyazısı Defteri", *Tarih ve Toplum*, no. 97, Ocak 1992, s. 19.

değildi. Yani açıkça bu gerginlikten milliyetçi bir eylem birliği çıkamazdı.

Bedevilerin, İttihatçıların Cihad ilanıyla da fazla etkilendikleri söylenemez. Bunun kendi çıkarlarına bir katkısını düşünemiyorlardı. Gerçi İttihatçılar ve Almanlar Cihad ilanından bekledikleri sonucu alamadıysa da, İslam kamununun yüzde yüz İngilizlerden yana olmadığı da ortaya çıktı. Buna karşılık anti-Türk bir eyleme destek vereceklerini gösteren bir işaret de yoktu. Irak savaşıyla ilgili bölümde kaydettiğimiz gibi, bedeviler saldırıp talan etmekte asla Türk, İngiliz ayrımı yapmıyorlardı. Bu yüzden ki bir milliyetçi Arap ayaklanmasından fazla umutları yoktu. Zaten Hindistan kral naibi Lord Hardinge 21 Nisan 1915 tarihli bir raporunda Arap milliyetçiliğinin desteklenmesine karşı çıkıyor ve “Araplar dürist diye ün yapmamıştır” diye yazıyordu.

Lawrence da, Kut’un tesliminden sonra, Irak’ta ayaklanma çıkartması yolunda gönderilen talimata, gerek bedevilerin, gerekse aydınların yeteneksizliğini vurgulayan bir cevap vermiş, Şerif Hüseyin’in en iyi çözüm olduğunu ileri sürmüştür. Bunun daha aşırısı, Osmanlı’nın Arap eyaletlerini bölüşme anlaşmasında İngiliz tarafını temsil eden Mark Sykes’ın bedeviler hakkındaki düşünceleridir. “Çocukluğundan beri babasıyla birlikte onların arasında dolaşmış olmanın avantajlarına sahipti, fakat onları bu kadar aşağı görene az rastlanır” diyor Winstone ve ekliyor:

Şammar bedevileri doymak bilmez, zorba, kaba bir hayvan sürüsü... Bu hayvanlar maalesef saf bedevilerdir ve bu çöl serserileri üzerinde daima bir yumuşatıcı ve uygarlaştırıcı etkisi bulunan ne Türk ne de Kürt kanıyla karışmamışlardır, yargısında bulunuyor.

Suriye ve Lübnan’ı hedefleyen Fransızlarla esas ayrıldıkları nokta da buydu. Fransızlar çabalarını bedevilere hiç yöneltmemiş, kültürlerini yayarak şehirli ve okuryazar çevreleri

yanlarına çekmişlerdi. Onların bir milliyetçi eyleminden medet umuyorlardı. Fransız Misyonu'nun şefi Albay Bremond'un da belirttiği gibi, Hicaz programlarında bedevilere para dağıtma diye bir madde yoktu. Tabii Cemal Paşa milliyetçi bir avuç şefi bertaraf edince, Fransız yanlısı bir eylemin belirmesi olanaksızlaştı.

Yukarıda belirttiğimiz olumsuz görüşler sebebiyledir ki, savaşın ilk iki yılında İngilizlerin Araplardan Osmanlı Devleti'ne karşı destek arayışı pek sınırlı kalmıştır. Ancak, Hüseyin'in ayaklanmasından sonra işbirliği gündeme gelince, İngilizlerin tercihi bedevilere yöneldi. Bunun sebebi, Arap aydınlarının bağımsızlıktan ve kendi yönetecekleri bir hükümetten yana olmalarına karşılık, bedevilerin yerel özerkliğin dışında fazla bir şey istememeleriydi. Bu eğilimi Arap tarihçisi Zeine N. Zeine şöyle anlatıyor:

Gerçek bir tarihsel tarafsızlıkla şunu da belirtmek gerekir ki, bütün Araplar ve Osmanlı'nın Arap bölgesindeki liderler Mekke Şerifi tarafından yönetilmek yanlısı değildiler.

Hüseyin ailesinin, bir tercih yapma durumu belirlediğinde, ödün karşılığı da olsa İngilizleri seçmelerinin sebebi budur.

Gerek şehirli, gerekse bedevi Arap'a umutla bakmayan İngilizlerin Şerif Hüseyin'e yönelmelerinin temelinde ise, eskiden beri Türk halifesine Avrupalılarca bir seçenek gösterilmek istendiğinde, Kureyş'ten olmak sıfatıyla Mekke Şerifleri'nin akla getirilmesi alışkanlığı yatar. Aşırı bir Panislam korkusuna kapılmış olan Avrupalı sömürgecilerin bu tercihinde, Mekke Şerifliği'nin tamamen apolitik yapısı da etkili olmuştur. Şerifin Abdülhamit'e yeğlenmesi bu yüzdendir. Oysa Lawrence, Cihad'ın başarısız kalmasını Mekke tarafından onaylanmamış olmasına bağlar. "Eğer bu onay gelseydi, Doğru kana bulanırdı" der.

Cihad ilanının Mekke Şerifleri'nce yürürlüğe konması gibi bir gelenek hiçbir zaman mevcut olmamışken, tarihi gerçeklere

bu kadar aykırı bir iddiayı Lawrence'ın İslam dünyasını ve kurallarını yeterince bilmemesiyle açıklamak mümkündür. Ama olaydan 29 yıl sonra, 1943'te, Ürdün Kralı'yken Şerif Abdullah'ın yaptığı bir açıklama, İngilizlerin "Mekke Şerifi bulunmayan Cihad geçersizdir" fikrine inandırıldığı kanısını yaratıyor:

Türkler, Mekke Şerifi ve Haremeyn'in hadimi olarak babamın önemini hesaplamamışlardı. Bütün dünyada ve özellikle Araplar arasında Sultan'dan daha büyük bir desteğe sahiptir. Ancak babam, kutsal şehirlerin tehlikede olduğunu ve İslam'ı kâfirlere karşı savunmak gerektiğini her Müslümana açıklarsa, Sultan'ın Cihad çağrısı kabul edilebilirdi.

Cihad'ın başarısızlığının bundan çok daha önemli sebeplere bağlı olduğu sonradan anlaşıldığı gibi, Şerif'in büyük bir siyasi etkenliği bulunmadığı da kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Hüseyin'in ayaklanmasının Hindistan'a yansımalarına İngilizler bir süre büyük özen göstermişlerdir. Haber öğrenilince Hindistan'da İngiliz aleyhtarı karışıklıklar çıkmış, Hüseyin verilmiştir, İngiltere ile savaşa girilmesine şiddetle karşı olduğunu açıklamaktan kaçınmamış olan Hüseyin'i savaşa sözle ve fiilen -Kanal Seferi'ne hecinli birlik yollayarak- katmak isteyen Enver ve Cemal Paşaların ısrarları, böyle bir kanıyı yaratmış olabilir. Aslında bu, Şerif'in hissedilen ayrılıkçı eğilimini frenlemeyi hedefleyen bir girişimdi. Almanlar da Şerif'in gözaltında tutulmasının yararına inanıyorlardı.²⁶

26 Franz Stuhlmann'ın 1916 Mart'ında, yani Hüseyin'in ayaklanmasından iki ay önce yayınlanan kitabında (s. 31, 43, 59), Almanların Ortadoğu'daki savaşa ve Cihad konusuna nasıl baktıkları hakkında ilginç notlar var:

11.11.1914 tarihli Berliner Tageblatt bir Mısırlının Lord Cromer'e açık mektubunu yayınladı. Bunda İngiltere ile Sultan arasında bir savaş çıkması halinde her Müslümanın sadece Halife'yi dinleyeceği yazılıdır. Mısırlılar Türkleri sevmiyor ama Sultan, Halife'dir ve çağrısı imanın çağrısıdır, Peygamber'in sesidir (...) Şerif Hüseyin dostu İbn Reşit'ten yana, zira İbn Suud'un etkisi artıyor, ondan korkmaktadır (...) Türkiye için etkisini Mekke'de devam ettirmek çok önemlidir (...) 1914 yılının Aralık ayında Karl Neufeld -Sudan'da Mehdi tarafından esir edildiğinde İslam'ı kabul eden adam- bir Müslüman olarak Sina yarımadasını, Medine'yi ziyaret etti. Berliner Tageblatt'a yazdığı yazıda Mısır

Hüseyin Büyük Arap İhtilali'ni ilan edince kendisine, Osmanlı'nın Arap eyaletlerindeki 6-7 milyon nüfusun belki elide biri ve sadece bedevi olanlar katılmıştır. Bu sayıya da iki yılı aşkın bir süre sonunda varılmıştır. Ayaklanma ilanının dördüncü ayında işin başarısız kalması tehlikesinin belirmesi, saygınlığına rağmen, Mekke Şerifi'nin politik açıdan tutulmadığını kanıtlamaktadır.

Lawrence'ın ise genel eğilime katılmakla beraber, konuya yaklaşımındaki özellik, bedevilerin olumsuz yanlarını saklamaya kalkışmadan, onları saygı duyulacak niteliklerini yücelterek sunmasındadır. Hatta kendisini bir tür İngiliz bedevi yerine koyup, onların gözüyle yabancılara bakmayı dener:

Araplar, bireysel olarak bazı İngilizleri bütün Türklere ve yabancılara tercih ediyorlardı. Ama bu işi genelleştirmek ve Araplara Anglofil demek tamamen delilik olur.

Bu “bazı İngilizler”in başında kendisinin geldiği açıklama gerektirmez ve onu seven Araplar da tabii sadece temasta bulunduğu bedevilerdir. Şerif Faysal ve çevresiyle zorunlu ilişkinin dışında, Lawrence'ın Arap aydınlarıyla yakın ilişkisi hemen hiç bilinmiyor. Esasen o da Arap deyimiyle, sadece bedeviyi ifade eder. Şehirliye antipatisini ifadeden kaçınmaz.

ve Hindistan hacılarını engellediği ve yiyecek ticaretine ambargo koyduğu için halk İngilizlerden nefret ediyor diye yazıyor. Ayrıca kendi getirdikleri Mısır Sultanı'nı Müslümanlara Halife diye yutturmaya çalıştıkları için, Türkiye Hicaz'a durmadan yiyecek yetiştiriyor ve her gün Avrupa cephesinden gelen savaş haberleri Medine'ye Alman zaferini ulaştırıyor. Şu anda Türkler Hicaz'da duruma hâkim. Demiryolu ve sahil iyi konmuyor. Ancak bu abluka da çok etkili değil. Ama düşman her yerde parayla ve diğer araçlarla bölge halkını Türklere karşı ayaklandırmaya çalışacaktır. Hicaz demiryoluna karşı düşmanca girişimler ancak çok büyük imkânlarla üstlenilebilirse başarıya ulaşabilir, zira ulaşmak uzun bir yürüyüşü gerektiriyor. Daha barış döneminde demiryolunu durmadan rahatsız eden aşiretler, sıkıntıya düştükleri anlarda bugün de, çok önemli olmayan saldırılarda bulunabilirler. Her halükârda Kutsal Şehirler, Mekke ve Medine, sağlam şekilde Türkiye'nin elinde bulunuyor. Ve Türkler Kâbe'ye malik oldukları sürece İngiltere ve Fransa'nın sultanın hilafetini bir karşı Halife ile düşürmek planları başarısızlığa uğrayacaktır.

Ona göre şehirli Araplar kaba ve maddidir. Mısırlıları ev yaşamını ve rahatı sevdikleri için yerer, oysa Arap -yani bedevi- konfora karşıdır.

Aslında Lawrence kendisinde mevcut olan nefreti bedevilere mal etmektedir. Onun yargısına göre bedeviler bütün yabancılar ve şehirliyelerden nefret etmektedirler. Bu nefret sözcüğü, Lawrence'ın kitabında en çok tekrarlanan sözcüklerdendir. Arapların (yani Lawrence'ın bedevilerinin) Mısırlılardan, Suriye'ye yerleşmiş Cezayirliyelerden, Kafkaslar'dan sürülüp gelmiş Çerkezlerden, Mekke'de çok sayıda bulunan Hintli, Cavalı, Buharalı ve Sudanlılardan... ve tabii Türklerden nefret ettiklerini ondan öğreniyoruz. Bunların hepsinin Müslüman olması, bedevilerin ve Arapların bütün Müslümanlardan nefret ettikleri anlamına geliyor. Hıristiyan kesimine gelince, Lawrence'ın Araplarının Almanlardan da çok Fransızlardan nefret ettikleri ileri sürülüyor. Sonuç olarak dünyada nefret etmedikleri tek bir toplum kalıyor: İngilizler.

Bir propaganda kitabı da olsa, Lawrence eserinin içinde böylesine tutarsızlıklar bulunmasının yaratacağı etkiyi düşünmüş olmalı ki, konulara açıklık getirmeye çalışmış. Her şeyden önce ihtilalin liderleri Hüseyin ve oğullarının hem şehirli olduklarının, hem de İstanbul'da Türk kültürüyle yetişip yetiştirildüklerinin göz ardı edilmesi mümkün değil. Nitekim Lawrence kitabında buna açıklık getirmeye çalışmaktadır:

Çerkez olan annesi Faysal'a Türklerde ve Araplarda bulunmayan meziyetler kazandırmıştır (...) Buna rağmen Türk siyaset okulu öylesine aşağılıktı ki, en mükemmel ruh bile onun eğitiminden sağlam çıkmazdı. Hüseyin gençliğinde dürüst ve açık bir kimseydi. Daha sonra sadece susmasını değil, şerefli amaçlarını saklamak için konuşmasını öğrendi. Bu sanata fazlasıyla uygulayınca, bir daha kendini kurtaramadığı bir kusur haline geldi. Yaşlılığında emirlerinin en basiti bile (bu yüzden) muğlaktı. Bir bulut gibi bu yarı yalan karakterinin sağlamlığını perdeliyordu (...) Bu, kibarlar âlemine özgü

erdemini bir örneği çocuklarına verdiği eğitimde görülür. Sultan onları Türk eğitimi almaları için İstanbul'a getirtmişti. Şerif bunun tam ve sağlam olmasına özen gösterdi. Gençler, Avrupalı elbiseleri ve Türk usulü davranışlarıyla Efendi'ye dönüşmüş olarak Hicaz'a döndüklerinde, Hüseyin derhal onlara Arap elbiseleri giydirdi ve içgüdülerini canlandırmak için çöle (yani aşiretler arasında yaşamaya) yolladı.

Böylelikle Abdullah'ın, Faysal'ın bedeviliğe kazanıldığını ileri sürdükten sonra, Hüseyin ve oğullarının tam bir şehir ürünü olan milliyetçiliği, bedevilerle birlikte nasıl benimzediklerini de kendi mantığıyla açıklamaya çalışıyor:

Hicaz'ın karışık halkı -Hintli, Cevalı, Buharalı, Sudanlı, Türk-Arap idealine bigâne kalıyorlardı.

Milliyetçi idealin yerleşmesi kolay olmadı. Şerifler -hepsi 800-900 prens- bunu hemen benimsediler ve her tarafta yaymaya başladılar. Bu yeni misyonerleri dinlediler, çünkü Peygamber'in ahvadındandılar. Bu dini saygınlık, insanların etkilenmesini ve sükûnetle kabul edilen bir itaatini gerçekleştiriyordu.

Aşiretler kendi ırkçı fanatizmlerinin yolunu izlemişlerdi. Şehirler, Türk dönemi tembelliği ve rüşvetlerinin anılarıyla iç çekerlerken, aşiretler özgür ve her bir üyelerini temsil eden bir hükümet, gerçek bir Arap hükümeti kurmaktan gururluydular. Özgürdüler, eğleneceklerdi; oysa gerçekte bunlar aile bağlarını, aşiret içinde ortak sorumlulukları güçlendiriyorlardı. Tabii ki böyle bir ruh hali merkezî yönetimin reddini getiriyordu (...) Hicaz Şam'ı yönetebilir mi, yoksa Şam mı Hicaz'ı yönetmelidir sorusu onları hiç endişelendirmiyordu, zira sorunun bu şekilde sorulmasına karşıydılar. Sami ırkını milliyetçilik fikri, klanların ve köylerin bağımsızlığı idi. Vatansever birlik idealleri, işgalciye karşı direnmek için güçlerinin olası bir birliği idi. Geniş çaplı organizasyonlar, politika, devlet, imparatorluk onları aşmakla kalmıyor, aksine nefretlerini çekiyordu. Bir imparatorluktan kurtulmak için çalışıyorlardı, yeni birisini kurmak için değil.

Arap ordularındaki Suriyeli ve Mezopotamyalılar daha dolaylı bir amaç güdüyorlardı (...) Onlar bütün Arapların bir ulusal yaşayış hakkını savunuyorlardı. Ve bir tek devlet ya da konfederasyon olasılığını düşünmeden kuzeye bakıyor, Arap ailesine özerk bir Bağdat ve Şam'ı katmayı arzuluyorlardı. Askeri açıdan, bu ziraatçı ve çoban milletler güçsüzdüler ve zaferden sonra da güçsüz kalacaklardı. Maden zenginliklerinin eksikliği modern güçlü silahları almalarını engelleyecektir. Başka türlü olsaydı, Ortadoğu'nun stratejik merkezinde gücü öyle zengin, genç ulusal hareketleri uyandırmadan önce iki defa düşünmemiz gerekirdi. Ayaklanmada çok az dini fanatizm vardı. Şerif nezaketle eylemine bu tür bir hava vermedi. İmanı, milliyetçiliktir. Türkler Müslümandı ve Almanlar, belki de İslam'ın içten dostları. Öte taraftan İngilizler Hristiyan'dı ve Arapların müttefikiydi. Aşiretler bütün bunları biliyorlardı, din duygusu zayıf bir destek oluyordu; onu uzak tutmak daha iyi olurdu. 'Hristiyanlar Hristiyanlarla savaş ediyorlar. Neden Müslümanlar da aynısını yapmasınlar? Arapça konuşan ve bizi yaşamımızda serbest bırakan bir hükümet istiyoruz. Zaten Türklerden nefret ediyoruz.'

Bu açıklamasıyla Lawrence, "Hüseyin-bedevi" sentezinin "böl ve yönet" stratejisine en uygun olduğu için tercih edildiğini saklamıyor. Din unsuru da İngiliz resmi politikasıyla çok uyumludur. Lawrence, üstlerine gönderdiği gizli raporlarında, kitabındakinin aksine dinin politik açıdan önemini vurgular. Irak'ta ayaklanma çıkarmanın olanaksızlığı konusundaki raporunda kendisinden önce burada bulunmuş olan Yüzbaşı W. Shakespear'in bir yazısından naklen şu yorumda bulunur:

Eğer Türk subayı ortadan kalkarsa, Müslümanların ortak onayıyla Hilafet, halihazırdaki temsilcisi Mekke Şerifi olan Peygamber'in ailesine geçecektir.

Lawrence'ın Hüseyin'den bahsetmesi rastlantı değildir. Saha 1916 yılının Ocak ayında, Türk-Arap kopuşması konusunda hazırladığı "Mekke Politikası" başlıklı bir raporsa onun hangi rol için gerekli olduğunu şöyle anlatmaktadır:

(Hüseyin'in) çabaları bize yararlıdır, zira hem İslam bloğunun yıkılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilip parçalanması açısından, hem de Türklerin varisi olarak belirecek devletler, Almanların elinde bir oyuncak olmadan önceki Türkiye kadar zararsız olacaklarından, söz konusu çabalar bizim halihazırdaki politikamızla uygun düşüyor. Araplar Türklerden de daha istikrarsızdır. Eğer iyi idare edilirlerse, bir siyasi mozaik, dış güce karşı daima birleşmeye hazır, ama (iç) uyuşumdan uzak ve kıskanç bir küçük prenslikler örgüsü halinde kalırlar. Bunun dışındaki her formül, bizim dışımızdaki bir Avrupa devleti tarafından kontrole alınıp kolonize edilmek olur ki, bu da Ortadoğu'daki mevcut çıkarlarımıza ters düşer.²⁷

Lawrence'ın görüşlerinin, hiç bilmediği bir "Hindistan Yönetimi" raporundaki görüşlerle tam manasıyla uyuşması ilginçtir:

Güçlü bir Arap devleti, Hristiyanlık için güçlü bir Osmanlı Devleti'nden daha tehlikeli olur (...) Bir İslam devletini, bir diğeri yaşatmak için yıkma politikası felaketli (sonuçlar verir).²⁸

1916 Şubat'ına ait bir rapor, hedefe ulaşmakta farklı yöntemler de kullansalar, İngiliz karar mekanizmalarının aynı amacı hedeflediklerini gösteriyor. Lawrence da bunun istisnası değildir.

Bedevilere yönelen tercihte, en az elli yıldan beri İngiltere ve Fransa'nın en çok korktuğu Panislamcı politikayı benimseyecek kadar dine bigâne sayılmalarının da rol oynadığı böylece anlaşılıyor. Lawrence'ın, propaganda amaçlı yazılarına Araplardan bahsederken, ısrarla *Sami ırkı* deyimini kullanması, böylece Yahudiler de dahil Ortadoğu'nun çeşitli dinlerdeki bütün halklarının kardeşliğini vurgulaması da, dini dikate almayan çözümler istendiğinin işaretidir.

Bedevilerin fazla dindar olmadıkları iddiası gerçekten uzak değildir. Hazreti Peygamber'in "Müslim ama mümin olmayanlar" hakkındaki sözlerinin özellikle bedevileri hedef aldığı

27 FO -/414-461.

28 Busch, *a.g.e.*, s.92.

bilinmektedir. Aralarında uzunca bir süre yaşamış olanlar da buna pek çok örnek vermişlerdir. Belki de bu ilgisizliğin derecesini ölçmek için Hicaz kampanyası sırasında din konusu çok özel şekilde propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Kudüs ve Şam'ı alan General Alleby'nin (okunuşu 'allenbi') isminin Arapça'da "*El Nebi = Peygamber*" okunacak şekilde yazıldığına ve cahil bedeviler arasında yayıldığına; kadın ajan G. Bell'e "*mmül-mü'minûn = Müminlerin Annesi*" diye şiirler dizildiğine rastlıyoruz. Bu arada Alman Kayzeri'nin Peygamber soyundan geldiği iddialarının da ortalıkta dolaştırılması kuşkusuz bu kampanyanın bir parçasıdır.²⁹

Osmanlı'nın Asya topraklarındaki aşiretler içinde, din konusunda belirli bir görüşe sahip olan tek grup Vahhabilerdi.

29 Winstone, G. Bell, s. 182; Ş.S. Aydemir, *Enver Paşa* (c. III, s. 309) kitabında 'Bir Peygamber Bekleniyor' başlığı altında şunları yazıyor:

Araplara, İngilizler, yalnız silah, para ve diğer yardımlarda bulunmazlar. Aynı zamanda propaganda makinesi de işler. Ve isyancılar bu propaganda malzemesini, omuzlarında bayrak gibi çöllere taşırlar. Mesela şunları verelim:

Muhittin-i Arabi, bir Arap bilgini ve mutasavvıfıdır. 1165'te doğmuş, 1240'ta ölmüştür. Kabri Şam'dadır. Yani altı yüz yıl evvel yaşamıştır. Ama tam Arap isyanı sırasında ortaya onun bir kehaneti yayılır. Yani gelecekte haber veren bir müjde ilan edilir. Buna göre; bir gün bir "Ennebi" gelecektir. "Ennebi-El Nebi" Peygamber demektir. Demek ki bir Peygamber beklenmektedir. Gerçi Kur'an Muhammed'i Peygamberlerin sonuncusu olarak sayar. Ondan sonra artık Peygamber gelmeyecektir. Ama her ne ise, mademki Muhittin-i Arabi başka türlü haber vermiştir. Öyleyse neden bir başka Nebi daha gelmesin...

Bu müjde şöyle tamamlanır: Bu Peygamber Mısır'dan çıkacaktır. Nil suyunu Sina Çölü'ne akıtacaktır. Ve Araplık, o zaman kurtulacaktır. Hem de, Ennebi artık zuhur etmiştir. Yani çıkmış, görünmüştür. Bu "Ennebi", Mısır'daki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı ve İngiliz Mareşali Allenbi'dir. Bu isim, Arapça alfabe ile ve eski Osmanlıca'da da olduğu gibi "Alnebi" olarak yazılır. Arapça'da "Ennebi" veya "El Nebi" olarak okunur. Nil suyu da Sina Çölü'ne ulaşmıştır. O halde Arapların kurtuluş saati de çalmıştır.

İngiliz kaynakları ise şunu yazıyor: "Almanlar Cihad'la beraber Peygamber Muhammed'in kız kardeşinin ahfadından olduğunu, Müslümanlığı kabul ettiğini ve onun müdafaasını kendisine görev kabul ettiğini yaydılar. Bu rolle, altına son derece güçlü bir mıknaşın bağlanmış olduğu dev bir uçak, İngiliz Kralı, Fransa Cumhurbaşkanı ve Rusya Çarı'nı yukarı çekip kâfirleri liderlerinden mahrum edecektir" (A.J. Barker, *The Neglected War*'dan naklen R. Braddon, a.g.e., s. 14).

Peygamber çağı saflığına dönmeye dayalı tezlerini büyük bir inatla hemen hemen 150 yıldır savunuyorlardı. Bunun tutarlılık derecesi tartışılabilirdi, ancak diğerlerinin boşluğuna karşılık bir tezleri, bir İslam tezleri bulunduğu inkâr edilemezdi. Liderleri İbn Suud'u yakından tanıyan Irak'taki İngiliz siyasi temsilcilerinin ısrarına rağmen, Arap Bürosu onun "çöl Arapları'nın gerçek savaşçı lideri" olduğunu kabul etmek istemiyordu. Büyük bir olasılıkla bu redde, İbn Suud'un -bütün Müslümanlarca kabul edilmemiş olsa da- İslami bir tezin bulunması rol oynamıştır.

Bu konuda herhalde en ileri giden Lawrence olmuştur: *"Bolşevizmin Müslüman türünün Vahhabicesi mümkündür ve bize, Mezopotamya'da olduğu gibi İran'da da zararlı olur."*³⁰

Lawrence'ın bu konudaki dar görüşlülüğünü ve bilgilerinin sınırlılığını tarih ispatlamıştır.

Lawrence'ın bütün çabasının, İslam öncesi yaşamı ve düşüncüsü içinde hayal ettiği bedevinin bu "saflığını" devam ettirmesine yönelik olduğu anlaşıyor. Bu nitelikle, bedeviler İngiliz çıkarları için bir vurucu güç olarak hep kullanılabilirlerdi. Tabii bunda, kendisinin şehir ve toplum yaşamına duyduğu tepki de rol oynuyordu. Bu saflığı korumak için Vahhabilerin temsil ettiği kadar bile bir fikrî çaba onu rahatsız ediyordu. Bu sebeple hiçbir medeni ile temasta olmamalıydılar, tabii şartlı olarak Şerif Hüseyin ailesi hariç.

Kitabında bu yüzden şehirli ihtilalcileri yeren pasajlar vardır: *"Suriyelilere özgü gürültücülükle örgütlendiler, ama fedakârlıktan çok, özgürlüğü müzakerelerle sağlamak peşindeler."*

Pek de haksız olmayan bu yargısını Lawrence, Faysal'ın ağzından da onaylatır:

Faysal'ın çadırında, Suriye'de Cemal Paşa'nın idamları konusunu açtım ve Şam'da idam edilen Arap şeflerine sempatik

30 R. Aldington, *Lawrence of...*, s. 268.

bir telmihte bulundum. Hemen herkes bana şiddetle karşı çıktı. Açıklanan yazışmalar bunların yabancı hükümetlerle ilişkide olduğunu göstermişti. Bir yardım karşılığında Fransız ya da İngiliz hâkimiyetini kabule hazırdılar. Arap milliyetçiliğine karşı böyle bir suçu işleyen ölüme müstahaktı: Cemal sadece kararı uygulatmıştı.

Aynı tür ilişki Şerif ailesiyle İngilizler arasında mevcut iken tartışmayı böyle bir kanala sürüklemek, Lawrence'ın Fransızların sadece şehirlilerle yürüttükleri ayaklanma türünü reddettirmeyi arzuladığını gösteriyor. Oysa İngiliz yönetimi (Mekke Şerifi + bedeviler) pekâlâ işliyordu. Faysal'ın bu konudaki sözleri, ailece içine düştükleri çıkmazın farkında olduklarının işaretidir:

Görüyorsunuz ya, savaşın gerekleri bizi bugün İngilizlere bağlıyor. Dostluklarından memnunuz, yardımlarına müteşekkirimiz, savaşın kazancını paylaşmaya hazırız. Ama biz İngiliz uyruğu değiliz. Eğer bu ittifakta bu kadar büyük güç farklılığı olmasaydı daha da huzurlu olurduk.

Faysal'ın 1917'de tam olarak söyleyemediğini 1943'te Abdullah söylemiştir:

(Arap İhtilali'nde) iki hata yaptık. Birincisi müttefiklerimize, özellikle İngilizlere çok güvendik, ikinci hatamız, Arap halkının ve liderlerinin, ortak hedeflere erişmek için çalışmakta birlik ve dayanışma içinde olacaklarını ve en layık ve ehil prenslerine uyacaklarını sanmamızdır. Oysa aksine, Arapların tarihinde bir lanet gibi sürüp giden bölünmüşlük felaketi o kez de rolünü oynadı.

Abdullah, Lawrence'ın sadece medeni ile bedevi ve kendileri arasında değil, Şerif ailesi içinde de bölünmüşlük yaratmak için çaba sarf ettiğini, "Lawrence'ın rolü ne olmuştur" sorusuna verdiği cevapta şöyle açıklıyor:

Arap özgürlüğüne bazı hizmetler ettiğini inkâr edemem. Ama tarihi gerçeğe özen gösterirsek, hiç de olumlu bir rol oynamadığını belirtmeliyim: "Arapların Taçsız Kralı" adı verilen

bu adam sorunlarımızın sebeplerini ve Arap direnişinin amaçlarını hiç anlamadı. Ben ve babam ona hiç güvenmedik ve çok defa bizi birbirimize düşürmeye çalıştı... Bizim için değil, bize karşı çalıştı?³¹

Bu sözler Lawrence'ın Şerif ailesi içinden neden Faysal'ı seçmiş olduğunu gösterir. Kitabında aileyi birbirine düşürme çabasının bir kaydı da vardır:

İhtiyar Hüseyin o sırada Faysal'ın tavsiyesine uyacak durumda değildi. Büyük başarılar sağlayan ve İngiltere'den ölçsüz yardım alan bu oğul, onu kıskançlıktan öldürüyordu.

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, Faysal'ın tavsiyesinin kökeninde Lawrence'ın fikirleri yatıyordu.

31 Bretholz, *Aufstand...*, s. 88, 91-92.

ÇÖL EKONOMİSİ VE TALAN

Tarih boyunca hiçbir zaman askeri gücü olmamış ve asker yönetmemiş Mekke Şerifi'nin başlattığı eylemin başarıya ulaşması, bu alandaki boşluğun doldurulmasına bağlıydı. Bu amaçla üç formül ileri sürülmüştür.

Bir yandan Hüseyin'in yeterli gücü toplayamaması, diğer yandan da, İngiliz ve Fransızların onun fazla güçlenmemesi eğiliminde olmaları sebebiyle yeterli destek vermemeleri sonucunda, ilk öneri, *Kuzey Hicaz'a bir İngiliz-Fransız kuvvetinin çıkarılması* şeklinde olmuştur. İki sebepten bu öneri kabul görmemiştir. Birincisi, kutsal topraklara Hristiyan ayağının basmasının getireceği tepkilerdi. İkincisi, destek birlikleriyle birlikte 16 bin kişiye ihtiyaç duyulmasıdır. Çanakkale ve Avrupa cephelerindeki durum böyle bir gücün, gerekli silah ve paranın ayrılmasına imkân bırakmadığından, projeden vazgeçildi.

İkinci formül, *düzenli bir Arap ordusu kurmaktı*. Sayıları az da olsa, Osmanlı ordusundan kaçarak gelen ya da esir kampında iken tercih gösteren Arap kökenli subay ve erler bunun nüvesini oluşturabilirdi. Üstelik İngiliz ve Fransız ordularındaki Müslüman kadroların katkısı ve her çeşit maddi destekle, kuruluş hızlandırılabilirdi. Mısır'da bu amaçla esirler ve yerli Araplardan on bin kişilik bir *Arap Lejyonu* kurma girişiminde

bulunuldu. Ancak, 500 kişi bir araya getirilebildi ve proje fi-yasko ile sonuçlandı.³²

Kronoloji bölümünde, Hindistan'dan getirilen 3900 kişilik bir esir grubundan sadece 20 kişinin Arap ordusuna katılmayı kabul ettiğini belirtmiştik. Bunları ikna için kendileriyle konuşan İngiliz subayının tuttuğu notlar yararlı bilgiler içeriyor:³³

2 Aralık 1917: Hindistan'dan gelen gemilerdeki esirleri şerif kuvvetlerine katılmaya ikna için İngiliz ve Arap ordusu subaylarının gösterdikleri çabalar boşa ıktı. *Sadece bir de-niz subayı ve bir avuş razı oldu.*

3 Aralık 1917: Tekrar esirlerle konuşma. Önce, Hindis-tan'da iken şerif'e katılmak için başvuranlarla konuşuldu, hepsi reddetti. Sonra diğerleriyle, *hepsi reddetti.* Bu plan terk edildi ve sadece Suriyeliler küçük gruplar halinde çağrıldılar (Burada yazar şu notu ekliyor: Bunların çoğu, eski tanıdık-lardı ve şam'daki Arap ulusal eyleminin işbirlikçileri-ydi, an-cak şerif ordusu hakkında gördükleri ve işittiklerinin hoşla-rına gitmediği anlaşılıyordu). Sonra teker teker getirildiler, *birkaçı hizmete razı oldu.* Bu yöntem de geçerli olmayınca, lider durumundaki yedi kişi, gemiye tekrar geri getirilme-leri konusunda şahsen güvence verilmesi koşuluyla, geceyi Arap kampında geçirmeye davet edildiler. Bazı konuşmalar-dan sonra razı oldular.

-
- 32 Busch, *a.g.e.*, s. 177; Cemal Paşa'dan Enver Paşa'ya gönderilen 6.7.1917 tarihli bir şifrede (Aydemir, *Enver Paşa*, c. III, s. 289) şöyle diyor: Bütün işaretler Suriye'de umumi isyanın yakın olduğunu ve bunun düşman-larımızın Suriye ve Filistin'e yapacakları umumi taarruzla aynı zamana göre tertiplendiğini göstermektedir. Arap zabitlerinin fırtınaya tutulmuş ve batması muhakkak bir gemiye benzettikleri, Osmanlılarla beraber felaket girdabına git-memeleri için, Araplığı ele almak maksadı ile ordu içinde tahrikat yaptıkları hakkında raporlar alıyorum. Türk ordusundan kaçarak ya da İngilizlere esirken cephe değiştirerek Arap ordusuna katılan eski Osmanlı subaylarından bazıla-rının isimleri: Mevlud el-Muhlis, Subhi el-Omari, Cemil Bey el-Mıdfai, Cafer el-Askeri, Nuri el-Said, Suriyeli Rasim, Suriyeli Zeki, Binbaşı Suriyeli Gani, Yüz-başı süvari Suriyeli Cemali Hayri, Seyid Hilmi, Seyyid İbrahim el- Ravi, Doktor Emin Maluf, Raşid Angurli, Abdullah el-Dulami, Hasan Fehmi.

- 33 Winstone, *Diaries of Parker...*, s. 181-183.

4 Aralık 1917: Esirler gemiye döndü. Sadece biri (Şerif ordusunda) gönüllü olmayı kabul etti. Kendisine katılacak başka kimse olmadığını da söyledi (...) Arap davasına sempati duyduğu iddia edilen diğerlerinde deneme yapıldı, boşa çıktı.

Aynı subay, Hindistan'dan Arap İhtilali'ne katılacak diye yola çıkarılmış bu kişilerin Süveyş'e nakilleri sırasında yaptığı konuşmalara dayanarak durumu raporunda şöyle anlatmaktadır:

Türk yanlısı bir Kürt, daha sonra eğilimi belli olmayan bir Bağdatlı ve Şam'dan bir Türk ortaya çıktı... Tipsiz ve uyuşmaz havalı iki binbaşı, bir çavuş, İstanbul'da askeri okulda eğitim görmüş, Almanca konuşan bir Arnavut. Ayrıca subayları Bombay'da trenden çıkmaya ikna için süngü kullanıldığını iştirmek (nereye götürülecekleri kendilerine söylenmemiştir) umut verici değildi. Subaylardan biri başından ve vücudundan ağır yaralar almıştı. Teklifi yegâne kabul edenler: Mısır'a gitmek istemeyen Mısırlı bir gazeteci, birisi Suriyeli, diğeri Rum, ikisi de Hristiyan iki doktor ve Arap ordusu subayları dahil herkes tarafından şüphe ile bakılan Bağdat'ta polislik yapmış bir Kürt'tü... Seçilen bütün adamlar böyle bir şeye yanaşmayı kesin olarak reddettiler ve kendi hükümetlerine ve Türklere karşı çalışamayacaklarını açıkladılar.

Öneriyi geri çevirenlerin hepsi tabii ki Türk değildi. Buna rağmen Türk ordu eğitiminden geçmiş kimselerin bir başka disiplin anlayışı olduğu ve ipleri hemen koparmanın pek kolay olmadığı anlaşıyor. Bunun ilginç bir örneğini, 13 Ekim 1918'de bedeviler tarafından esir edilen bir Türk subayı veriyor. Beş subay, bir hat memuru ve 100'den fazla eri yakalayanların başında bir Arap teğmen ile bir Arap çavuş varmış. Mekkeli olan teğmen aslında Osmanlı ordusunda onbaşı imiş. Başçavuş ise Kudüslü. Her ikisi de Türkçe biliyorlar. Subayları hemen kendi çadırlarına davet etmişler, birlikte yemek yemişler, geceleyin de kendileri açıkta yatıp yerlerini onlara bırakmışlar.³⁴

34 Ş. Güralp, "1918 Senesinde Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3. Süvari Tümeninin Hareketleri", 120 sayılı *Askeri Mecmua*'nın eki (1941).

Mısır'da -İngiliz kontrolünde- Arap Lejyonu kurmanın başarısızlığına karşılık, Hüseyin'in oğullarının çevresinde Osmanlı ordusundan kaçmış ya da esirken karar vermiş Arap kökenli subayların komutasında muntazam ordu nüveleri oluştu. Aziz Ali Mısri, Cafer Askeri, Mevlut gibi savaş tecrübesine sahip subayların yanı sıra, Nuri Sait gibi gençler de bu nüvelerin oluşmasına katkıda bulundular. Ancak hızlı bir gelişme göstermedikleri bellidir. Ne Medine'yi alabilecek, ne de kendi başına geniş çaplı eylem yapabilecek bir düzeye ulaşabildiler. Savaşın sonuna varıldığında ordunun kadrosu 3-5 bine varmıştı. Ali, Faysal ve Abdullah çevresinde üçe ayrılmış olan bu muntazam ordunun arzulanabilecek oranda başarı sağlamamasının sebebini açıklayacak bir örneği, Fransız Misyonu'nun Şefi Bremond veriyor:

1918'in ilk aylarında her gün Medine'den kaçan bir veya iki kaçak geliyordu. Emir Ali'nin kampında sekiz Bağdatlıdan oluşan bir komite kuruldu. Altı asteğmen, bir polis ve bir erden oluşuyordu. Hepsi de Şerif ordusunda 30 sterlin aylıkla yüzbaşı yapılmıştı. Hatta kırkar lira istediler. Şerif reddetti. Bu Bağdatlılar savaşlara girmiyorlar. Müslüman Fransız subaylara, Türk ve Müslüman kardeşlerine ateş etmemeyi öneriyorlar. Ölen Türklere şehit diyorlar.

Arap ordusu kurmaya Hicaz'da ilk girişenlerden Nuri Sait, 1927'de Lawrence'ın *Çölde Ayaklanma* kitabına yazdığı önsözde, bu çabanın kısır kalmasındaki sebepleri şöyle anlatıyor:

Irak'ta esir edildim ve Kahire'ye götürüldüm. Orada Arap Bürosu'na devam etmeye başladım. Dostum Cornwallis ile görüşüyordum (...) Lawrence'ı sadece iki kez gördüm, bende olağanüstü bir insan etkisi yaratmadı. (...) 1916'da Hicaz Arap ordusunu kurmaya gittim (...) Kolay iş değildi. Hem müttefiklerimiz, hem de ülkenin şefi (Hüseyin) benden ve diğer Arap subaylardan şüphe ediyorlardı (...) Arap ayaklanmasının eylemlerini etkisizleştiren ve sonuçlarını sınırlandıran bu şüphe olmuştur. Diğer Arap ülkelerinde ayaklanmayı etkisiz

bıraktıran da, diğer bazı yerlerde Arapların eylemlerini hâlâ frenleyen de budur. Bu şüphenin ilk kurbanı Aziz Ali Mısri olmuştur. Bu subaylar çok heyecanlı ve istekliydiler. Ama misyonlarını Hicaz gibi bir ülkede yürütmekte karşılaştıkları zorluklardan yakınmakta yeterince sebepleri vardı. Bu zorluklar, yerel koşullar ve iklim olduğu kadar ülkenin karmaşık durumundan ve karanlık geleceğinden ileri geliyordu. Çektiğimiz zorluklar bu şüphe ve arkasındaki hadsiz hesapsız güçlüklerle arttı. Eylül'ün son günlerinde Rabig'e Hindistan'daki Arap esirlerden 30 subay ve 800 er geldi ordumuza.

Üçüncü seçenek, *bedevilerin dinamizminden yararlanmaktı*. Bu dinamizm Lawrence'ın, *aşiretler arasında bir eğlence* olarak tanımladığı *gazve* geleneğinden ileri geliyordu. Konuyu derinine inceleyen biri şöyle açıklıyor:

Çölde yağmurların intizamsızlığı neticesi servet eşitsiz bir şekilde dağılmış olduğundan, bedevi toplumunda gazve denilen çapul seferleri, aşağı yukarı zaruridir. Gazve, cemiyeti daima tetik üstünde ve uyanık bulundurmak bakımından hakiki bir tesis niteliğini alır (...) Barış gibi monoton ve tatsız bir hayat o cemiyeti dağıtır (...) İş, düşmanları öldürmekte değil, hayvanları yürütmektedir. Saldırıya uğrayanların ise amacı yalnız kendi sürülerini kurtarmak değil, onların yorgun hecinlerini, bilhassa yük develerini zapt etmektedir.

Uzmanların bu yargısındaki, öldürmenin asıl hedef olmadığı kaydı hayli ilginçtir. Bedevilerin dinamizminin savaşmaktan çok, hızlı hareket ve talana yönelik olduğunu gösteriyor. Nitekim Lawrence, bedevilerin vuruşmada ölmekten korktuklarını belirtiyor ve kendisinin, bedevi hayatlarını tehlikeye atan projeleri şiddetle eleştirdiğine hayli örnek veriyor:

Her eylemde gereksiz bir tüfek atışı, bir fazla ölü, sadece israf değil, bir günahıdır da. Profesyonel asker görüşünü benimseyemediğim için, zaferle sonuçlanan her girişimi bir kazanç olarak mütalaa edemiyordum. Asiler meslekten askerler gibi insan malzemesi değil, işlerinin yönetilmesinde bize güvenen

dostlardı. Onların başında bir hükümetin emriyle değil, kendi destekleriyle bulunuyorduk.

(...) isyanımız saldırıya değil, saldırıdan kaçınmaya dayanıyordu.

(...) bizim askerlerimiz aynı ülkenin insanları ya da akrabaları olan bireysel gönüllülerdi; öyle ki bir ölüm, ordumuz savaşçılarına acı veriyordu (...) 200 Türk esir edilmeyip kaçsalar bile (...) bu bir tek Arap'ın hayatına değer miydi?

(...) Arapların öldürülmekten büyük korkuları var (...) Türklerin karşısına çıkmak istemiyorlar (...) Hiç çarpışmaya girişmemek daha uygun (...) Düşmanı değil, malzemesini hedef almak...

(...) Görevimiz, amaca insan hayatında büyük ekonomi ile varmaktı, zira hayat bizim için paradan da, zamandan da kıymetliydi, insanüstü bir sabır ve yetenekle, Mareşal de Saxe'in taktiğini izleyebilir ve sadece matematik ve psikolojik avantajlarımızı ileri sürerek zaferi savaşız elde edebilirdik.

Lawrence'ın bir *ölümsüz savaş* formülü aramasında, bedevilerin ölüm korkusuna kapılırlarsa savaş alanını tamamen terk edebilecekleri endişesi vardı. Onlardan beklediği sadece korkutucu bir hareketlilik içinde olmalarıydı. Bu da ancak ölmeden gazve hedeflerini gerçekleştirmeleriyle mümkündü. Bize göre, bölgeye İngiltere, Mısır ya da Fransa'dan muntazam asker gönderilmesine karşı çıkmasında da, bunların talanlarına ortak olacakları ya da talanı sınırlandıracakları duygusunun bedevilerde doğmasından endişelenmesi yatmaktadır. Şöyle yazıyor: "Profesyonel askerleri görür görmez, bedeviler birinci rolü oynamamaktan mutlu, kenara çekilip onları seyrediyorlardı. Sonuç: "Kıskançlık ve zayıflık." Tahmin edilebileceği gibi "birinci rol" cephenin en önünde çıkıp savaşmak ve ölüme davetiye çıkarmaktır.

Bedevinin kan dökmemeye özen göstermesi aşiretler arası ilişkilerle ilgili bir alışkanlıktır. Her ölüm olayı nesiller sürebilecek kan davaları yaratabiliyordu.³⁵ Tabii bu sakınma kan davası yaratmayacak yabancılar için bahis konusu değildi. Nitekim Hac kervanı ya da Türk gruplarına baskınlarda bu kural unutuluyordu.

Gazve disiplin ve amaç açısından da fark arz eder. Lawrence bunu “iki bin yıllık talancılık geleneğine” bağlar ve muntazam ordularla karşılaştırmalara bile girişir:

Bizler İngiliz subayları çeşitli ordulardan -Türk, Mısırlı ya da İngiliz- bildik şekilde bahsedebildik ve her birimiz disiplin alanındaki ustalarının övgülerini yapıyordu. Joyce kendi Mısırlıların şahane görünüşlerini, geçit resmi mükemmeliyetleri, fizik güzellikleri, şıklıkları ve manevra başarıları ile İngilizleri alt edişlerini övüyordu. Ben, Türklerin, bu serfler ordusunun kanaatkârlığını öne sürüyordum (...) Bu nitelikleri karşılaştırdığımızda, disiplini şart koşan örgütlü güce oranlı olarak itaatin farklılıklar arz ettiğini görüyorduk. İngiliz ve Türk orduları az farkla aynı koşullarda disiplinlidirler. Arap ordusunda ise kimsenin cezalandırma gücü yoktur. Bu temel fark ordularımızın hepsinde ortaya çıkıyor. (Onlarda) şeklî disiplin yok, emir zinciri yok. Hizmet aktifti; saldırı her an mümkündü (...) insanlar düşmanla savaşma görevini biliyorlardı. Onun dışında asker değil, bir adım daha ileri gitmek için yanıp tutuşan hacılar idiler.

35 Montagne, *Çöl Medeniyeti*’nde bol bilgi var; *İslam Ansiklopedisi* “Arabistan” maddesinin M.J. de Goeje tarafından yazılan Etnografya bölümünde şu kayıt var:

Akın (gazve) bedevilerin hayatında esaslı bir yer tutar. Deve çalmak ve çok defa bu arada kadın ve çocuk kaçırmak, her kim rast gelirse ondan ve tercihen düşman kabilesinden çalmak, ortaya herhangi bir kan davası çıkmaması için, mümkün olduğu kadar az kan dökmek (...) Akın sırasında ölüme sebebiyet verilmiş ise, bunun neticesi daha feci olabilir; zira tazminat verilmezse yahut verilen tazminat kabul edilmezse, kabileler arasında kanlı bir kin başgösterir; bu kin bazen bütün bir kabilenin mahvolmasına meydan verir (...) Akın meşrudur, hırsızlık büyük kabahat sayılır.

Lawrence, bedevilere hem ordu deyip, hem de çağdaş anlamdaki örneğin Türk ya da İngiliz ordularına benzemediklerini kanıtlama çabasından sonra, bu benzemezliğin niteliği hakkında da bir hayli örnek veriyor:

‘Su kadar kaypaktırlar (...) fikr-i takip ve örgütlenme ruhuna sahip değildiler.’

‘Çöllünün ruhunda şaşırtıcı çelişkiler vardır. Büyük heyecanla başlayıp işin sonunu getirmemeleri gibi...’

‘Bedeviler daima yollarda ya da vadilerde yabancıardan (Lawrence bu deyimle Mısırlı, Türk, Hintli, Cavalı, Afrikalı diğer Müslümanları işaret ediyor) koparabildikleriyle yaşamışlardı.’

‘Talan ya da intikam fırsatı gelince savaşı bırakabiliyorlardı (...) Cüretleri ve doymazlıklarıyla talan savaşına şahane uygun bulunuyorlar, muntazam savaşa uyamıyorlar (...)’

‘Cuheynalar savaşın en ateşli anında yorulmuş ve bir çay içmek için çekilmişlerdi, bu yüzden cephe bozuldu.’

‘Beni Atiyeler, iş için yola çıkmışlardı... Bir ara dinlenelim dediler ve iki ay görünmediler.’

‘Akabe’ye girer girmez hemen talana başladılar...’

‘Deraa bölgesinde çarpışamayacağımızı söyleyince hiç memnun olmadılar. Türk birliğinin katırlarını istiyorlardı. Böyle bir ganimet seferimizi tehlikeye düşürebilirdi. Göçebeler genellikle savaşı şeref kazanmak kadar kazanç için yaparlar. Soylu saydıkları üç tür soygun silah, binek hayvanı ve giysilerdir.’

‘Vadi-i Musa’daki köylülerin kafasına Delegha’daki rakiplerinin elde ettikleri zengin ganimet fikrini soktuk (...) Cesaretlenip haftalarca hayvan ve silah talanına başladılar: Türkler çok rahatsız oldu.’

‘(Akabe yakınında Sahm istasyonunda) bedeviler bağrıışarak tarihlerinin en çılgın çapuluna başladılar. 200 tüfek, 8 bin mermi fişekliği, bombalar, yiyecekler ve bol miktarda

elbise depolanmıştı. Her biri keyfince aldı ve yıktı (...) Bir Mısırlı subay, henüz görülmemiş bir depoyu fark etti ve kapısına askerlerini dikerek korumaya aldı: Birliğin yiyeceği kalmamıştı. Hazaa aşiretinin kurtları henüz doymamışlardı ve Mısırlıların bölüşmedeki payını kabul etmediler. Birkaç tüfek patladı. Aracılığımızla önce Mısırlıların ihtiyaçları olan yiyecekleri almaları sağlandı, sonra deponun duvarlarını patlatan bir saldırı geldi. Sahm ganimeti öyleydi ki, on Arap'tan sekizi mutluydu. Sabahleyin sadece Hazaalarla bir avuç adamın çarpışmalar için kalmış olduğunu gördük.'

'Akabe'den sefere çıkışta birliğim normal halde deli olan insanlarla doluydu; ganimet umudu deliliklerini çılgınlık derecesinde artırıyordu.'

'Adamlarım birbiriyle kan davası bulunan otuz aşirete mensuptular; onları frenleyen ellerim olmasa her gün bin düşmanı -yani birbirlerini- öldürebilirlerdi. Kinleri bana karşı birleşmelerini önlüyordu... 60 kadarı hizmetimde öldü.'

'Zafer daima bir Arap birliğinin düzenini bozmuştur; baskına çıkan gazveciler değil, yükün ağırlığı altında titreyen, bir aşireti yıllar boyu zengin tutmaya yetecek ev eşyası yüklü bir kervandık.'

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Lawrence bedevilerin ganimete karıncalar gibi saldırdıklarını, soymada dost ya da düşman ayrımı yapmadıklarını (Binbaşı Vickery 1923'te *Central Asian Society*'de verdiği konferansta, İngiliz kuvvetleri kenti alıp çekildikten sonra Vech'e giren bedevilerin şehrin Araplarını talan ettiklerini anlatmıştır), kendi ölümlerini de soyduklarını, hatta üç kez kendisini de soymaya kalkıştıklarını kitabında yazıyor. Bu saptamaların sonucunda bedevilerin askeri yararlılık potansiyelini şöyle belirliyor:

Kitle halinde etkili değildiler, çünkü birlik ruhu yoktu, ne disiplin ne de birbirlerine güvenleri vardı. Ancak küçük gruplar halinde etkili oluyorlardı. Grup ne kadar zayıf olursa sonuçlar o kadar iyiydi. Bin kişi, disiplinli bir Türk bölüğüne

karşı gelemeyen gürültücü bir kalabalık oluşturunuyordu. Ama üç ya da dört Arap dağda 12 Türk'e denkti.

Açıkçası, Lawrence aşırı sayıda bedevinin ihtilale katılmasında bir yarar görmüyordu. Nitekim fiilen savaşa katılan bedevi sayısı çok sınırlı kalmış, ama ileride belirteceğimiz gibi işin talan alanına katılanların sayısı hayli yüksek olmuştur.

Bu gözlemlerini Lawrence, bedevileri aşığalamak için değil, kendilerinden yararlanmaktaki yöntemine açıklık getirmek için aktarmıştır. Tabii ki bedeviler arasında, onları eğitmek için bulunmuyordu, yeteneklerinden yararlanacaktı. Nitekim en büyük kahramanları olarak sunduğu Avda Abu Tayi'yi örnek bedevi olarak tanımlar ve özelliklerini şöyle sıralar:

28 evlilik yapmış, 13 defa yaralanmış, istisnasız bütün adamlarının yaralandığını ve akrabalarının çoğunun parçalandığını görmüştür. Kendisi savaşlarda elleriyle 75 Arap öldürmüştü. Başka sebeplerle kimseyi öldürmedi. Katlettiği Türklerin sayısı hakkında bir şey söylemiyor; onları sayılmaya değer bulmuyor. Yönetimi altında aşireti çölün birinci savaşçıları haline gelmişlerdi (...) Ama bu tempo ile aşiret erkeklerinin sayısı otuz yıl süren savaşlar sonunda 1200'den 500'e düştü.

"Kızdığı zaman yüzü sadece bir cinayetin dinlendirebileceği bir kızgınlıkla dayanılmaz şekilde geriliyordu, o zaman insanları ürküten bir vahşi hayvana benziyordu" dediği Avda'ya Lawrence öyle bir saygı ve bağlılık duyuyordu ki, başkalarına asla yapmadığı bir şeyi yapıyor ve o geldiğinde ayağa kalkıp karşılıyordu.

Lawrence'ın hayranlıkla bahsettiği bir diğer kişi de, Tafas şeyhi Talal el-Hayreddin'dir.

Başına ödöl konmuş bu ünlü kanun kaçağı istediği zaman büyük senyör olabiliyordu. İki yıllık vahşi hayatı sırasında bana dediklerine göre 23 Türk öldürmüş (...) Bana Havran'ın yüce stilinde büyüleyici bir kimse olarak göründü.

Lawrence'ın beğenisini kazananların özelliklerinin bedevi olmaktan da öte, onun mazoşist eğilimlerine uygun tipler olduklarına işaret etmekle yetineceğiz şimdilik.

Bedevilerin baskın yapma özelliğinden Osmanlı yöneticileri de yararlanmaya çalışmaktan geri kalmamışlardır. Savaştan önce Hicaz demiryolunu korumaları ve rakip aşiretleri durdurmaları için aşiretlere para dağıtan Bâbîâli, savaşın patlamasıyla birlikte bunları askeri harekâta katmanın yollarını aramıştır. Cemal Paşa, Enver'in kendisini Suriye'ye Kanal Seferi için gönderirken, şu sözleri söylediğini yazıyor:

Askeri hazırlıklar tamamlanıyor... Bir yandan da bedevilerden yardımcı kuvvetler vücuda getirmek maksadı ile yaverim Mümtaz Bey'i, Âyan'dan filan ve sair Arap büyüklerini Suriye'ye gönderdim...

Nitekim Kanal Harekâtı başlamadan önce, Sina'da gerilla savaşında uzman olan Mümtaz ve Kuşçubaşı Eşref yönetiminde bedevilerin baskın eylemleri başlamıştır. Irak cephesinde de aşiretlerin savaşçılarından yararlanmakta Osmanlı ordusu İngilizlerden önce harekete geçmiştir:

Süleyman Askeri, Irak'a muntazam asker gönderilmesinin hata olacağına, 'mevcut aşiretlerle düşmanı denize dökmek ve fazla olarak, Belûcistan ve Hindistan'a akınlar yapmanın kabil olacağına' inanıyordu (...) Binbaşı olduğu halde Süleyman Askeri Paşa denerek, Bağdat valiliği ve Irak kumandanlığını üstlenerek Ocak 1915'in ilk günlerinde Bağdat'a vardığında, birtakım Arap şeyhlerine heyecanlı mektuplar yazdı. Cihad'a katılmalarını istedi (...) Son derece cüretli savaştı... İran'daki İngiliz petrol hattını bunlarla tahrip etti (...) Çölde ilerledi, başarısını gören 20 bin bedevi ona katıldı... Tam bir gerilla savaşı yaptı. Vurup kaçmaya dayalı akınlar düzenledi... İngiliz muntazam ordusuna karşı beklediği başarıyı elde edemedi. Bu arada yaralandı. Sonuç alamayacağını anlayınca intihar etti.³⁶

36 Aydemir, *Enver Paşa*, c. III. s. 192-193.

Nitekim Lawrence da Irak'ta başlangıçtaki Türk yenilgisinin, ordunun Araplardan oluşmasından ileri geldiğini yazar ve ekler: “Buna bakıp Hintlilerin bile Türklerden iyi asker olduklarına inanmaya başlamıştık.. (Kut'ta) tam anlamıyla savaşan gerçek Türklere rastladık ve bizi hemen durduruverdiler.”

Türklerin de bedevilerden ne derecede yararlanabildiklerini, buna tanık olan bir subay şöyle anlatıyor:

Bedevi emir altına girmez, hürriyetini hiçbir şeye feda etmez. Köylerde ve köy civarlarında yerleşmiş ve soysuzlaşmış Araplar vardır ki, onlara bedeviler hararetle ‘hadari’ adını verir. Osmanlı ordusunda da böyle hecinsüvarlar vardır. Develeriyle gelirler, kendilerinin ve hecinlerinin iâşesi kendilerine ait olmak üzere 5,5 altın aylık alırlardı. Jandarmaya bağlı olan bu bölükler Hicaz Kuvve-i Seferiyesi’nde, nizamiye askeri gibi cepheye gönderildiler. En çok bir gün güzel harp ediyor, düşman bozulursa, çapul ümidiyle takibe koyuluyor, bozulmazsa, ikişer üçer cepheyi terk ederek Medine’ye karırlarının yanına dönüyorlardı.³⁷

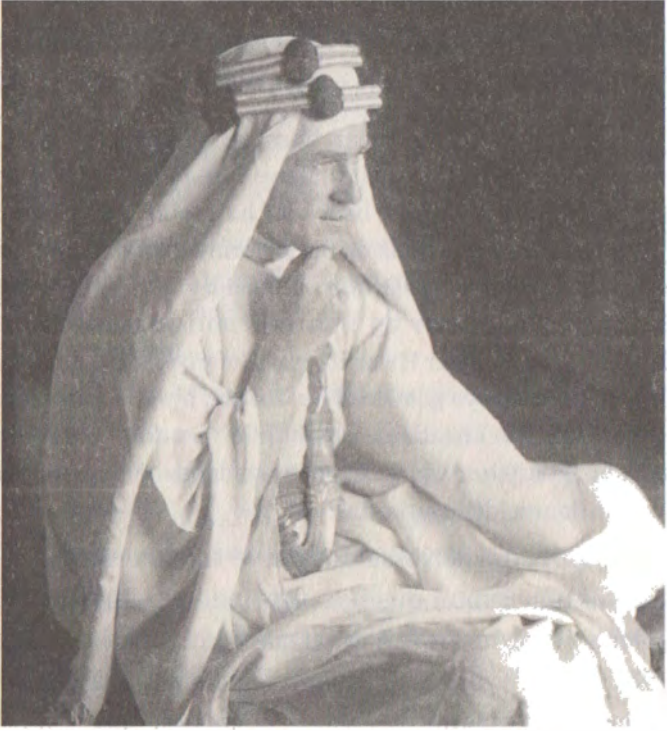
Açıkçası bedevilerin saldırgan ve talancı niteliğini bilmeyen yoktur. Bunun düşman üzerinde yaratacağı etki de hesaplanabiliyordu. Ancak muntazam bir ordu karşısındaki geçersizlikleri ve disiplinli eylem olanaksızlığı da örneklerle kanıtlanmıştı. Nitekim bu özelliği bilen İngilizler, Hüseyin’e “Büyük Arap İhtilali”nin hemen ertesinde destek vermemişlerdir. İzlenen bu politika *Arab Bulletin*’in 9.7.1917 tarihli sayısında açıkça belirtilmiştir:

Aşırıya gitmemek koşuluyla Şerif’in hafif yenilgiler almasında sakınca yoktur. Böylece başarı için bize muhtaç olduğunu daha iyi fark ederek, daha mütevazı ve uyumlu olacaktır.

Bunun, Hüseyin’in bedevileriyle boyunun ölçüsünü almaya bırakıldığının işareti olduğu açıktır. Nitekim iki üç ay sonra

37 Avni Yakalıoğlu notu, R. Montagne, *Çöl Medeniyeti* çevireni.

Melik Hüseyin, İngilizlerin beklediği gibi, acele yardım istemek ve onların koşullarına boyun eğmek zorunda kalmıştır.

1910’lu yıllarda bedeviler hakkında fikir yürüten kimseler, bu tutarsızlıklara dayanarak onları güvenilmez ilan etmekte adeta yarış etmişlerdir.

Fransız Bremond onlardan bahsederken iki Arap atasözünü hatırlatıyor: *“Bedevinin desteğine güvenen, evini suyun üzerinde kurmak isteyen adama benzer”*, *“en küçük çıkarcının çekiciliği belirdiğinde bugünün dostları yarının düşmanı olur.”* Alman Stuhlmann da güvenilmez olduklarını, baskın ve talandan başka bir şey düşünmediklerini belirtiyor. Konu

üzerinde en az Lawrence kadar uzman olan İngilizlerin kadın ajanı Gertrude Bell'in düşüncesi de aynı olmakla birlikte, göçebelerin davranışını kaçınılmaz olarak etkileyen ekonomik boyuta ışık tutuyor:

Bedevilerin ne işi ne de eğlencesi vardır. Yegâne işi ve tek eğlencesi gazve ya da baskın-talandır. Bu moda, baskıncıların piri Peygamber tarafından yerleştirilmiş ve damgalanmıştır ve baskın bize sadece hırsızlıkmış gibi görünse de, bedeviler için ruhların meşru kaynamasıdır (*Arab Bullelin*, 28.2.1917).

Talana izin verilmezse bedevinin savaşılamayacağına Şerif Abdullah da tanıklık ediyor. Olayı bir Türk subayı şöyle anlatıyor:³⁸

Bedeviler bizi esir alınca (çırılçıplaklığa yakın) soydular (...) Ayrıca her esir subay için beş, her er için bir Mısır altını almak üzere karargâha götürdüler (...) Şerif Abdullah sırtımızdaki pelâsparelere bakarak: 'Sizi soymuşlar, fakat bedevileri siz de bizim kadar öğrendiniz, onlara soymak müsaadesi vermezsek harp etmezler' dedi.

Subay, bedevilerin elinde çektikleri sıkıntıdan sonra Abdullah'ın gösterdiği insani davranışa teşekkür ediyor. Bu da olayın medeni ve bedevi boyutları arasındaki farkın iyi bir göstergesidir.

Bir diğer Türk subayı da anılarında bu konuda ilginç bilgiler aktarıyor:³⁹

Eratımızın üstü yamanamayacak bir hale gelmiş, yırtık pırtık vaziyettedir. Ayağa giyilen çizme, potin, yemeni gibi şeyler parça parçadır. Hatta arada çıplak ayaklara mahmuz takıldığı da görülür... ama silahlar mükemmeldir... (Buna rağmen) Irbit'e Araplar tarafından soyularak büsbütün çıplak bir hale getirilen altı subayla 400 kadar Türk ve yedi Alman eri geldi. Tümen bunların hiç olmazsa avret mahallerinin örtülmesi için çalıştı... Tafas köyünde de soyulmuş birçok Türk

38 Aynı yer.

39 Ş. Güralp, *a.g.e.*

erlerine rastlandı... Tafas'ta çapula dalmış olan asiler hücumla geçtiğimizi geç anladılar, çoğu kılıçtan geçti... Yağmacılar arkadan yetiştikleri mekkârelerin iplerine kılıç sallayarak eşyaları yere düşürüyor (sonra topluyorlar)...

...Tümen komutanı, alay ve bölük komutanlarını toplayıp konuştu: Çevrilmiş durumdayız, bizim için iki yol kaldı. Ya karşımızdaki medeni insanlara (İngilizlere) teslim olmak yahut bedevilerle çarpışarak yol açmak... (Bu halde) bu bitkin erat ve hayvanlarla tabii mağlup olacağız, neticede hepimiz Araplar tarafından çırılçıplak oluncaya kadar soyulup büsbütün rezil olacağız...

Bu subay, alay sancağını kurtarmak için ne sıkıntılar çektiklerini uzun uzun anlatmaktadır. Bu sancak şimdi Askeri Müze'de imiş.

ALTININ DİNAMİZMİ

Talan özgürlüğü sınırlanmadıkça bedevi için yöneticinin Türk ya da İngiliz olması arasında bir fark yoktu. Böyle bir tercih yapmak, olsa olsa elde edecekleri maddi desteğin miktarına bağlıydı. Irak'tayken Lawrence'a verilen talimat bu açıdan bütün politikayı belirleyecek nitelikteydi:

Ayaklanmanın ortaya çıkaracağı Arap hükümeti ile geleceğin ilişkileri için kendimizi bağlamak istemeyiz... Özel bilginiz için şunu kaydedelim ki, Arap bağımsızlığı için yardım konusunda elimizden geleni yapmak hususundaki basit bir vaat dışında, bu kimselerle başka hiçbir görüşmede bulunulmamalıdır...

Buna karşılık kesin olarak söylenmesine izin verilen nokta *“satın alınacak kişilere ödemenin mutlaka nakit olarak yapılacağı garantisi”* idi. İngiliz sömürgeci tecrübesi bu son hususun gerçek etki yaratacak şey olduğu inancındaydı. Bu görüşün doğruluğunu Cemal Paşa da onaylar. Bedevilerin makbuz, kâğıt para gibi itibari değer taşıyan şeylere güvenmediklerini ve *“çil çil”* altına dokunmaktan hoşlandıklarını şöyle anlatıyor:

Arapları memnun edecek en esaslı tedbirin, onlardan tekâlif-i harbiye suretiyle bir şey almamaktan ve her alınacak malın bedelini peşin ödemekten ibaret bulunduğunu bildiğim için, Şam'a gelir gelmez her tarafa ilk verdiğim emir, bundan sonra Suriye ve Filistin'den ve umumiyetle IV. Ordu mıntıkasından tekâlif-i harbiye suretiyle sened mukabilinde hiçbir şey tedarik olunmayarak ahaliden gerek iaşeye ve gerek üst

baş ve teçhizata dair her ne alınırsa, bedellerinin derakab ve peşinen ödenmesinden ibaret oldu. O sırada Osmanlı memleketlerinden yalnız bir sened mukabilinde her nevi erzak ve zahire alınıp dururken, Suriye ve Filistin dahilinde peşin para ile tedarik edilmesi büyük bir müsavatsızlık ve binaenaleyh adaletsizlik olduğu halde, bunu dikkat-i nazara almadım.

Peşin para politikası, Suriye ve Kızıldeniz sahillerine Müttefiklerce konmuş ablukanın delinmesini sağlamıştır. Bedeviler kendi ürettikleri şeyler kadar, İngilizlerden ve Hint'ten gelen eşyaları da taşıyıp peşin para ile satmaktan geri durmamışlardır. Bu ticarete katılanlar arasında İngilizlerle aylık beş bin altına anlaşmış olan İbn Suud'un da bulunması şaşırtıcı değildir. Cemal Paşa anılarında şöyle yazıyor:

Emir İbn Suud gerçi doğrudan doğruya yardımda bulunmadı. Çünkü İngilizlere pek yakın olduğundan ona büyük fenalıkları dokunabilirdi. Fakat orduya deve göndermek ve bhusus oralara gelen İngiliz kumaşlarının Suriye'ye ihracına müsaade etmek gibi pek kıymetli yardımlarda bulundu.

Hatta Medine'de kuşatılmış kuvvetler bile bu sayede direnişlerini uzatmayı becermişlerdir:

Fahri Paşa, Beni Omr kabilesini elde etti... 18 Haziran'dan beri (1916) Medine'ye 5000 koyun, 6 ton sadeyağ, 18 ton şeker, 8 ton çay, 3 ton gaz, 1400 top Amerikan bezi getirtmişlerdir. Bunlara hil'atlar, paralar verdiğini duyan bedeviler fevc fevc Medine'ye gelmeye başladılar...⁴⁰

Aşiretlerin taraf seçmesinde maddi yardımın rolünü, Medine'deki birliğin istihbarat subayı N. K. Kıcıman da ayrıntılı bir şekilde anlatıyor:⁴¹

Medine civarı kabileleri uzun müddet tereddüt içinde kaldılar, Şerif Hüseyin'in ciddi bir surette devletle uğraşmaya muktedir olamayacağına inandıklarından, hükümete

40 *Yakın Tarihimiz, c. II, s. 251.*

41 Kıcıman, *Medine Müdafaaası*, s. 128-132.

sokulmuşlardı. Maaşlar ve tahsisat ile kabilelerine dağıtılmak üzere verilen erzakı almaya devam ettiler.

(...) Billi aşireti itaate devam etti, Şerif Hüseyin'in yanına çekme gayretleri başarısız kaldı... Medayin Salih etrafındaki El Fakir kabilesinden bir kısmı isyana katıldı, bir kısmı itaate kaldı ve tahsisatlarını almaya devam etti.

Şerife katılma ya da Osmanlı Devleti'ne sadakat, insanlığın hiçbir kısmının azade kalamayacağı ve bilhassa o güç şartlar altında daha da ehemmiyet kazanan menfaat ve bilhassa iâşe meselesi etrafında dolaşmaya mecbur ve bu esas dairesinde içtimai ve iktisadi bir surette halledilmeye mahkûmdu... Çöl Arapları devlete, Hilafet ve Saltanata saygılı ve bağlı idiler... Devletin heybet ve umumi kudretine Şerif Hüseyin'in isyan bayrağını kaldırmasını bir türlü akıllarına sığdıramıyorlardı... Devletin ihsan ettiği buğdayı kavurarak içiyor ve isyana bigâne kalıyorlardı... Dağarcığının dibinde birkaç avuç kavrulmuş buğday ile beş on tane hurması bulunan mücahit veya seyyah artık bahtiyardır.

Fakat bunlar çok zeki adamlar olduklarından, hükümetin icraatını pek şiddetli bulmazlar ve isyanı derhal bastırılmış, asileri hemen tedip edilmiş görmezlerse, hükümet ve devletin acz ve zafiyetini çabuk anlarlar ve nitekim de malesef öyle oldu. Buna rağmen, Şerif Hüseyin sonuna kadar ciddi bir kalabalık toplayamamıştı.

Düşmanlarımızla Şerif Hüseyin tarafından, kendi taraflarına dağıtılan pirinç ve şeker mukabil, IV. Ordu Havran ovalarının buğdaylarını hükümete sadık kalanlara tahsis etmişti. Her aşiret ve kabileye vagonlarla buğday geliyor, bunlar haftadan haftaya kendileri için tayin olunan istasyonlara gelip, tevzi memurundan hisselerini alıyorlardı.

Bu bilgi, demiryoluna yönelik saldırılarda Lawrence'ın hiç bahsini etmediği bir konuyu ortaya çıkarıyor. Demek ki mesele sadece Medine'ye gelen ikmal malzemesini önlemek değil, devletten yardım aldığı için Büyük Arap İhtilali'ne katılmayan ve demiryolu boyunca bir güvenlik kordonu oluşturan

aşiretleri bundan mahrum etmekte. Medine demiryolunun 1918 Nisan'ına kadar çalışabilmiş olması, sadık kalan aşiretlerin hiç de iddia edildiği gibi az olmadığını -ya da Lawrence'ın iddiasının aksine Arabistan'ın yüzde 99'unun Şerif'e katılmadığını- kanıtlamaktadır. Bu aşiret reislerinin Şam'da ağırlandıktan topluca dönerken trenlerinin İngilizlerce uçurulup birinin öldürülmesi Hüseyin'in ne derece rahatsız olduğunu gösterir.

Konuyu derinine inceleyen Şevket Süreyya Aydemir, Osmanlı başkumandanlığının sorunları arasında bu dağıtılacak paranın nasıl önemli bir yer tuttuğunu şöyle anlatıyor:⁴²

Bugün elde bulunan Suriye Cephesi belgelerinde, Cemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki altın ve para yazışmaları çok dikkati çekici sahneler verir. Bu cephe, boyuna altın çekmiş, bu altınları da şeyhlere yedirmiştir. Ama onları hiçbir zaman doyuramamıştır. En çok para çeken şeyhler Hicaz Şerifi ile onun düşmanları olan İbnürreşid ve İbnissuud idi. Ve bu muamele hiçbir zaman bitmezdi (...) Şimdi bu konuda ve Enver Paşa ile Cemal Paşa'yı meşgul eden sonsuz para davaları hakkında bir fikir edinmek için belge verelim:

‘Şam Karargâhından Başkumandan Vekâleti’ne.

İbnürreşid'in vekili Reşit Paşa ile dün akşam görüştüm. Mühim kuvvet ve para lâzım olduğunu ve harekete iştirak için İbnürreşid'e top ve makineli tüfek ile en az 50.000 lira (altın) verilmesini, zira İngilizler her tarafta İngiliz lirası serperken, yalnız nasihat ve hamiyet ile Araplara iş gördürülemeyeceğini ve İstanbul'da zatı devletinize de bu yolda maruzatta bulunduğunu ve kendisine tarafınızdan 5.000 altın ve 3.000 liralık kâğıt para verildiğini, kâğıt parayı burada bırakıp, altını götüreceğini, kendisine bu istediği şeyler verilecek olursa, buradan hareketinden itibaren on beş günde Hail'e (İbnürreşid'in merkezi) varacağını, bir buçuk ay sonra da en az 10.000 kişilik bir kuvvetle hareket edileceğini, şayet

42 Aydemir, *Enver Paşa*, c. III, s. 294-303.

aşiretler Basra cihetine gitmemişlerse, daha fazla kuvvet hareket ettirmek de kabil olduğunu söyledi.

(...) İbnürreşid'in bize iştirakini çok lüzumlu ve katılacağı zamanı da pek münasip görüyorum. Ve bu 50.000 altının derhal verilmesini zaruri görüyorum (...) Bu paranın iki haftaya kadar buraya vasil olması lazımdır.

IV. Ordu Kumandanı Cemal (28 Temmuz 1916).'

Aydemir, Cemal Paşa'nın karargâhındaki yedek subaylardan olup bu para dağıtımını işinde bir tür altın veznedarlığı yapan Falih Rıfkı Atay'dan naklen, uygulamanın ne derece yaygın olduğu hakkında bilgiler de aktarıyor. Böylece, Cemal ve Enver Paşaların sürekli olarak telgraf başında para ikmali sorunlarını tartıştıklarını öğreniyoruz. Aydemir'in aktardığı bir diğer belgeden, Suriye-Irak cephelerindeki para sorunlarının başkumandanı nasıl yordugunu öğreniyoruz:

- 1- Hicaz harekâtını ancak para ile devam ettirebiliyorum.
- 2- İbnissuud'un İngilizlerden para almakta olduğu ve bazı hazırlıklarda bile bulunduğu haber alındı. Kendisini tarafımızda tutabilmek için, para ile beslemeye mecburum.
- 3- İbnürreşid'in Bağdat'a gelmiş olan vekilinden aldığım telgrafta, hayli paraya ihtiyaç gösterilmektedir.
- 4- Halil Paşa (Irak), cenuptaki aşiretleri ancak para ile tutabiliyordu. Ve bunlar için 50.000 altın istiyor.
- 5- II. Ordu, nakliyatını temin eden develerini ancak altın para ile kullanabiliyor.
- 6- IV. Ordu mıntıkasındaki aşiretlerden, ancak altın para karşılığında erzak toplayabiliyor. Bütün bu ihtiyaçlar, ancak para ile yürütülebilecek. Bunun için bana ayda 200 bin altın lira verilmesi bilhassa lâzımdır.

Maliyeye ayda verilmekte olan 250.000 lira altından, Maliye Nazırı bana bir şey vermiyor. Çünkü o da, gerek Mekke

Şerifi'nin, gerek diğer emirler ile elde tutulması behemahal lâzım olan Arap Şeyhleri ve diğer şahısların, maaş ve tahsisatını altın para ile ödemeye mecburdur. Rica ederim, Hindenburg Cenaplarına yazınız. Harbin devam ettirilmesine bizce çok tesiri olan bu miktar para ihtiyacını behemahal temin buyursunlar...

Fransız kaynakları, 1336 (1917-1918) damgalı çil çil meci-diyelelerin Arabistan piyasasında görüldüğünü, bunların Medine'deki Fahri Paşa'dan çıktığı ve bir Türk ajanının 350 bin altın dağıttığı iddiasının yaygın olduğunu kaydediyor. Bunun kıskançlık yarattığını, yani karşı taraftan da aynı cömertliği beklediklerini ekliyor. Örneğin Aneyze aşiretinden Şerif Saab el-Fegir, Türklerin demiryolunun güvenliğini sağlamak için verdikleri gibi ödeme yaparsa kendisine katılmaya hazır olduğunu Abdullah'a bildirmiştir.

Osmanlı tarafının sıkıntısı, Araplara akıttığı altını geri alacak sisteme sahip olmamasıydı. Açıkça sürekli bir kan kaybı vardı ve çaresi bulunamıyordu. Bu ancak, IV. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Ali Fuat (Erden)'in önerdiği gibi piyasaya tüketim malzemesi (patiska, şeker, vb...) sürülmesi ile mümkün olabilirdi. İngiliz-Fransız deniz ablukası sebebiyle sadece bu mallar değil, un bile piyasadan çekilmişti. Buna savaş yıllarında bütün bölgeyi kavuran kuraklık da eklenince bir Alman iş adamının dediği gibi, bu malların her biri altından da kıymetli hale gelmişti.

Bedevilerin bazı İngiliz mallarını Türk tarafına kaçırmasına göz yuman İngilizlerin, elde kalan son altınları da çekmek amaçlı bir oyun oynadığı anlaşıyor. Böylece Osmanlı ordusunun hem aşiret hem de mal satın alma gücü kendiliğinden azalıyordu. Üstelik kendi akıttıkları altının bir kısmını İngilizler geri almış oluyorlardı. Ali Fuad Erden, İngilizlerin Suriye'nin zahire ambarı olan Havran ve Cebeli Dürüz'ün mahsulünü tamamen altın para ile alıp yakmak için girişimde bulunduklarını da kaydediyor. Dürziler razı olmadıkları için

gerçekleşmeyen bu proje yine de İngilizlerin iç piyasanın den-
gesini bozmak için sistemli çalıştıklarını kanıtlıyor.

Piyasaya en basit ihtiyaç maddelerini süremeyen Osmanlı hükümeti tek çareyi kâğıt para basıp piyasaya sürmekte buluyordu. Bunun etkisini tahmin zor değildir. Kötü para iyi parayı kovuyor ve altının değeri daha da artıyordu. Nisan 1917'de Suriye'de bir altın karşılığında 5 kâğıt lira veriliyordu. Eğer eşitlik sağlanmazsa altın bütün bütün ortadan kalkacaktı. Bir ara subaylara ve memurlara aylıklarının altın olarak verilen bölümünün de kâğıt para ile ödenmesi suretiyle çözüm arandı. Tabii etkisiz kaldı.

Cemal Paşa, işi askeri yöntemle, emir vererek çözme yolunu da denedi:

IV. Ordu mıntıkasında evrak-ı nakdiye fiyatı Memâlik-i Osmaniye'nin her noktasından daha düşüktür. Ordu mıntıkası büyük mübadele merkezlerini ihtiva ettiği için evrak-ı nakdiyenin düşük olması Irak'ta ve Anadolu'da da aksi tesirler yapmaktadır. Bundan başka bizzat Suriye ve Filistin halkı ve IV. Ordu için de bu hal bir felaket teşkil etmektedir... (Bunun) ihtikârdan ileri gelmekte olduğuna şüphe yoktur. Muhtekirler, evrak-ı nakdiyemizin kıymetini, suni olarak düşürmektedirler.

Ben ihtikârın önünün alınmasını ve evrak-ı nakdiyenin kıymeti ile altın kıymeti arasında fark olmamasını istiyorum. Şimdiye kadar şiddet göstermedim. Vaziyetin kendiliğinden salâh kesbedeceğini ümit ettim. Fakat iki senelik tecrübe ordunun ve halkın selameti için şiddetin lüzumlu olduğunu ispat etti. Ancak şiddet göstermeden evvel şunu tebliğ ederim:

Adana, Halep, Suriye ve Beyrut valileri, Kudüs ve Lübnan mutasarrıfları Beyefendiler, içtimai mevkileri itibariyle iktisadi hayat üzerinde nüfuz ve tesiri olan zevatı yani *Osmanlı ve Alman banka direktörleri* de dahil oldukları halde bütün banka direktörleriyle büyük tüccar ve esnafı, eşraf-i memleketi, zenginleri, sarrafiye ile iştigal edenleri celb ve bir içtima aktedecekler ve 15 Mayıs 1333 (1917) tarihine kadar evrak-ı

nakdiyenin tamamen altınla aynı kıymette olmasını temin edecek tedabiri düşünüp tatbik etmelerini kendilerine ihtar eyleyeceklerdir. Milletin mümtaz bir zümresini teşkil eden bu zevatın bu hususta en müessir ve en musip tedbirleri bulup icraya başlayacaklarını ümit ederim.

Şayet bu ümidim boşa çıkarsa ve Mayıs'ın on beşine kadar kâğıt para ile altın para arasındaki fark kalkmazsa yukarıda beyan ettiğimiz zevattan, kura çekmek suretiyle, onda birini aileleriyle beraber Anadolu ve Rumeli vilayetlerine teb'id (uzaklaştırma) edeceğim. Bu teb'id keyfiyetinden Osmanlı ve Alman bankaları direktörleri de istisna edilmeyecekler, yani onların isimleri de kuraya dahil olacaklardır. Vilayetler ve müstakil mutasarrıflıklar bu zevatın alfabe sırasıyla isimlerini ve aileleri efradının sayısını mübeyyin cedvelleri ikişer nüsha olarak bana tevdi edeceklerdir. Birinci sıra teb'idlerden altı hafta sonra ikinci sıra teb'idler yapılacaktır ve evrak-ı nakdiyenin kıymeti iade edilinceye kadar altı hafta fasıla ile teb'idlere muntazaman devam edilecektir.

Bu tamimin mahalli gazetelerde dahi neşir ve ilanını rica ederim.⁴³

Tamim 11 Nisan tarihli olduğuna göre, altın ve kâğıdın eşitlenmesi için 5 haftalık bir süre tanınmış oluyordu. Cemal Paşa, siyasi bunalımı (Arap subaylarının ayaklanma çabaları) çözdüğü yöntemin, iktisadi bunalım için de geçerli olabileceği umudundaydı. Birinci haftanın sonunda altının beş yerine dört kâğıt liraya alınıp satılması umudunu da verdi. Hatta "*Muzafferiyet-i azime-i iktisadiye*"sini kutlayanlar bile oldu. Ama fazla sürmedi, az sonra yine muameleler bire beşten yapılmaya başlandı. Erden, sürgünler yapıldığını fakat bire beşi değiştirmenin başarılamadığını, iktisadi yasaların kendi bildikleri gibi işlediklerini ekliyor.

Bedeviler müşteri kızıştıran bir tutum izlemekte haksız değildiler, zira bölgeye para akıtmakta tam bir yarış vardı.

43 Kıcıman, *a.g.e.*, s. 240-241.

Kafkasya ya da Avrupa cephelerinde rastlanmayan bir olay Ortadoğu'da bütün gücüyle hüküm sürüyordu. Hem de sadece düşman cepheler değil, Müttefikler de yarış içindeydi. Osmanlı başkumandanlığı, şeyhlere dağıtmak için Almanlardan ayda 250 bin altın (yılda 3 milyon altın) sağlamaya çalışırken, Suriye komutanlığına atanan Alman generali Falkenhayn 5 milyon altınla çıkageldi. Bunu Türk makamlarına teslim etmek bahis konusu değildi. Suriye'de kendi istedikleri şeyhlere dağıttıkları gibi, Türk komutanlarını (bu arada Mustafa Kemal'i de) satın almaya çalıştılar.

Halil Paşa da benzeri bir davranışa Irak'ta rastladı:

Golç [Goltz] Paşa'nın başında bulunduğu Alman Misyonu 40'tan fazla kişiyle geldi. Bu heyetin ne olduğunu, niye geldiğini anlayamadık, ne yapmak istediğini de... Hepsi de ne idüğü belirsiz insanlar hissini veriyordu. Ama yanlarında sayısız altın getirmişlerdi. Ve bunu diledikleri gibi sarf ediyorlardı. Güya İran'da güya Kürdistan'da birtakım planlar üzerinde çalışıyorlardı. İran'ın her önüne gelen satılmış ve yalnız para düşünen ahlaksız önderlerini altına boğuyorlardı...

Bir Avrupalı yazar da şunu ekliyor:

Almanlar İttihad-ı İslam hülyasının boşluğunu açıkça anlamışlardı. Buralarda ancak altın pahasına ve fakat sadakatleri şüpheli adamlar toplayabilmişlerdi. Altın Almanya'dan artık gelmemeye başlamıştı. Kâğıt parayı ise ahali tanımak istemiyor, almıyordu.⁴⁴

Altınla satın alma yarışında Türklerle Almanlar çekişirken, İngilizlerle Fransızlar da kendi aralarında çekişiyorlardı. Hicaz'daki Fransız misyonunun şefi olan Albay Bremond İngilizleri, Mayıs 1917'ye kadar Hüseyin'e -Fransızları haberdar etmeden- 50 milyon frank vermekle suçlamaktadır. Bu eleştiri, Fransızların para akıtmakta diğer üç ülkenin gerisinde kalmasından ileri geliyordu. 1916'da Şerif Hüseyin'in ayaklanmasından

44 T. Sorgun, *Halil Paşa*, s. 205.

sonraki ilk Hacca katılan Fransız Müslümanları (Tunus ve Cezayir'in Fransız hükümetince seçilmiş hacı adayları) Şerife Fransız hükümetinin bağışı olarak 1.250.000 frank getirdiler. 1917 Haccında da "savaş ödeneği" olarak 975.000 altın frank (34.000 sterlin) gönderildi.

Fransız katkısının sadece Hüseyin'e verilmesinin diğer aşiretleri rahatsız etmesi kaçınılmazdı. Yukarıda bahsi geçen kısıkançlık budur. Fransızlar, Şerif Hüseyin dışında, kimseye para vermedi. Bremond, Fransız Hicaz misyonunun 1 Ağustos 1916 - 31 Ağustos 1917 arasında 13 ayda tüm masraflarının sadece

180 bin frank (6 bin sterlin) tuttuğunu bildiriyor. Bu kadar-
cık bir harcamayla Fransa lehine bir akımın belirmesi bekle-
nemezdi. Nitekim Filistin işlerinden sorumlu Fransız görev-
lisi Defrance, 15 Ekim 1917 tarihli raporunda, “Suriyeliler altın
dağıtan İngiltere’ye eğilim gösterecektir. Oysa Fransa küçük
bir birlik göndermek dışında fazla bir şey yapmamıştır” diye-
rek aczini açıklıyordu.

Bölgeye para akıtma yarışının liderliği İngiltere’deydi. Bu-
nun miktarı üzerinde en yetkili isim olarak Ronald Storrs, 11
milyon sterlin rakamını veriyor.⁴⁵ Ancak dikkat edilmelidir
ki, bu sadece Hicaz’daki Arap İhtilali için sarf edilen paradır.
Irak, Suriye ve Filistin’deki harcamalar bu miktara dahil de-
ğildir. Bir milyonu doğrudan Şerif Hüseyin’e ödenek olarak
verilmiş olup, geri kalan on milyon askeri harekâtın ve İngil-
tere’den gelen malzemenin bedeliydi. Öyle anlaşıyor ki, Fay-
sal ve Abdullah’a verilen ödenekler bu rakamlara dahil de-
ğildir. Nitekim Faysal’a, Allenby ordusuna katılmasından sonra
İngilizlerce ayda 400 bin altın verildiğini biliyoruz. Bunun
40 binini kendisi için harcıyor, geri kalanını ordusuna dağı-
tıyordu. Kuveyt Şevhi’ne, İbn Suud’a ve diğer şeyhlere verilen
aylıklar da eklenirse bölgede dağıtılan paranın çok daha yük-
sek olduğu fark edilir. Ayrıca Lawrence’ın emrine de, gerekti-
ğinde serbestçe kullanabilmesi için büyük miktarlar verilmiş-
tir. Akabe’den hemen sonra bu çerçevede 200 bin, daha sonra
da 300 bin altın aldığı biliniyor. Şerif’in ordusundaki bir di-
ğer irtibat subayı Binbaşı Joyce’a da 400 bin altın verilmiştir.

İngiliz araştırmacılar, sadece İngilizlerden çıkan miktarı
dikkate alarak, ihtilalin başarısında altın dağıtımının hiç de
küçümsenemeyecek bir etki yarattığını kabul etmişlerdir. Arap
yazar Süleyman Musa, “Lawrence’ın ün ve prestijinin bede-
vilerin gözünde altın ile başladığını” belirtir: “Bir adam böyle

45 R. Storrs, *Orientations*, s. 153.

büyük miktarlar için sorumluluk taşıyorsa, hükümetinin gayet önemli bir temsilcisi olmalıdır, kararına vardılar.”

Lawrence'ın ölümünden sonra, savaş sırasında Sudan kumandanı olan Sir Wingate, özel olarak şöyle yazmıştır:

Kişisel cesareti, yiğitliği ve yetenekleri tartışılmaz, ancak Arap operasyonunun başarısında, onu beslediğim yüksek miktarlardaki paranın etkisi, sanıldığından çok daha fazladır.

Bu bilgiler ışığında “Lawrence kendisini tanıyan Araplar için popüler bir kahramandı; onunla birlikte bedevi kamplarına gitmiş bazı İngiliz subayları onu karşılamada gösterilen heyecanı, Araplarca “*Avrens, Avrens*” diye telaffuz edilen isminin defalarca tekrar edilmesini anlatmışlardı” şeklindeki değerlendirmeyi yeniden gözden geçirmek gerekiyor. Lawrence her ne kadar kitabında “Ayaklanmayı vazederek ilerliyorduk” diyor da, bundan onlarca defa daha fazla, eylemin para dağıtmadan yürümediğini anlatmaktadır.

İlk eylemini yapacağı Akabe'ye giderken, yolda rastlanacak bedevileri ve Huveytatları eyleme katmak için yanına 20 bin altın verilmişti. Hüseyin ve oğullarına verilen paraların nasıl dağıtıldığını Lawrence şöyle anlatıyor:

Şerifler ilerledikçe girdikleri bölgenin insanlarını aylığa bağlıyorlardı. Tabii bundan, pratikte bu paranın sadece aktif hizmete girenlere verildiği anlaşılmalıdır. Akabe'deki kayıtlara göre Faysal'ın bu suretle belirlenmiş 40 bin adamı vardı, oysa İngiltere'nin sağladığı bütün para yardımı ancak 17 bin kişiye yeterliydi. Kalanların ücretleri ilke olarak borca kalıyordu ve bu bizden sık sık istenirdi.

Aslında para dağıtıldığı haberinin çölde, ihtilal haberinden daha büyük bir hızla ve daha önde yayıldığı anlaşılıyor. Bedevinin deyimiyle, “Çöl konuşan ceylanlarla doludur.” Lawrence'ın kaydettiğine göre, Allenby'nin para dağıttığını haber alan Zebn aşireti hemen sefere katılmaya talip olmuş, paraları almış, fakat kaçmıştır. Beni Sahr'lar için de şunları yazıyor:

Sen Jorj şövalyelerimizi (altın liralar) binlerle yollayarak bütün arpalarını hazırlamalarını, 15 gün sonra gelip alacağımızı bildirdik... Tabii ki Tafilalı Diab, tam bizim istediğimiz gibi haberi her tarafa yaydı!

Lawrence bir başka yerde de bölgenin asla böyle bir refah görmediğini ve hırsla dolu bedevilerin “*savaşın on yıl devamını umut ettiklerini*” yazıyor:

Şerif sadece askerleri ve ailelerini beslemekle kalmıyor, ayrıca her erkek için 2, her deve için 4 altın ödüyordu. Aşiretlerden derlenmiş bir ordunun seferde beş aydan fazla kalması mucizesini bu cömertlikten başka hiçbir şey gerçekleştirmiş değildir. Her adam ve devesi için aylık 6 altın saptamıştı.

Ancak Lawrence kendi yanındakileri, büyük bedeller ödeyerek satın aldığı özel hızlı develere bindiriyor, fakat onlara deve parasını da ödüyordu. Bu durumda onu görünce bedevilerin “*Avrens, Avrens*” diye bağırmalarına şaşmamak gerekir.

Bir kısım Arap araştırmacıları, olayların bu para boyutunun aşırı deşilmesinden rahatsız olurlar. Kanımca olaya en objektif bakan Arap, Nuri Sait Paşa olmuştur:

Bazıları Arap hareketini ve Lawrence’ın başarılarını sadece altınla sağlanmış çabalar olarak aşağılamaya çalışmışlardır, içinde ne derece ulvi bir ideal olursa olsun bu büyük dünyada bu değerli madenin dinamik gücü olmadan yürütülmüş herhangi bir girişimi gösterebilecek birisi çıkarsa çok memnun olurum (...) Savaş pahalı bir eğlencedir ve Hicaz’a verilen para savaşa harcanmıştır.

Bedevilere dışardan bakışın çarpık olabileceği ya da bazı gerçekleri yansıtmayabileceği yolundaki eleştirileri dikkate alarak, Arapların kendi düşüncelerini aktaracağız.

Şerif Hüseyin'in başlattığı harekete, Batılılar ısrarla *Revolt* (Ayaklanma) demişlerdir. Arap Bürosu'nun resmî gizli yayını *Arap Bülteninde* [*Arab Bulletin*], "Arap hareketi" ve "Arap ayaklanması" kavramları kullanılmıştır. *Revolution* (İhtilal, Devrim) deyiminden kaçınılması, bütün ezilen ulusları ve sömürgeleri ayaklandırmak iddiasındaki Bolşevik İhtilali'yle özdeşleştirilmesini engellemeye yönelik olmalıdır.

Hüseyin'in taraftarları "*Büyük Arap İhtilali*" diye nite-lerler. Günümüzde bu isim, özellikle Haşimi hanedanının hâlâ hâkim bulunduğu Ürdün'de kullanılmaktadır. Mısırlılar, "Büyük"ü atıp *Savra* (İhtilal) diyorlar. Sadece kendisinininkini ve Mısır, Suriye, Cezayir vb.nin eylemlerini ihtilal sayan Libya ise, "*Şerifler Hareketi*" demekle yetiniyor. Baas'ın hâkim olduğu Suriye ve Irak'ta da yaklaşım buna benziyor.⁴⁶ Bu farklılıklar, eylemin yapısal niteliği üzerinde fikir birliğinin bulunmadığını gösteriyor.

Olaya Arapların yaklaşımını ve bunda bedevilerin rolünü belirlemek için, iki Arap yazarının eserlerinin tanıklığına

⁴⁶ Kâmil Mahmud Halle ve Muhammed İbrahim Muhammed Ali, *Tari-bül'l-Va-tanü'l-Arabi el Hadis vel Muasır*, Libya, 1976-77; Ahmed İzzet Abdülkerim, Butrik, Rıdvan, Ganim, *Tarihü'l-Arab el Hadis vel Muasır*, Kahire, 1976; Hasan Reyyan ve M. Tavalibe, *Muzakkerat fi Tarihü'l-Arab el Hadis*, 1978, Amman.

başvuracağız. Bunlardan birincisi, Osmanlı ordusunda genç bir subay iken, Faysal'ın kuvvetlerine kaçan, Arap kökenli Subhi el-Omarî'dir. Esasen tanıklığı diğer yazarlar tarafından da kullanılmıştır.

Omari, Lawrence'ın Hüseyin eyleminin “Bir Aşiretler İhtilali” olduğu şeklindeki yargısını reddetmekte, bu hareketin “Subay ve Aydınların İhtilali” olduğunu ileri sürmektedir. Konunun sadece reddetmekle çözümlenebileceğine inanmıyor olmalı ki, kitabının iki bölümünde (*el-Medeniyyun* ve *el-Bedevisi*) bunları incelemeye girişmiştir. “Medeniler” (Şehirliler) bölümünde daha çok ihtilale katkısı bulunan subay ve aydınların isimlerini sıralar.

Kitabın “Bedeviler” bölümünde ise ilginç saptamalar var. 1969'da yazdığı kitabında I. Dünya Savaşı ve öncesindeki bedevinin artık dünyada kalmadığını, hızla yok olduklarını, otomobil ve uçağın hâkim olduğu bir dünyada yaşamaya başladıklarını belirtiyor. Omarî'ye göre I. Dünya Savaşı döneminin bedevisi, İslam öncesi dönemden, yani 1400 yıl öncesinden pek de farklı olmayan bir hayat sürüyordu. Bu yaşam, bir yabancı egemenliğinden diğerinkine geçmek şeklinde sürmüştü: Şam'da Romalılar, Irak'ta Farslar, Yemen'de Habeşliler, daha sonra Osmanlılar. Cehalet ve zaafın hâkim olduğu bu yaşamın Osmanlı döneminde bedevilerin daha da geri kalmalarıyla sonuçlandığını -Arapların çözemedikleri her soruna en kolay geçiriverdikleri kılıftır bu- ve Türk baskısından en çok şikâyet edenlerin Suriye bölgesinde yaşayanlar olduğunu ekliyor.

Hicaz aşiretlerini ise ayrı bir grup olarak ele alıyor. Bunlar Mekke Şerifi'ne ve Hicaz valisine bağlıydılar, her yıl Hac kervanlarını korumak karşılığında Türklerden külliyetli para alıyorlardı. Savaş çıkınca Hac durdu ve para gelmez oldu (bu iddia tamamen doğru değildir). Hicaz halkı, yani şehirliler, her çeşit İslam milletinden oluşuyordu ve Araplar aralarında azınlıkta idiler. Bu yüzden ihtilale katılamadılar (savaşın kronolojisine

ilişkin bölümde söz ettiğimiz, Mekke'den ihraç edilen Cevalı, Buharalı, Hintli vb.yi hatırlamak gerek). Yalnızca bazı Arap eşraf ilgi gösterdi. Aşiretler ise katıldılar. Önce *Bedevi İhtilali* şeklindeyken, Osmanlı ordusundan gelen Arap kökenli subayların katılmasıyla *Büyük İhtilal* ortaya çıktı.

İhtilalin Bedevi-Medeni sentezinin sonucu olduğu konulu tezdeki doğruluk payı yadsınamaz ise de, bu iki kavramı tek bir Arap sözcüğü ile ifade etme davranışının o dönemin çok yaygın bir uygulaması olmaktan çok, daha sonraları *Panarabizm* eğiliminin kökleştiği döneme ait bir alışkanlık olduğunu belirtmeliyiz. Yüzyılımızın başında Arap olmakla övünen pek sınırlı bir entelektüel kitle vardı. Ezici bir çoğunluk Müslüman olmakla övünüyordu. Bu yüzdendir ki, Arap hilafeti lehinde İngiliz ve Fransız desteğinde sürdürülen kampanyaya rağmen, İstanbul halifesinin saygınlığını alt edememişlerdi. Arap milliyetçiliği kampanyasını sürdüren aydınların büyük kısmının da Hıristiyan olması, hareketin sınırlı kalmasında rol oynamıştır. Bunlar hep “medeniler”di ve geniş halk kitleleriyle ilişkileri bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

O dönemde *bedevi* (urban) deyiimi hiç kuşkusuz gururla kullanılacak bir deyim değildi. Araplar için dahi bir aşağılama ifade ediyordu. Ancak arada önemli bir fark da vardı. “Medeni”nin içe dönüklüğüne ve bir ihtilalin gerektirdiği dinamizmden yoksun olmasına karşılık, “bedevi” yönlendirilmemiş, bilinçsiz bir dinamizme sahipti. En azından kendi şartları içinde özerk yaşama alışkanlıkları vardı. Şehirliilerin Osmanlı yönetimine ayaklanma arzusu hiç de kuvvetli değildi, hatta önemli bir kısmının sonuna kadar Osmanlı yönetimine sadık kaldıklarını söylemek yanlış olmaz. Osmanlı ordusu 1918 sonunda bozgun içinde çekilirken arkasından vuranlar olduğu gibi, üç bin başıboş askere sabah ve akşam yemeği yedirmiş Araplar da görülmüştür. Nitekim Cemal Paşa, üç düzine sivili idam ettirip Suriye ordusundaki 150 kadar Arap kökenli subayı hem

de terfian başka cephelere tayin ettirince,⁴⁷ Suriye’de hazırlandığını sağır sultanın bile işittiği ihtilal birdenbire uykuya yatmıştır. Zaten bu temizlikten önce de bunlar liderliği üstlenmesi için Şerif Hüseyin’e başvurmuşlardı.

Şerif Hüseyin’in eksik olan şehirli kitle kadrolarını onlar oluşturacaklardı. Buna karşılık Şerif aşiretler üzerinde etkili olabilirdi. Ancak bunun da bedevilerin yüzyıllardan beri alışkın oldukları koşullar içinde yürütülmesi gerekliydi. Açıkçası, daha önceki -Osmanlı- yönetimden almaya alıştıkları maddi destek sağlanmadıkça, aşiretleri hareket ettirmek olası değildi. Gerekli maddi desteği ise ancak yabancı kaynaklar sağlayabilirdi. Şerife gelen aydın desteği ise, tam bir görüş birliği olmaması sebebiyle çok olumlu bir diyalog şeklinde yürümemiştir. Daha ilk adımdan itibaren, *“Vatan-ı Arabi’nin sınırları konusunda Şerif tarafından verilen ödünler sebebiyle!”* bir kısmıyla yollar ayrılmış, bu ayrılığın etkisi barış sonrası yıllarda hissedilmiştir.

Bu genel yaklaşımdan sonra, 1916-1918 yılları arasında bedevilerin ne tür bir savaş sürdürdüklerini ve ihtilale katkılarını Arap bakışından yansıtmak için Süleyman Musa’nın tanıklığına başvuracağız.

‘Ayaklanmayı başlattığında Şerif Hüseyin’in muntazam askeri yoktu... Müttefik yardımı olmadan başarıya uğramaya çağının farkındalar... 1916 yılının Temmuz ortasında, İngilizlerin Irak’ta esir aldıkları er ve subaylar ayaklanmaya katılmak üzere Osmanlı ordusunun Arap kökenli subaylarından Nuri Sait’in komutasında Hicaz’a geldiler.’

‘1.1.1917’de Hüseyin, Mısır’daki temsilcisi Faruk’a tel göndererek, hazırlıklarının zayıflığını bilen Türklerin karşı saldırıya hazırlandıklarını bildirdi, yardım istedi.’ ‘Abdullah’ın kuvvetlerine -bedeviler- verilen görev, yollarda panik ve karışıklık yaratmak.’

47 Kıcıman, a.g.e.; A.F. Erden, *Birinci Dünya...*, s. 69.

‘Fahri Paşa Medine’den ilerlerken Şerif Ali önce saldırdı, ama bunu daha fazla sürdüremedi, bazı aşiretlerin işi yarıda bırakmasından korkuyordu.’

‘Mart 1917’den itibaren Medine’deki Türkler siperlerinde kaldılar ve salt savunmacı bir savaş sürdürdüler. Bedeviler dağlarda pusu kuruyor ve onları sabahtan akşama kadar hırpalıyorlardı... Biri Derviş’teki savaştan sonra Araplar hiçbir önemli savaş yapmadılar, zira muntazam kuvvetleri yeterli değildi. Bundan sonra demiryolu boyunca baskın hareketleri yaptılar.’

‘Lawrence’ın Beni Hasan aşireti bölgesine gizli seyahat yaptığı iddiası doğru olamaz, zira bunlar savaşın sonuna kadar Türklere sadık kalmışlardır. Onun dediği gibi ihtilal yanlısı değillerdi.’

‘Tafila’da hükümet konağına kapanan Türk er, subay ve memurları, teslim talebini reddettiler, bedevilerin katliam yapmasından korktuklarından ancak muntazam askere teslim oluruz dediler... [Osmanlı ordusundan Arap tarafına geçmiş olan] Yüzbaşı Rasim gelince ona teslim oldular.’

‘Tafila zaferinden sonra (Faysal) diğer subaylar gibi Omarî’ye de 2000 altın verdi. Bu para, zaferi sağlayan askerlere dağıtılacaktı.’

‘Hüseyin, Maan-Medine demiryolunu kesmesi halinde, Faysal’a 100 bin altın vaat etti. Para bu operasyona katılacak askerlere dağıtılacaktı.’

‘Tafila savaşından sonra 30 bin altın dağıtıldı. Zeyd, bölgenin şeyhlerinden en basit savaşıya kadar herkese para dağıttı.’

‘İngiliz saldırısı başladığında Araplara saldırının sonucunu beklemekten başka bir şey kalmıyordu. Çünkü Deraa’yı Türklerden alabilecek güçte değillerdi. Türkler yine de bir Arap saldırısından endişe ediyorlardı.’

‘Tafila bir Türklerin, bir Arapların eline geçiyordu. Şeyhler iki tarafı da idare peşindeydiler. Faysal bunların Türklerle

temasta olduğunu fark edince, otuz kadarını tutuklatıp rehlin olarak Mekke'ye yolladı.

'Nuri Sait anılarında şöyle yazıyor: 1918 Nisan başında Türk karşı saldırısının İngilizleri bozup büyük kayıplar ver-dirmesi üzerine Ürdün vadisinde karşılaştıkları baskıdan kurtulabilmek için İngilizler, Arap ordusunun Türklere sal-dırmasını istedi. Birçok gün süren uzun tartışmalardan sonra Maan garnizonuna saldırmaya karar verdik.'

Lawrence bedevilerin yaptığı en önemli savaşın -kendisi başlarında olarak- Tafiia vuruşması olduğunu söyler. Oysa Arapların verdiği en önemli savaş, Maan savaşdır. Dört bin muntazam askerle sayısı belirsiz bedevi katılmıştır. Ama Nuri Sait anılarında, bedeviler beklenen görevi yapmayınca çekil-mek zorunda kalındı, diye yazıyor.

'27 Eylül 1918'de Tafas köyünden haber geldi ki çekilen Türk birlikleri oradan geçecektir, onlara karşı yardım iste-diler. Bu istek Arap şeflerinde heyecan yaratmadı, zira adam-ları bütün gece savaşmıştı ve yorgundular. Ayrıca düşman hakkında bilgileri yoktu.'

'Türkler çekildikten sonra Şam'a giren bazı bedevi ve Dür-ziler depoları talana başladılar. Bunun çarşı ve dükkânlara yönelmesi tehlikesi belirdi. Nuri Sait bedevilerin Şam'a gir-mesini yasakladı ve hırsızlık yapana ateş açılmasını emretti. En az yirmi bedevi öldürüldü.'

'Alınan paranın hemen hemen tamamı aşiretlere ve mun-tazam orduya dağıtılıyordu. Bazı yazarlar Arap ülkelerine akan altın dalgasını göz kamaştırıcı bir şekilde resmetmişlerdir. Gerçek bambaşkadır; zira İngiliz belgeleri de gösteriyor ki, bedevilere verilen ücretler hep gecikiyordu, hatta bazen hiç ulaşmıyordu. Aşiretler çoğu kez ödenekleri verilinceye kadar savaşmayı reddettiler. Muntazam askerin kaderi ise daha da kötüydü, zira zaten pek sınırlı olan ücretlerinin ödenmesinde hiçbir düzen yoktu. Albay Peake, en son savaş sırasında (1918 Eylül'ü) Maan'dan Deraa'ya hareket etmeden önce muntazam birliklerin ödenmemiş bütün ücretlerini istediklerini ve ancak

Azrak'ta bunu ısrarla tekrarlayınca ve yola devam etmemek tehdidinde bulununca aldıklarını anlatıyor.'

'Eline geçen parayı istediği gibi kullanmak açısından Lawrence Faysal'dan çok daha geniş imkâna sahipti. Aldığı 500 bin sterlini istediği gibi kullandı. Hüseyin ve Faysal'ın aldıklarından ellerinde bir şey kalmıyor ve çoğu kez Lawrence vasıtasıyla Allenby'ye başvurup yardım istiyorlardı... Bedevilere altın dağıtan sadece Lawrence da değildi. Araplar arasında birlik yöneten her İngiliz subayının üzerinde daima en az bin altın bulunması kuraldı.'

Bu tanıklıklar, para akmadıkça ya da çıkar sağlayacak bir talan olasılığı bulunmadıkça, bedevilerin harekete geçmediklerini gösteriyor. Eylem için pazarlıklarda bulunduklarını bile görüyoruz. Bu yazar, "bir yabancı için ayaklanmayı para işi olarak açıklamak belki kolaydır, ancak Araplar için çok ayrı bir şeydir; insanların uğrunda hayatlarını verdikleri bir ideali temsil ediyordu" diye de ısrar etmektedir. Bedeviler için bu idealin aşırı şekilde altına bağlı olduğunu ise kendisi ikrar ediyor.

Bu para karşılığında verdikleri hizmetin değerlendirilmesi için yine aynı Arap yazarın tanıklığına başvuracağız.

Suriye-Filistin Cephesi'nde Türk ordusunun mevcudu 34.000, İngilizlerinki 69.000 idi. İngilizlerin, bu iki misli gücün yanı sıra bir diğer üstünlüğü de, 62.000 at, 44.000 katır, 30.000 deve ve 12.000 eşeklik bir taşıma gücüne sahip olmaları ve yedek ikmal malzemesinin 340.000 kişilik, yani ordu mevcudunun neredeyse altı misli olmasıydı. Türk ordusunda ise depo mevcudu 100.000 kişilik, yani üç misliydi. Ayrıca İngiliz ordusunun destekçisi olarak bazılarına göre 5.500, bazılarına göre 8.000 kişilik bir muntazam Arap ordusu vardı. Gerçi yukarıda örneği verildiği gibi bu orduya tam bir güven yoktu ve verilen görevleri tam yerine getiremiyorlardı, ama yine de varlıklarının Türk komutanlığınca hesaba katılmak zorunluluğu bulunduğu bir gerçektir.

Emir Faysal ve Lawrence 1919 Paris Barış Konferansı'nda.

Bütün bunların dışında, asıl vurucu gücü oluşturan İngiliz ordusunun yanında, sayısı hesapsız bedevi savaşçı bulunuyordu. Faysal, barış konferansında 100.000 Arap seferber ettiklerini, 10.000'inin öldüğünü söylemiştir. Lawrence'ın propagandacıları bu sayıyı 200.000'e kadar yükseltmişlerdir. Ülkelerin savaşa soktuğu milyonlarca kurban karşısında hak iddia ederken komik duruma düşmemek için böyle bir abartma yarışına başvurulduğu anlaşılıyor. Bedevi katkısının özelliği istikrarsızlığıdır. Yani Avrupa orduları dört yıl boyunca aralıksız birbirleriyle boy ölçüşürken, bedeviler zaman zaman -para alınca- ortalıkta görünüyor, sonra vahalarına dönüyorlardı. Bu fasılalar çok uzun olabiliyordu. Bir depoyu ya da devrilmiş bir treni talana girişen bedevi savaşçısının, daha eylemin sonu alınmadan ganimetini yüklenerek çarpışma alanını terk edip çadırının yolunu tuttuğuna çok rastlanmıştır.

Bedevilerle birlikte bulunan İngiliz, Fransız ve Osmanlı ordusundan kaçmış Arap kökenli subaylarla teknisyenlerin rolü ki bunlar arasında Lawrence da vardır- bu gayri muntazam

kuvvete Türkler nazarında sürekli bir kuvvetmiş duygusunu yaratmak olmuştur. Türk, çoğu kez hangi aşiretin saldırısına uğradığını bilmediğinden ona göre hepsi “urban”dı. Türk geri çekilişi kuzeye yöneldikçe savaşçı bedevi grubu da pek az istisnayla değişmiş, geri kalanlar için savaş sona ermiştir; zira bedevi kendi bölgesinde başkasının talan yapmasına izin vermezdi. Bu davranışın, düzenli ordular arasındaki Dünya Savaşı’nın kaderini saptayan sürekli hesaplaşmadan ne denli farklı bir şey olduğu, ne kadar az sorumluluk taşıdığı ortadadır.

Süleyman Musa, “ulaşımı devamlı tehdit altında bulundurdular, bu da Türkleri operasyonlarını sınırlı bir bölge içinde yapmaya mecbur etti” diyor. Doğru bir saptama. Gerçekten aşiretlerin tehditleri olmasa Fahri Paşa Medine’den Mekke’ye ulaşabilirdi. Denemiş, ancak yollardaki yıpranmalar ve özellikle ikmal hizmetlerinin işlememesi yüzünden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Nitekim Suriye kumandanlığı da kendisine bu tür maceraları yasaklamıştır.

İngiliz Glubb Paşa’ya göre, Hicaz’da 15.000 Türk askerini meşgul etmiş, 6.000’ini esir almışlardır. Eğer Araplar olmasaydı, bunlar Suriye’ye nakledilebilir ve İngiliz saldırısı sırasında IV. Ordu’nun cenahını koruyarak bozgunu önleyebilirlerdi. Tabii Glubb’ın unuttuğu husus, Medine’nin salt politika ve prestij sebepleriyle elde tutulduğudur.

İngiliz Generali Wavell ise şunları ileri sürüyor:

İngiliz birliklerini Filistin’de, Ölü Deniz’in güneyinde Türk saldırılarından korudular; Türklerin Kerak ve Maan bölgesinden sağladıkları yiyeceklerin gelmesini önlediler ve zaten az olan insan ve malzeme yedeklerinin sürekli kaybına yol açtılar.

Lawrence bir yandan büyük işler başardılar iddiasını ileri sürer, diğer yandan bunu sınırlayacak bir yargı ekler:

Türk geri çekilişini bozguna dönüştüren, düşmanın telefon ve telgraf bağlantısını tahrip eden, kamyonlarla ikmal

durduran, piyade birliklerini dağıtan, İngiliz hava kuvvetleri olmuştur.

Kanımızca “nihai zaferi sağladılar” türü iddialı yaklaşımlar bir kenara bırakılıp, Türk ordusunda sürekli bir baskına uğrama endişesi yaratmanın yanı sıra, talandaki başarılarıyla özellikle yiyecek-giyecek ve silah ikmalini hedef alarak zarar verdikleri söylenmelidir. 1918 sonunda Türk ordusu, kendisinden insan olarak iki, silah olarak altı defa güçlü İngilizler karşısında herhalde fazla dayanamayacaktı, ancak disiplinli bir çekilme yapmaları belki mümkündü. Arap ordusu ve bedevilerin katkısı bozgunu paniğe dönüştürmek olmuştur.

İngiliz ordusunun resmi yayını *Military Operation in Egypt and Palestine*, Arapların toplam 250.000 Türk askerini ölü, esir ve yaralı olarak saf dışı ettiğini ve böylece “her alanda İngilizlere muhtaç olan Arapların takdire şayan bir katkıda bulunduklarını” yazar. Bu rakam Osmanlı Devleti’nin 970.000 olarak hesaplanan genel zayıyatı içinde en fazla 1/39’luk bir oranı temsil etmektedir.

İKİLİ OYUNLAR

Fransız Albayı Bremond'un "Olaylar gösterdi ki, kimsenin Arap davasına bir sempatisi yoktu ve hiç kimse kendi çıkarından başka şey düşünmüyordu" şeklindeki sözleri, Arap ihtilali üzerinde, Arapların kendileri de dahil oynanan oyunları en iyi şekilde özetler. Lawrence, İngiliz politikasını yönlendirenler için "Makyavelizm" deyimini bile kullanmıştır.

Sömürücülüğü doruğuna ulaşmış olan İngiltere, Araplardan neyin karşılığında neyi alacağını çok iyi hesaplıyordu. Savaş alanında katkıları fazla kapsamlı olamayacaktı. Nihai zaferi Türklerle kendi aralarında boğaz boğaza bir hesaplaşma belirleyecek ve bunun bedelini iki taraf kendi canlarıyla ödeyeceklerdi. Araplar sadece Alman ve Türkleri alt etmekte yardımcı rol oynayacaklardı. Bu sebeple kendilerine ait olmayan topraklar üzerinde pahalı fedakârlığın ödülü olarak bölgenin kontrolünü ellerinde tutmak istiyorlardı. Bu amaçla Fransa ile gizli Sykes-Picot Anlaşması'nı yapmışlardı. En Arap yanlısı görünen Lawrence'ın bile ideali, bölgeyi bir İngiliz dominyonu yapmaktı; imparatorluğun ilk esmer dominyonu...

Arap kesimi, insan hakları savunucusu Avrupa uygarlığının temsilcisi İngiltere ve Fransa'nın bölgeye, Araplara bağımsızlıklarını kazandırmak için geldiklerine inanmak istiyordu. Hüseyin kendini Süveyş kanalı-İskenderun-Musul-Basra körfezi hattının içinde kalan ve Yemen'e kadar bütün Arap Yarımadası'nı kaplayan bölgenin kralı ilan etmeye bile kalkıştı. Bunun

gerçekleşmesi için yapacağı askeri katkı, ancak İngilizlerden sürekli para ve silah yardımı gelmesine bağlıydı. Ayrıca yardım da gelse, ayrıntısıyla gördüğümüz gibi, bu katkı sınırlı olmak zorundaydı. Para gelmezse katkı da düşünülemezdi.

İngilizler için Şerif'in ayaklanması Cihad ilanını dengeleyecek bir girişimdi. Araplar ise, Osmanlı'dan bağımsızlaşmaları için hep destek vaat edilmesine güvenerek, fırsatın geldiğine inanıyorlardı. Bu inançta Hüseyin'in saflığı o dereceye varmıştı ki, Arapların hiçbir katkısı olmadan Basra'yı, Bağdat'ı on binlerce ölü, yaralı ve esir pahasına "Türklerden kurtarmış" olduğunu unutarak, İngilizleri Basra'da kiracı saymaya ve bunun için ayrıca ödenek istemeye kalkmıştır.

İngilizlerle Arap ihtilalcilerinin daha hareket anında ters noktalarda bulunmaları, ayaklanmanın seyrini ve sonrasını etkilemiştir. Açıkçası ilişkiler tam bir güven ortamında kurulmamıştı. 1913'ten itibaren Şerif ailesinin Osmanlı'ya karşı destek isteğini Lord Kitchener, Mısır yüksek komiseri olduğu sürece, Bâbüâli ile ilişkileri bozmak istemediği gerekçesiyle reddetti. Fakat Savaş Bakanlığı'na geldikten ve Cihad ilan edildikten sonra bunun canlandırılmasına çalıştı. Bir buçuk yıl kadar süren pazarlıklar - tarafların üstleneceği yükümlülükler ve kazançlar konusunda- sonunda Hüseyin ayaklandı. İngilizler Araplara neler verileceği konusunda olabildiğince muğlak kalmaya özen gösterirken, diğer yandan da Fransızlarla aynı bölgeleri nasıl paylaşacaklarını planlıyorlardı.

Araplar da iki taraflı politikadan tam vazgeçmemişlerdi. Müttefiklere ayaklanma vaadinde bulunurken hem Suriye'deki aydınlar, hem de Hüseyin, Bâbüâli ile pazarlık halindeydiler. Osmanlı yapısı içinde Arap bölgesinin özerkliğinin kabul edilmesi karşılığında uyuşmaya hazırıldılar. Bu umut tamamen kaybolup, hükümetin kendisini kesin uzaklaştıracığını fark edince Hüseyin ipleri tam kopardı. Son ana kadar Cemal Paşa'ya Kanal Seferi için hecinliler göndermek vaadinde

bulunuyor ve bunun için bol para alıyordu. İngilizler haklı olarak, bu pazarlığın her an yeniden canlanmasından korkuyorlardı. Nitekim Kral Abdullah anılarında, ayaklanmadan sonra İngilizlerin vaat ettikleri yardımı veremeyeceklerini bildirmeleri üzerine son derece kızdığını ve toplantıyı terk edip Fransız temsilcisine “Türklerle barış yapmaktan başka çaresi kalmadığını” söylediğini yazıyor.⁴⁸ Savaş boyunca da benzeri temaslar devam etmiştir. Yemen’e para ve silah götürürken yakaladığı Kuşçubaşı Eşrefe Abdullah’ın itibar göstermesi, yanında oturtup sohbet etmesi -tabii ki İstanbul’dan tanışıyorlardı- İngilizleri son derece rahatsız etmiştir. Lawrence’a göre Kuşçubaşı ortadan kaldırılması gereken birisiydi. Bu tür ilişkiler, 1919’dan sonra da, Faysal’ın Mustafa Kemal’den yardım istemesiyle devam etmiştir.

1917 sonunda, İngiliz-Hüseyin işbirliğinin en sıkı sayıldığı dönemde, Kızıldeniz’in güvenliği konusunda General Wingate’e bir rapor veren Parker, “Rabig’i mutlaka elimizde tutmalıyız, sadece Türk ordusuna karşı değil, bedevilerin kararsızlığına karşı da” diyordu. Açıkça müttefiklerine güveni yoktu.

Diğer yandan Hüseyin, Bremond’un da belirttiği gibi, İngiliz’le Fransız’ı birbirine karşı kışkırtmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Üst düzeydeki bu ikili oyuna aşiretler de, geleneklerine uygun biçimde, kendi çaplarında katkıda bulunmaktan geri kalmadılar. Sadece Lawrence’ın verdiği örnekler bile ne çok aşiretin çıkar hesaplarıyla iki taraf arasında yalpaladığını gösteriyor. Masruh-Harblerin lideri Hüseyin Mabeyrig, Şeyh Hallaf, Billislerin şeyhi Süleyman Rifada, Gueyre’de Şeyh İbn Cad, Nuri Şaalan, Beni Sakhisler bunlar arasında geçiyor. 1918 Mart’ında Şeria savaşları sırasında kuvvetler bir ilerleyip bir geri çekildiğinden, bölge aşiretleri önce İngilizlere, sonra Türklere hizmet veriyorlardı. En güvendiği Avda’nın adının bile ikili oyunlarda geçtiğini Lawrence’tan

48 Kral Abdullah’ın eserleri, s. 130.

öğreniyoruz. Öykülerden biri oldukça eğlendiricidir. Başlangıçta Cemal Paşa ile dost olduğu anlaşılan Şeyh'e, Paşa takma dişler yaptırmış, İngiliz zaferinin artık kesinleşmiş sayıldığı günlerde, bir yemek sırasında Avda birden çadırdan çıkıp bu takma dişleri taş altında ezip kırıyor. Ve gerekçe olarak "Bunların Cemal Paşa'nın hediyesi olduğunu unutmuştum, Allah'ın nimetini Türk dişleriyle yiyordum..." diyor. Ağzında pek az diş olduğundan zorlukla yemek yiyebilen Avda'ya bu kez İngiliz valisi Wingate Mısır'dan takma dişler yolluyor. Böylece Avda, Allah'ın nimetini İngiliz dişleriyle yemek bahtiyarlığına kavuşuyor. İnsanın aklına ister istemez, ya Cemal Paşa kazansaydı sorusu geliyor. O takdirde herhalde, Cemal Paşa'nın verdiği protezi kırmak yerine, yemek sırasında ağzından çıkarıp masanın ortasına koyarak "işte bakın sizin sayenizde yiyebiliyorum" diye övünürdü.

Lawrence, aşiretleri karşı tarafa yalpalamaya sevk edebilecek kızıştırmalarda bulunduğunu da saklamıyor:

Avda'ya gittim, eğer bizim plan reddedilirse, paranın da, prestijin de Nuri Şaalan'a gideceğini, kendisine bir şey kalmayacağını söyledim. Sonra Şerif Nâsır'a gittim, bütün ağırlığımı ve dostluğumuzu, bizim projemize destek vermesi için ortaya koydum. Esasen bir Şerif ile bir Şamlı arasında kıskançlığı ateşlemek, sonra da körüklemek, alevlendirmek pek kolaydır.

Bunun için birinin Şii, diğerinin Sünni olmasından yararlandığını da saklamıyor. Her ne kadar "ihtilali vazederek ilerliyorduk" iddiasında bulunsa da, rakip unsurları bir idealde birleştirmek yerine "parayı kim kazanacak" yarışına sokması, kaybedenin kolaylıkla karşı tarafa geçmesine zemin hazırlayabilirdi.

Parayı alıp eyleme katılmama davranışının güzel bir örneğini de Falih Rıfkı *Zeytindağı* adlı eserinde veriyor. İbn Reşit'e verilmek üzere, Cemal Paşa karargâhındaki temsilcisi

Reşit Paşa'ya 50.000 altın teslim edilir. Bunun karşılığında askeri harekâta katılması istenmektedir. Reşit Paşa'nın durumu İbn Reşit'e haber vermek üzere gönderdiği mektup ele geçirilince, nasıl bir oyun oynandığı anlaşıyor:

Hükümet bana yeniden para verdi. Fakat bu sefer sizi mutlaka hareket ettirmeklîğimi istiyor. Ben oraya gelmeden, siz zekât vermediğini ileri sürerek, bir kabilenin üstüne yürüyünüz. Ben sizi, seferde bulmuş olayım. Eğer hükümet bana dediğı gibi Mekke üzerine gidip de şehre girecek olursa, biz de hemen arkasından yetişelim. Eğer hareket etmezse, ne yapalım; henüz seferdeyiz, deriz.

Bundan, Reşit Paşa'nın daha önce Cemal Paşa'ya, "Eğer aşiret Basra taraflarına gitmemişse, şu kadar silahlı göndeririz" şeklindeki vaadini hatırlamamak imkânsızdır. Aynı anda Reşit Paşa İbn Reşit'e "Eğer silahlı göndermek istemiyorsan Basra tarafına uzaklaş" mesajını yolluyor, böylece hem para alınıyor, hem de eylemden kaçmanın bahanesi hazırlanıyordu. Eğer bu para sadece düşman tarafına geçmemeleri için veriliyor olsaydı, bu çekilme fazla önemsenmezdi. Ancak fiilen katılmaları bekleniyordu. Bu yüzdendir ki Türk kanadında kandırılma ve ihanet temaları fazlasıyla tekrarlanmıştır.

Ayrıca sadece aşiretler çıkar hesabı ile yalpalamıyorlardı, bazen de İngilizler onları buna teşvik ediyorlardı. Örneğın, Nuri Şaalan'a 6 bin altın verilirken ondan Türkiye'ye sadakat gösterisi yapması istenmiştir. Böylece Türklerin şüpheleri dağıtılacak ve bedevilerin eylemleri fark edilmeden sürdürülebilecekti. Tabii İngiliz onayıyla kazançları da iki misline çıkıyordu. Lawrence bu alandaki Türk-İngiliz yarışını şöyle değerlendiriyor:

Biz İngilizler, Doğulu savaşçıların kazanç mantığını alaya alıyoruz. Hicaz seferi bu tezin sınırlı tutulması gereken hudutlarını gösteren iyi bir örnek oldu. Türkler büyük miktarlar öneriyorlardı ve karşılığında pek az şey alıyorlardı. Özellikle hiçbir aktif hizmet yoktu. Araplar sadece parayı alıyor

ve vaatleri artırıyorlardı. Aynı aşiretler Faysal'la da ilişki kuruyor ve aldıkları para karşılığında fiili hizmet veriyorlardı.

Türklerin aldıkları esirleri öldürdüklerini iddia ettikten sonra, "Faysal ise esir başına bir lira ödül veriyordu. Ayrıca düşmandan alınan katır ve tüfeklere de para ödüyordu..." diyerek İngiliz yönteminin üstünlüğünü ortaya koyuyor. Açıkça kabul etmek gerekir ki, İngilizler hem daha çok para akıtarak hem de bunun her bedeviye bir hizmet karşılığında yansımasını sağlayarak, daha başarılı bir sistem kurmuşlardı.

Bu durum, Büyük Arap İhtilali içinde bedevilerin rolü üzerinde şimdiye kadar ihmal edilen bir yaklaşımın dikkate alınmasını gerektiriyor, İngiliz, Türk, Alman, Fransız kaynaklarından 1914-1918 arasında Hicaz, Suriye ve Irak çöllerindeki aşiretlere akan altının tam miktarını bilmiyoruz. Değişik ülke para birimleri arasındaki farklar da tam bir değerlendirmeyi zorlaştırıyor. Ancak R. Storrs'un sadece Hicaz için verdiği 11 milyondan hareket edersek, toplam olarak belki 40-50 milyon altının bölgeye aktığını kabul etmek gerekir. Süreyya Faruki 17. yüzyılda Hac vesilesiyle her seferinde 30 bin altın civarında bir paranın devlet bütçesinden bölgeye aktarıldığını kaydediyor. Bunu ikiye de katlarsak, savaş yıllarında bedevilere normalin 150-200 misli para aktığı ortaya çıkar.

Pek sınırlı ve kendilerini çapula mecbur kılan bir gelir düzeyinden, özel bir çaba sarf etmeden, birkaç ayda bütün hayatınca kazandığından fazlasına kavuşmanın, insanları neye mal olacağına aldırmadan daha fazlasını istemeye yöneltmesi çok doğaldı. Hiçbir özel üretim ve kazanç kaynağı olmayan bu kitlenin savaşın on yıl sürmesi umudunu belirtmesi, yüzyıllar sürmüş bir fakirlikten çıkışın kendilerini ne denli etkilediğini gösterir. Aslında ellerine geçen parayı nasıl kullanacaklarını bile bilmiyorlardı, harcayacak bir piyasa da yoktu. Bir Fransız subayı bir bedevinin bir kutu kibrit alıp karşılığında bir

sterlin verip “üstü kalsın” dediğine tanık olmuş.⁴⁹ Savaş yapmadan (22 aylık sürede bütün savaş yaptıkları süre birkaç ayı geçmez) iyi yemek yiyor, bol para alıyorlardı.

Emir Faysal ve Lawrence, 1918

Kabul etmek gerekir ki, bu ortamı hazırlayan ve bedevileri olduklarından daha garip davranmaya yönelten, dış güçlerin sınırsız cömertliği olmuştur. Sosyoekonomik yapılarına uygun yetenek ve insiyaklarına doruğa erişecek bir ivme kazandırmak, ancak bu kadar bol paranın akmasıyla mümkündü.

Karşılıklı güvensizlik, tarafların birbirlerine alternatif aramaları eğilimini güçlendirirken, bu işten İngiliz politikası avantaj sağladı. Türkiye'nin parası azdı, daha fazlasını dağıtamazdı. Hüseyin İngiltere'den vazgeçse, aynı miktar para ve yardımı ne Türkiye'den ne de Fransa'dan elde edebilirdi. Buna

49 Bremond, *Le Hedjaz...*, s. 87.

karşılık İngiltere'nin parası ölçüsünde tercih yapma ya da alternatif hazırlama olanağı vardı. Hüseyin hareketinin ilk döneminde, İngiliz politikası ona tam destek verildiği izlenimini yaratmaya özen göstermiştir. *Near East* dergisinin o dönem yayınlarında konu özetle şöyle işleniyordu:

Şerif Hüseyin tamamen kendi girişimiyle ayaklanmıştı. İngiltere sadece kutsal İslam şehirlerinin dışarıdan saldırıya uğramasına karşı duracaktır. Bütün Arap şeyhleri (bu arada İbn Suud, İdris, İbn Reşid ve İmam Yahya) bu eylemi desteklemektedir. Böylece Hüseyin 'Arap aşiretleri birliğine ve anti-Jön Türk hareketine tam bir destek verildiğinin belirgin bir sembolü' olmuştur. Onu "Arapların Kralı" olarak tanıyorlar.

Daha sonra, Hüseyin'in Mekke'nin ardından Medine'yi ele geçirmesinin gereği üzerinde çok durulmaktadır. Bu gerçekleşince, "Türk hilafeti ortadan kalkacaktır, zira halife olmanın şartı kutsal şehirlere hâkim olmaktır." Zaman geçip Medine bir türlü ele geçirilmeyince İngiliz planlarının altüst olduğu ve "herhalde kutsal şehri tehlikeye atmamak için kuşatmayı zayıf tutuyorlar" türü açıklamalara başvurulduğu görülüyor. 1918 ilkbaharında Avrupa'daki Alman saldırısı üzerine İngiliz birlikleri Fransa'ya sevk edilince, Filistin'deki ileri hareketin ertelenmesi zorunluluğu doğmuştu. Arap ordusu boşluğu dolduracak bir varlık gösteremedi. Resmî makamların, "uzun zamandan beri iyi sürdürülen Arap çabaları nihai ve kesin bir başarı sağlamaya yeterli güçten mahrum görünüyor" şeklinde değerlendirmesi, savaşın sonu yaklaşırken ilişkilerin eski içtenliğini kaybettiğini gösteriyor.

Bir yandan Hüseyin'i bütün Arapların kabul ettiği kampanyası sürdürülürken, diğer yandan İbn Suud'a özel bir ilgi gösterildiğini kanıtlayan işaretler beliriyor. Bakışlarını bir türlü Hicaz'dan ayıramayan ve Türklere saldırma önerilerini hep reddeden İbn Suud'u hiç olmazsa nötralize etmek için, İngilizler onunla 6 Kasım 1916'da bir anlaşma yaptılar. İngilizlerin

müttefiklerine saldırmayı kabul etmesi karşılığında ayda 5 bin altınla aylığa bağladılar. Ama Suud, kendisine gelenin belki 30 ya da 40 kez daha fazlasının Hüseyin'e akıtıldığını fark edince hayli bozuldu. Şerif bununla Orta Arabistan aşiretlerini yanına çekmeyi becermiş ve kuvvet dengesini tarafına eğdirmişti.

Lawrence'a üstünlüğü İslam'ı benimsemesi olan bir İngiliz ajanı, Saint John Philby, Riyad'da Haşimiler'e karşı git-tikçe yükselen kini bastırmakla görevlendirildi. İbn Suud, ha-yatta en nefret ettiği kişinin Hüseyin olduğunu ve çocukları Ali, Abdullah ve Faysal'ı akrep gibi topuğuyla ezmekten büyük bir zevk duyacağını söylemekten çekinmiyordu.⁵⁰ Bu sırada, Türklerin bölgeden çekilmesi halinde belirecek boşluğu Alman-larla doldurmayı tasarlayan şeyhlerin bulunması, İngilizlerin henüz her şeyi kontrollerine almadıklarını göstermektedir.⁵¹

İbn Suud'un gözlerini daha çok Hicaz'a dikmesine Türk po-litikasının da katkıda bulunduğu anlaşılıyor. Fahreddin Paşa, ilk çocuğunun adıyla Ebu Türki (Türk'ün babası) diye anılan İbn Suud'a mesaj yollayıp birlikte Medine'den Mekke'ye yü-rümeyi ve Sultan-Halife'ye karşı ayaklanmış olan Hüseyin'i cezalandırmayı önerdi. Suud, Alman ve Avusturya devlet-leri de emirliğinin hudutlarını tasdik ederlerse gelebileceğini bildirdi. Yetkisinin ötesinde vaatlerde bulunmak korkusuyla Fahri Paşa önce eylemin gerçekleştirilmesi gerektiğini bil-dirdi, pazarlık sonra yapılacaktı, İngilizler her isteyene her istediğini vaat ederken Osmanlı politikasının bu kısırlığı so-nuç alınmasını engelledi.⁵²

Ayrıca çok kısa olarak, aşiretler üzerinde benzer pazarlıkların Yemen bölgesinde de yapıldığını kaydedelim.⁵³

50 Benoist-Mechin, *Ibn Seoud*, s. 243.

51 Zeine N. Zeine, *The Emergence...*, s. 119.

52 Kıcıman eserinde bunu ilk kez açıkladığını kaydediyor.

53 J. Plass ve U. Gehrke'nin Aden hakkındaki eserinde 1839'dan itibaren İngilizle-rin yılda 30 ila 650 altın arasında değişen ödemelerle çevre aşiretlerinin taral-sızlığını sağlamaya çalıştıklarını belirtiyorlar. Mithat Sertoğlu, "Yemen Tarihi"

İbn Suud'u elden kaçırmamanın tehlikesini fark eden İngilizler, 1917 baharından itibaren, onu Hüseyin'e tâbi imiş gibi sunan propagandayı bir kenara itip, açıktan yüceltmeye başladılar. Suud'un İngiliz Şövalyesi ilan edilmesi hakkındaki "Şeyh Sir Abdülaziz İbn Suud, Şövalye Kumandan..." başlıklı yazının Hüseyin'in yandaşlarını huylandırmaması olanaksızdı.⁵⁴

(...) İbn Suud Alman ve Türklere karşılık İngilizleri tercih etti... Bugün Arabistan'daki en güçlü şahsiyet A. İbn Suud'dur ve kişisel çıkarın en ağırlıklı içgüdü olduğu bu ülkede İngiltere'ye sadakati özel bir çaba gerektirmiştir... Sadece en güçlü adam değil, Arabistan'da günün de adamıdır. İbn Suud'un barıştan anladığı, bölgeye mensup olduğu Hanbeli mezhebi dışında hiçbir inancın girmemesidir. Sonu gelmez akınlar, yağmalar ve Arap'ın küçük vuruşmaları önemsiz şeylerdir.

(...) Şövalyelik verilmesi töreni vesilesiyle İbn Suud Türkleri, aşiretleri birbirine düşürmekle suçladı. İngiltere ise Arap şeflerini güçlü ve uyumlu bir konfederasyon halinde birleştirmek için elinden geleni yapıyor, dedi. Arap karakterini siyasi açıdan değerlendirebilmek daima son derece güç bir şey olmuştur. Ancak dürüst bir dostluk hiç kuşkusuz İbn Suud'dan değerli bir müttefik çıkaracaktır ve Arap şeflerini uyum içine getirmekte büyük aşama sağlayacaktır ki bunun, bugün dünden daha çok gerçekleşme şansı vardır. Arap şefleri bir kez refahlarının devamlı çatışma değil, barış ve karşılıklı güvende yattığını fark ederlerse, İngiltere'nin Arabistan için arzuladıkları gerçekleşecektir. Büyük bir olasılıkla İbn Suud bu arzuları gerçekleştirecek araçtır.

Bu kehanet, İngiliz desteğiyle sekiz yıl sonra gerçekleşecek ve Vahhabiler, Haşimi ailesini Hicaz'dan çıkartıp, Hüseyin'in hayal ettiği Arap Krallığı'ndan çok daha sınırlı bir bölgede Suudi Krallığı'nı kuracaklardır. Böylece Büyük Arap İhtilali,

dizisinde (*Resimli Tarih Mecmuası*, no. 58, Ekim 1954, s. 3451) I. Dünya Savaşı tarihinde aşiretlerin hizmet vermek için para karşılığı taraflar arasındaki dalgalanmalarını anlatıyor.

düzenleyicilerinin değil, ona maddi destek sağlayan yabancı çevrelerin hedeflediği sonuca varmış oldu. İhtilalin dayandığı kadroların yapısal niteliğiyle bu son derece doğaldı. Ayrıca Hüseyin'in ideallerindeki gerçeklik payının sınırlılığını da dikkate almak gerekir.

Evvelki bölümlerde, Şerif Hüseyin'in ayaklanmasına kadar İngiliz propaganda mekanizmalarının Türk'ün savaş alanındaki insancıl ve centilmen davranışlarına övgüler yağdırdıklarını aktarmıştık. Savaş sırasında düşmanını böyle övmek, gerçeklere dayansa da, ancak özel gerekçelere bağlı olarak mümkündür. Kanımızca İngiliz politikasını bu yönde etkileyen, Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği Cihad olmuştur. Bundan etkilenecek Mısır ve Hint Müslümanlarının ayaklanacağı korkusunu İngiltere iki yıl üzerinden atamamıştır.

Mekke Şerifi Hüseyin'in 1916 Haziran'ında başlattığı ayaklanma, İslam dünyasında İttihatçıların Cihad'ına karşı yükselen ilk ciddi tepkiydi. Kuşkusuz Şeriflik sıfatı bu tepkiye büyük güç kazandırmıştır. Bu rahatlamayı İngiliz kaynakları şöyle belirtiyor:

Türkiye'nin Alman hükümdarlar ve onların İttihat ve Terakki'ci serbest düşünür (dinsiz anlamına) uyduları eliyle ilan edilen Cihad çağrısına İslam'ın gerçek cevabı hayli gecikmişti. Sonunda ortaya çıktı...

Hicaz'da başlayan ayaklanmanın İngiliz propaganda taktiğine ilk etkisi, 'insancıl ve centilmen Türk' imajının İngiliz kamuoyunda açıkça tartışmaya açılmasında görülür. Burada, 'açık toplum' özelliklerine sahip bir yapıda propagandanın inandırıcılığını sağlamak için izlenen başarılı bir taktiğe rastlıyoruz, iki savaş yılı boyunca yazdıklarını bir anda yalanlamak

ve inandırıcılığını kaybetmemek için en iyi yöntem buydu. Bu sebeptendir ki, Hüseyin'in ayaklanmasından sonra da Türk'e övgüye sık sık rastlandı.

Avam Kamarası'nda, Türklerin İngiliz esirlere iyi davranmasına paralel olarak, İngilizlerin de Türklere iyi davranışının İstanbul'a ulaştırılması isteği gündeme getirildi. Hogarth, Mark Sykes gibi yetenekli ve yetkili uzmanların tanıklığı, gerçek Türk'ün -Anadolu Türkü- doğanın bir centilmeni, basit, dürüst ve hayran olunacak bir kişilik olduğunu gösterir' diye yazarlar vardır. Bunu Gelibolu'da esir olan İngiliz askerlerinin tanıklığıyla ispatlıyorlardı.⁵⁵

Aynı dönemde, Bağdat ve Suriye'de yirmi yıl yaşamış bir İngiliz'in *Almanya'nın Aptal (Saf) Türkü* adlı, Türk'e yoğun eleştirilerle dolu bir kitabı piyasaya sürüldü. Buna karşılık, ünlü mizah dergisi Punch'ta mizah şiirleri yazan Herbert'ten seçmeler içeren kitap, Türk'ü 'namuslu bir adam' olarak sunuyordu. Bunun hakkındaki tanıtma yazısında *Near East*'ın kitap eleştirmeni şaşkınlığını şöyle aktarıyor:

İngilizleri en çok sıkan zorlukların başında, kralın savaşçılarının kendilerini rahatsız etmek için sarf ettikleri bütün çabalara rağmen bir türlü sinirlenmemeleri geliyor.

Anlaşıyor ki, Türk askerinin insancıl davranışının *Çirkin Türk* kampanyasına izin vermeyen niteliği, İngiliz propaganda mekanizmasını rahatsız ediyordu. Bu övgülere son verilmesini isteyen ve dergiyi "Türk dostluğu" ile suçlayan bir mektuba karşılık *Near East* yazarının savunması gerçekten ilginçtir:

Ben onları melekler gibi sunmadım. Türklerle karşılaşmış olan ve onları gösterildiği kadar kara bulmayan, tanıdığım ve tanımadığım dostlardan gelen hikâyeleri aktardım. Bu

55 *Near East* koleksiyonunun 1916'nın ikinci yarısı ve 1917, 1918 koleksiyonları kullanılmıştır. Bu arada; 1916 yılında: 30.6 (200), 4.8 (323), 25.8 (400), 17.11 (55), 1.12 (102), 30.6, 29.9 (513), 8.12 (126), 15.12 (149), 20.10 (589), 4.8 (323), 25.8 (394), 15.9 (473), 18.8 (367), 29.6 (165); 1917 yılında: 1.12 (248), 19.1 (289 ve 277), 20.4 (567), 6.4 (529), 27.4 (581), 29.6 (165), 14.9 (391) vb.

hikâyelere asla dokunmadım ve inandığım kadarıyla hepsi de doğrudur. Dikkatimi çekti, beni şaşırtan, Türklerle savaştan on adamdan dokuzunun onlardan -savaşçı ve düşman olarak- iyi bahsetmeleri ve hakkındaki söylentilerin son derece olumlu olmasıdır. Gerçek budur ve ben bunu değiştiremem.

(...) Sözünden asla şüphelenilmeyecek biri anlattı: Gelibolu'da siperler arasında her gece sürünerek bir çukura inen bir Türk'ü izlemişler, görmüşler ki o çukurda yatan bir İngiliz yaralıya yiyecek ve içecek götürüyor (...) Türkiye'de 15 yıl geçirmiş, Türkleri hiç sevmeyen bir İngiliz de Avusturyalılara, Türklerin savaş şekli hakkında ne düşündüklerini sormuş. İnanılmayacak bir şey, ama hepsi de yeminle, dürüst bir düşman ve temiz bir savaşçı olduğunu söylemişler.

Türk aleyhtarı kampanyayı alışkanlık haline getirmiş bazı yayıncılar giderek seslerini yükseltirken, *The Times*'ın "Temiz Savaşan Türk" başlıklı yazısı Türkofil yayınlara bir son verme gereğini ihtar eden işaret oldu. Yazı, "Eski Türkler"e övgüler yağdırırken Genç Türkleri (İttihatçılar) şiddetle yeriordu. Ülkenin en etkili gazetesinin Abdülhamit dönemindeki yergilerini anımsayanlar için bu tutum kuşkusuz şaşırtıcıydı. Nitekim buna karşı çıkan, Türk'ü öven bir açık mektup gazetede yer aldı, ama *Times*'ın cevabı bir daha Türk'e övgü gelmemek üzere tartışmayı bitirdi.

Savaştan önce de kullanılmış, İttihatçıları hedef alan ve 1916'dan itibaren bütün Türkleri kapsamına alan suçlamalarda, ağırlığı, başta Enver, Talât, Cemal Paşalar olmak üzere dinsizlik teması oluşturmaktadır. Son derece yoğun olan bu kampanyada kullanılan bazı konuları özetle şöyle sıralayabiliriz:

Kerbela'da, Necef'de, Meşhed-i Ali ve Meşhed-i Hüseyin'i bombaladılar; Sultan'ı -Halife'yi- Almanlara esir ettiler; ateş edip Kâbe örtüsünü yaktılar; Arapları Türkleştirmeye çalışıyorlar; İslam'ı Almanların emrine soktular; İslam'a ve Halife'ye ihanet ettiler; Cemal Paşa kadın derneği kurdurdu, bunlar açıkta şarkı söyleyip erkek karşısına çıktılar. Medine'de

Kutsal Emanetler'i almaya gelen Türk heyetinde Almanlar da var, kutsal topraklara Hristiyan ayağı bastırdılar; Medine'den alınan kutsal eşya borç almak için Almanlara veriliyor; Peygamber'in kabri tehlikede; Kur'an ve Peygamber'i reddedip askerlerini Bozkurt'a dua ettiriyorlar; Hazreti Muhammed'i Oğuz, Allah'ı Bozkurt ile değiştirdiler.

Türklerin Arapları sevmediği, her türlü baskıyı yaptıkları, Medine'de kadın ve çocuklar da dahil insanları öldürdükleri, hatta çarmıha gerdikleri de çok tekrarlanan konulardan. Bunlar arasında biri var ki, Lawrence'ın kitabında bahsettiği ve kendisinden başka tanığı olmayan bir olaya -Deraa'da Türk mutasarrıfının cinsel saldırısına uğradığı iddiası- esin kaynağı olduğu kanısını yaratıyor. *Near East*'in 1.12.1916 tarihli 102. sayısında yer alan bu Kahire'den 17 Ekim tarihiyle gönderilmiş bir mektuptan aktarılmış. O tarihte Lawrence'ın Kahire'de olduğu unutulmamalıdır, iddiaya göre Hicaz'ın İttihatçı valisi Vehip Bey, Müslüman kadın elbiselerini giyen "paramour"u (gayri meşru karı veya koca) ile gelmiş, onu Taif'teki yaz ikametgâhında yanından hiç ayırmamış, kutsal geleneklere meydan okuyup içki içmişler ve uygunsuz davranışlarını sürdürmekten çekinmemişlerdir.

Çirkin Türk kampanyasının ne derece gerçekdışı iddialara dayandığını araştırmaya kalkışmak boşa zahmet olur. Tutar-sızlık, propagandanın yapısında vardır ve düşmanı aşağılamak için buna pek aldırmamak zorunluğu doğar, iyi bir örnek, Türk'ü Müslüman olmamakla suçlayanların Lawrence'ın sık sık namaz kıldığını söylemelerinde görülür. Bütün yazdıkları Lawrence'tan dinlediklerine dayanan L. Thomas'ta şu satırlara rastlanıyor:

Hristiyan olduğunu bildikleri halde Araplar sık sık Lawrence'ı birlikte namaz kılmaya çağırdılar. O da içinden onları memnun etmek isteği geldiği zamanlar katıldı. Bütün duaları ezbere biliyordu. Faysal ve Hüseyin ile birlikteyken yabancı

aşiretlerin üyeleri huzurunda onları sıkıntıya düşürebilecek durumlar yaratmamak için nasıl namaz kılındığını Lawrence anlatıyor (...) Onun Hristiyan olduğunu düşünmüyorlardı.

Tabii bu kadar bilinçsiz yapılıncı propaganda aleyhte olabilir, nitekim yukarıdaki iddia Lawrence'ı yüceltmek isterken müttefiki Arapları aşağılamaktadır.

İlkesel düzeyde bakılırsa, Suriye ve Irak'ta Osmanlı yönetimine karşı ayaklananları kahraman sayar ve cezalandırmalarına vahşet derken, Mısır, Hindistan ve İrlanda'da İngiliz yönetimine başkaldıranları hain sayması ve cezalandırmasındaki çelişki hemen dikkati çeker. Yine de bu *Çirkin Türk* kampanyası, eylemleri İslam dünyasının büyük bir kısmında onay görmeyen Arap Ayaklanması'nın lider kadrolarınca olumlu karşılanmış ve desteklenmiştir.

Lawrence'ın *Çirkin Türk* kampanyasına katkısı savaş sırasında değil, sonrasında olmuş ve kabul etmek gerek ki, savaş propagandasından daha çok etki yaratmıştır. 1918 yılının Ocak ayından itibaren Amerikalı gazeteci L. Thomas'a anlattıkları, onun 1919'da sürekli konferanslarla dünyaya yaydığı bilgiler ve kendi kitabında yazdıkları bu katkının içeriğini belirler. Yani savaş sonrasında Osmanlı mirasının paylaşılması pazarlıkları döneminin etkilerini de taşır.

Lawrence'ın savaştan önce de Türklere bir antipatisi vardı. Savaş sırasında bu tabii ki gelişme gösterdi ve hele bedevilerin arasında Türklerle doğrudan çatışmaya başlayınca daha da güçlü bir ivme kazandı. Fakat asıl doruğa, *Bilgeliğin Yedi Direği* kitabını kaleme aldığı 1919-1920 arasında erişmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Zira başka bölümde ayrıntılı şekilde açıkladığımız, Arapları kandırmış olma kompleksi içinde İngiltere'ye de doğrudan saldıramadığından, hırsını Türk'ten çıkarmak yolunu seçtiği fark ediliyor. Zira L. Thomas'a açıklamadığı *Çirkin Türk*'le ilgili birçok unsuru kendi kitabına almıştır ve olayların tek tanığı da kendisidir. Kitabının bir

yerinde Türkleri aptal diye suçlarken buna gerekçe olarak ‘ne diye boşu boşuna savaşıyorlar, Arapları serbest bırakıp çekilsinler’ mantığını ileri sürmesi, İngiltere adına yürüttüğü aldatmacanın fark edilmesinin böylece önleneyeğini düşünmesinden ileri geliyordu. Bu durumda kendi rolü bitecek, Arap yine İngiliz’in vasıtalı baskısı sayesinde bağımsızlığını kazanmış olacak, ama kendisi savaş sonrasında, önceden vaat ettiklerinin tersini Araplara kabul ettirmek görevinin utancını hissetmeyecekti. Oysa Türkler savaşta ısrar ettikçe Lawrence’a düşen yalan söyleme zorunluluğu hep artmıştır. Bu Türk direncini temsil ettiği için Cemal Paşa’ya özel bir kin duyar, “inatçı haydut” diye niteler ve “Osmanlı İmparatorluğu’nu yaşıatma gururu”na çatar.

Allenby’nin de, Faysal’ın da kendisinin dürüstlüğüne güvendiklerini belirttikten sonra ekler:

Ne Allenby’ye Arapların gerçek durumunu anlatabilir, ne de Faysal’a İngilizlerin bütün planlarını açıklayabilirdim (...) Mademki oyunu İngilizler yönetiyordu, son değerlendirmede Araplar onların çıkarlarına mutlaka kurban edilecekti.

Kitabında kendi davranışını sık sık “sahtekârlık” diye tanımlar, uzun pasajlarla, yaldızlı cümlelerle bunun felsefi niteliğini ve gerçeklerini anlatmaya çalışır ve bir yerde açıkça belirtir: “Bu sahtekârlık, bir başka ırkın ulusal ayaklanmasını yönetmek iddiasıdır.”

Lawrence’ta Türk’e sadece yergi yok. Zaman zaman, özellikle karşılaştırmalar yaptığında övgülerine de rastlıyoruz:

Çölde, -Roma İmparatorluğu kadar olmasa da- bir ihtişam yaşamışlardır (...) Türklerin bütün gücü basitlik, sabır ve fedakârlık kapasitesindedir (...) Türk ismine eskiden bağlı olan prestij (...) Türk ordusunun disiplin açısından İngiliz ve Mısır ordularıyla eş (olduğu) (...) Araplar biraz kuvvete, daha çok becerikliliğe saygı gösterirler (...) Ama her şeyden önce açıklıktan sakınmayan dürüstlüğü -ki Allah’ın onlara

vermediği tek silahtır- saygı duyarlar. Türk bu meziyetlere sıra sıra sahip olmuştur (...) Bunlar Arapların Türk'e saygı duymasını sağlıyordu.

Ama bu karşılaştırmalar sırasında anti-Türk düşüncelerinin bazen ağır basıp kendisiyle çelişkilere düştüğü de görülüyor:

İngiliz askerleri sessizce (saldırı zamanını beklerken) sığara içiyorlar. Biz emrettiğimiz için hayatlarını tek kelime söylemeden tehlikeye atıyorlardı: Ulusal karakterimizi belirleyen tipik davranış.

İngiliz askerinin disiplin sebebiyle bu kaderci davranışını olumlu karşılarken, aynı şeyi yapan Türk askeri Lawrence'tan aşağılayıcı nitelemelere layık görülebiliyor:

Türk köylüsü gibi kaderci olan askerleri kaderlerini hiç itirazsız kabul ediyor. Koyunlar gibi tarafsız, kusursuz ve meziyetsizler. Emredilince itaat ediyorlar... Bu son derece asap bozucu girişim eksikliği onları dünyanın en yorulmaz ve en hareketsiz askerleri haline getiriyordu.

Gerçi Lawrence disiplinin aşırı hâkim olduğu her kuruma -hele ordulara- şiddetle karşı, ama Türklere verdiği sıfatları, ne de Hintli askerler için kullandığı "sürü" deyimini, İngilizlere yakıştırdığını görmüyoruz. Bu da gösteriyor ki yaklaşımı ilkesel değil, duygusal. Bir Avusturyalının askerlik özelliklerine övgü düzmesi de bir seçim yaptığının kanıtı. Bu seçimde Avrupalı ya da beyaz ırktan (aryen) olanlara tercih hakkı tanıdığını, Almanlara yönelttiği bir övgü gösteriyor: "Almanların en umutsuz durumda savaşa devam etmeleri karşısında ilk kez kardeşlerimi öldürmüş olan düşmanlarımdan gurur duydum." Bu saygının disiplinli davranışlarından, telaşsız, tereddütsüz ve emre tam itaatlerinden doğduğunu da saklamıyor.

Evet, disiplin düşmanı Lawrence, Almanların disiplinli davranışlarından gurur duyuyor. Ama aynı umutsuz durumda yaşamaktan vazgeçmeyen Türk subaylarına hiç de övgü kelimeleri kullanmıyor. Esir olduktan bir süre sonra Arap ordusunda

görev alan Cafer Askeri'nin "teslim ol" çağrısını reddeden okul arkadaşı ve Semna'daki Türk birliğinin komutanı "son mermiye kadar dayanma emri aldım" şeklinde pek dürüst bir cevap verince hiç de memnun olmuyor. Akabe yakınında Aba el-Lissan'da baskına uğrayan Türk kumandanının teslim olmayı reddedip umutsuz bir savaşı devam ettirmesini de "aptallık" diye niteliyor.

"Aptallık" sözcüğü Lawrence'ın Türklere yönelik en çok kullandığı niteleme. Kitabı okunursa, askerlik tarihinde o zamana kadar düşünülmemiş taktikler uyguladığına inandığı ve bunları anlayamayanların, en başta da Türklerin, aptal olduklarına karar verdiği görülür. Bu taktiklerini önerdiği ve daima ret cevabı aldığı Murray ve Allenby gibi ordu kumandanlarıyla, kendi doğrudan şefi Clayton'a da kırgınlıklarını kitabında saklamaz, ama onlara 'aptal' demek cesaretini gösteremez.

Türk'ü yıkılmış, hastalıklardan yok olmaya yüz tutmuş bir ırk sayması, Osmanlı boyunduruğunu sık sık tekrarlaması, Jön Türklerin aslında Rum, Arnavut, Çerkez, Bulgar, Yahudi kökenli olduklarını ileri sürmesi, klişeleşmiş yergileri tekrarladığını gösteriyor. Bunların dışında Lawrence'ın *Çirkin Türk*' imajına katkısı iki alanda görülür. Bu ikisinde de kendi ruhsal yapısı özel bir etkiye sahip olduğundan bunları daha ayrıntılı olarak aktaracağız.

Birincisi, Türklerin vahşi davranışlara şartlanmış oldukları suçlamasıdır. *Bilgelğin Yedi Direği* kitabının ilgili, daha tuhafı ilgisiz birçok bölümünde okuyucunun karşısına birdenbire, "Türkler, insanları, kadınları, çocukları öldürüyorlardı" kayıtları çıkar. Bunlar asla kesin bilgilere, görgü tanıklığına dayanmayan iddialardır. "Acaba düşmanla işbirliğinin bir etkisi var mı?" sorusu ise hiç ortaya atılmamıştır.

Savaşın tanımlaması kıyıcılıktır. Bunda taraflar arasında seçmeci bir tavır içine girmek ve tek taraflı örnekler vermek tabii ki iddiaları zayıflatıyor. Öğretici bir örneği, emekli süvari

albayı Şerif Güralp'ın bir açıklamasında buluyoruz (Hayat, 2.5.1963). Suriye'de Tafas köyü halkının katli için emir verdiği hakkında Lawrence'ın iddiasına karşılık şunları söylüyor:

Lawrence yalan söylüyor. Kadın ve kızların öldürülmesi için emir verilmemiştir. Bilakis, karşımızda korkuşup kaçan kadın ve kızları, ancak yaklaştığımız zaman fark ettik. Bunun üzerine at sırtında geriye dönüp, olanca kuvvetimle erlerime kadınlara vurmayın diye emir verdim ve sonra yıldırım hızıyla yaklaştığımız kadınlara Arapça, kadınlar korkmayın, diye seslendim. Bu sırada, 400-450 metre genişliğinde açılmış 45 atının karşısında 1000'den fazla silah patlıyordu. Bu kargaşalıkta benim emrimi acaba kaç kişi duyabildi? Üstelik bu kadın ve kızları, duman içinde erkeklerden ayırt etmek mümkün değildi. Hemen hepsi entari giyiyordu ve hepsi de birbirinin benzeriydi. Bunda benim ve erlerimin ne suçu vardı? Harp yapıyorduk, oyun oynamıyorduk. Herkes o sırada can kaygısındaydı. Ortada bir can pazarı kurulmuştu. Öldürmezsen seni mutlaka öldüreceklerdi.

(...) Gerçekte bu kadınların, Arap geleneğine uyararak, muharipleri teşci için vazifeli olduklarını bütün dünya bilir. Asırlar boyu bu böyle olup gelmiştir. Eğer benim bir avuç süvari birliğim, Tafas üzerine bu yıldırım hücumunu yapmasaydı, ordumuz iki ateş arasına düşüp binlerce şehit vereceği ve çekilmenin tam bir bozgun ve felaket halini alacağı muhakkaktı. Buna rağmen yol boyunca bizden evvel gidenlerden nice Mehmetçigi soyulmuş ve sırtından vurulmuş olarak bulduk.

Güralp daha sonra bu çekilişte Türk askerlerinin anadan doğma soyulup öldürölüşleri hakkında bilgiler veriyor. Lawrence'ın kitabını ilk öğrendiğinde ne duyduğunu da şöyle anlatıyor:

O sırada ben, Ankara'da, Genelkurmay Harekât Şubesi'nde vazifeliydim. İlk hissiyatım feveran etti. Dünya efkârı önünde, Lawrence'la karşılaşp, gerçeklerin münakaşasını yapmaya hazırdım. Fakat bu imkânsızdı. Çünkü Lawrence'ı İngiltere'de bulmak zaten imkânsızdı... Onu gene halkoyunun önüne çıkarmam lazımdı. Derhal kararımı verip, Genelkurmay

Başkanlığı'na hitaben bir dilekçe yazdım. Bunda, askerlik şerefimi ortaya koyup, Lawrence'ı müfteri ve yalancı olarak itham ediyor ve onu, memleketimin kanunları müsait olmadığı için, istediği memlekette ve istediği silahla düelloya davet ediyordum. Dilekçem, bu hususta gereken işlemin ve iznin verilmesi içindi. Bir başka dilekçe de, bu arzumun ve teklifimin, o zamanki matbuat müdürlüğü vasıtasıyla dünyaya duyurulması için kaleme alındı. Fakat maalesef, siyaset işin içine girdi. Dostluk ileri sürüldü ve böylece çok istediğim bir şey, reddedilmiş oldu.

Lawrence'ın Enver Paşa'ya yakıştırdığı bir kıyıcılık hi-kâyesini de gelecek bölümde ele alacağımız mazoşist ruhunun yaratıcılık gücünün bir örneği olarak aktarmayı uygun bulduk:

(Balkan Savaşı'nda) Bulgarlar bir köyde bütün Türkleri öldürmüşlerdi. Oradan çekilirken Bulgar köylülerini de beraberlerinde götürdüler. Öyle ki, köye giren Türkler öldürecek kimseyi bulamadılar. Sonunda bir ihtiyarı acıyı bastırması için gemide kumandanın önüne getirdiler. Enver kısa zamanda bıktı. Adamlarına işaret etti, gemi kazanını açıp içeri atmalarını söyledi. Adam feryat ediyordu, ama subaylar daha kuvvetliydi ve içeri atıp kapağı kapadılar. Prens Cemil anlatıyor: 'İstirap içinde gitmeye kalktıksa da, biraz eğilmiş durumda kulağını kapağa vermiş olan Enver bizi durdurdu. Bir süre sonra kazanda bir patlama oldu: Güldü, başıyla onayladı ve dedi ki: Kafatasları hep böyle tıpa sesi verir.'

Türk askerinin itaatte "emredilirse babasına sövecek, anasının karnını deşecek" bir duygusuzluğa sahip olduğunu ileri süren Lawrence -saçmalamak pahasına- bilinen *Çirkin Türk* kalıplarını tekrarlamaktan başka- bir şey yapmadığını ortaya koyuyor. Lawrence'ın eğilimi, eğer savaş düşmanlığını savunsa takdirle karşılanabilirdi. Bir barışçının bütün savaş yanlılarını yermesi yüce bir duygudur. Oysa kendisi de ellerinin kanlı olduğunu inkâr etmiyordu:

Ellerimizde daima kan vardı: Bunun için yetkili kılınmış-tık. Hayatımız öyle kısa ve öldürücü idi ki, yaralamak, öldürmek geçici ıstıraplara benziyordu.

Dinamitle havaya uçurulan trenlerdeki askerlerin, kadın ve çocukların paramparça vücutları arasında “çapuldan çıldır-mış, yarı çıplak, bağırarak ve ateş ederek talan için dört bir tarafa saldıran” bedevilerin yaptıkları onun için vahşete gir-miyor, doğal sayılıyordu. L. Thomas bir gün arkeolojiden ko-nuşulurken, birdenbire şunları söylediğini aktarıyor: “Biliyor musun, hayatımda gördüğüm en şahane manzara, bir tren do-lusu Türk askerinin, dinamit patlaması sonucu gökyüzüne uç-masıdır.” Kıyıcılığı yeren bir adamın zevki (!)

Parçalanmış vagonlar arasında şaşkın kalmış yardım iste-yen yaşlı bir Arap kadınına, “meraklanmayın, yakında Türkler gelir kurtarır” dediğini de itiraf ediyor. Savaştan sonra bu ka-dının kendisine teşekkür mektubu yazdığını iddia eden Law-rence’ın aklına “Bravo, Türkler gelmiş ve Arap kadını kur-tarmış” demek de gelmiyor. Kurtarıcı kendisiymiş gibi iltifatı benimsiyor.

Şam’a doğru ilerleyiş sırasında, Araplar tarafından ar-kadan vurulan Türk birliklerinin en doğal savunma çabaları Lawrence’a göre “katliam”dır. Evvelce de örneğini vermiştik, Alman, Avusturyalı ya da İngiliz kendini savunursa bu mak-buldür, ama Türk’ün buna hakkı yoktur. Bu durumda yapıl-ması gerekeni emrettiğini belirtiyor:

İlk kez emrim üzerine esir alınmadı, herkes öldürüldü. Hiç durmadan öldürüyorduk, yerde gördüğümüz her şeye bir darbe daha vuruyorduk. Ölümleri ve kanları ıstırabımızı tes-kin edebilirmiş gibi.

Bu seferde bir keresinde 200 esiri hemen topluca öldürüp yollarına devam ettiklerini kaydediyor. Aslında esir almak iste-memesinin sebebi, sadece Şam’a herkesten önce varma ihtira-sıdır. Esirle uğraşacak vakti yoktur; Türk askerlerini arkasında

bırakmaktan da korkmaktadır. Öyleyse en kolay çözüm toplu yok etmedir. Ama buna ulvi bir kılıf vermek de uygun düşer: Türkler öldürdüğü için öldürdük demek en iyisi olmaz mı?

Çirkin Türk yaratma çabasında en çok yankı yaratmış öyküsü, Deraa'da bir Türk yöneticisi tarafından cinsel tecavüze uğradığı iddiasıdır. Bazı çok önemli konuları bir iki satırla geçiştiren Lawrence, sevdiği, benimsediği konularda ayrıntılara girmekten müthiş bir zevk duyar. Deraa istasyonundaki tecavüz de bunlardan biridir. Kendisinden başka tanığı olmayan bu olay, Türk cephesi gerisinde haber toplamak için dolaşırken, asker kaçağı diye yakalanması ve bir karakola götürülmesiyle başlar:

(...) endişe etme, askerlik hayatı pek de kötü değildir; eğer bu gece Bey'in arzularını yerine getirirsen belki izin de alırsın (dediler).

(...) gece beni üç kişi yollardan geçirip, iki katlı müstakil bir eve getirdiler. Kapısında nöbetçiler vardı. Birinci katta Bey'in dairesine, daha doğrusu odasına götürdüler. Belki kendisi de Çerkez olan iri yarı bir adamdı. Bir yatağın üzerinde pijamayla oturuyordu. Titriyor ve ateşlenmiş gibi terliyordu. Beni içeriye ittiklerinde başını eğik tutmaya devam etti ve bir işaretle askerleri yolladı. Sonra damdan-düşer gibi halıya, karşısına oturmamı söyledi ve tekrar sessizliğine daldı (...) Tepeden aşağı bana baktı, ayağa kalkmamı ve olduğum yerde dönmemi söyledi, itaat ettim. O zaman kendini yatağa fırlattı ve beni kollarının arasında oraya çekti. Ne istediğini anlayınca, kendimi kurtardım ve ayağa kalktım, böylece en azından güreş açısından ona eşit olduğumu keşfetmekten mutluydum. O zaman beyaz ve genç olduğumu, ince el ve ayaklarım bulunduğunu ve eğer kendisini seversem beni hizmet ve angaryadan muaf tutacağını, kendi emir eri olarak kullanacağını, hatta para bile kazandıracağını söyleyerek öpmeye başladı. Bu tür olaylar, haysiyetli Arap köylüleri için, Türk ordusunda askerlik hizmetini yapmak düşüncesini, yaşarken ölmek şeklinde

sokuyordu ve sonuçları korkunç cinsel hastalıklar şeklinde zavallı kurbanlarını hayatları boyunca mahkûm ediyordu.

Dikleştim. Sesinin tonunu yükseltti ve pantolonumu indirmemi serçe emretti. Tereddüt ettiğimi görünce üzerime abandı; onu ittim. O zaman ellerini çırpı, nöbetçi içeri girdi ve ellerimi bağladı. Bey bana korkun. Tehditler yönelterek küfrediyordu. Emri üzerine beni tutmakta olan adam elbisele-rimi, tamamen çıplak kalıncaya kadar lime lime etti. Son sa-vaşta kurşunların vücudumda bıraktığı yara izlerini görünce Bey'in kaşları çatıldı. Yavaşca ayağa kalktı ve gözlerinde bir pırlıltıyla bütün vücudumu ellemeye başladı. Aşırı rezilleşin-ceye kadar ona dayandım. O zaman dizimi karnına vurdum. İki büküm ve acıdan inleyerek yatağa düştü...

Bey'in kendisine terlikle vurduğunu, öptüğünü, kan akıtın-caya kadar dişlerini boynuna geçirdiğini, süngüyle kaburga-sını deldiğini, akan kanı büyük bir zevkle derisine sürdüğünü, sonra askerlere, "götürün, terbiye edip, uysallaşınca getirin" emrini verdiğini ekliyor. Lawrence'ın kitabında, tecavüze uğ-radığı hakkında hiçbir kayıt yok. Değişik anlamlara çekilebi-lecek cümlelere rastlanıyor:

(...) kaburgalarımaya vurarak muhafızların kullandığı bir sı-ranın üzerine yatırdılar. İki adam topuklarının üzerine aba-nıp bütün kuvvetleriyle dizleriyle sırtıma bastılar, diğer ikisi ise bileklerimi kıracak kadar başımın üzerinde büküyorlardı...

(Bayılmıştım)... daha sonra hissettiğim, iki kişi tarafın-dan sürüklendiğimdi, her biri bir bacağımdan sanki beni ikiye bölecekmiş gibi çekiyorlardı. Bir üçüncüsü ise ata binmiş gibi sırtımda yürüyordu.

Bir Çerkez kamçısıyla yediği dayağın en ince ayrıntılarını ve duygularını uzun uzun anlattıktan sonra devam ediyor:

Bu sırada Bey çağırdı. Yüzüme su vurup, kirlerimi silip, katılarak ağlar, yalvarır durumda odasına götürdüler. Ama beni alelacele dışarı attı: Yatağı için fazlasıyla kan içindeydim. Beni yıkıp bitirmiş olan aşırı işğüzarlıklarına çatı.

(...) sonuçta bütün zayıflığına rağmen gençliği ve iyi görünüşü sebebiyle onbaşı odada kaldı, diğerleri beni dışarı çıkardılar (...) Artık serbest konuşmak imkânına kavuşan erler bana, insanların subaylarının kaprislerine katlanmak zorunda olduklarını, aksi halde reddin bedelini ödeyeceklerini söylediler.

Osmanlı ordusu neredeyse “emir kumanda zinciri içinde” homoseksüel ilişki uygulayan bir kurum gibi sunan bu anlatım ve gerçeklik payı üzerinde yorum yapmak istemiyoruz. Önce, Lawrence’ın kendisinden başka tanığı olmayan bu olayı eleştirenlerin en ciddiisi olan, İngiliz Knightley ve Simpson’ın görüşlerini aktaracağız; konuyu, suçlanan Deraa Beyi (Mutassarrıfı) Hacim Muhittin Çarıklı’nın anılarını, yakınlarını ve Türkiye’deki dost ve düşmanlarını da görerek incelemiş olmaları, onları bu konuda en yetkili kişiler haline getiriyor:

Bu öykü sadece Lawrence’ın ve onun ebedi övgücülerinin yayınlamaya layık gördükleri şeyleri içeriyor. Bunlar gerçekten cereyan etti mi, yoksa Lawrence öyküyü uydurdu mu, sorusuna cevap arayanların çoğu doğru söylediği kararına varmışlardır. Belli başlı biyografi yazarları, Graves, L. Hart, Aldington (ihtiyat payıyla) doğru saymaktadırlar. Nutting, karar veremiyor. Arap tarihçisi Süleyman Musa, bütün hikâyenin ‘son derece inanılmaz’ olduğunu açıkça söylüyor. (...) Biz araştırmamızda, Lawrence’ın kitapta yazdığının aksine bazı kimselere canını kurtarmak için Bey’le yattığını, bazılarının Bey’in hizmetkârları tarafından da kullanıldığını, Bernard Shaw’a ise asla böyle bir olay olmadığını söylediğini saptadık. Bir diğer tanığı Albay Meinertzhagen de Deraa olayının bir yalan olduğunu yazmıştı.

Hacim Muhittin Bey’in ailesi, dostları ve bir sürü düşmanı ile konuştuk, hatıralarını sorduk. Sonuçta Lawrence’ın hikâyesi üzerindeki şüphelerimiz daha da arttı. Hacim Muhittin Bey Türkiye’de, aksine, Deraa’da kadın bulmakta hiç de güçlük çekmeyen, saldırgan bir heteroseksüel olarak tanınıyor ve Lawrence’ın anlattığına hiç uymuyor. Asıl inanılamayacak

şey, Lawrence'ın kim olduğunu anladığı halde serbest bıraktığı iddiasının doğru olamayacağı derecede vatansever bir kimse olmasıdır.

(...) Bütün kanıtlar, Hacim Bey'in Lawrence'a sarkıntılık suçlamasında masum olduğunu gösteriyor. Belki başkası tarafından tecavüze uğramıştır, ama kendisi Hacim Bey'in isminde ısrar ediyor.

(...) İster Hacim, ister başkası tarafından yapılmış olsun, ya da hiç yapılmamış olsun, ister gerçek ister hayali olsun, Lawrence'ın içine düştüğü bunalım hayli ürkütücüdür...

Böylece iki araştırmacı olaya çok başka bir açıdan bakıyorlar. Gerek I., gerekse II. Dünya Savaşı'nda büyük yorgunluk ve hastalık geçiren savaşçılarda bu tür hezeyanlara çok sık rastlandığını belirtiyorlar. Gerçekten Lawrence müzmin sıtmasına (ki yüksek ateş yapar) ek olarak şiddetli dizanteri krizi atlatmıştı. Yiyecek ve yaşama şartlarının kötülüğü sebebiyle 45 kiloya kadar da düşmüştü. İki yazar, bu bunalımın etkisi ve *Lawrence'taki mazoşist eğilimlerin* birleşmesiyle -ister doğru, ister yalan olsun- Lawrence'ın bu öykünün doğruymuş gibi yayılması için büyük çaba sarf ettiğini belirtiyorlar.

Desmond Stewart da Lawrence'ın kitabının temel olayı haline getirdiği Deraa efsanesinin gerçekliğini reddedenlerden. Olayı onun sado-mazoşist eğilimlerinin yaşamını can çekişir bir hale getirmesine bağlıyor. O da S.A.'yı Şerif Ali olarak kabul edenlerdendir ve Deraa öyküsünü bu ikisi arasındaki, ilişkinin bir ürünü sayıyor:

Lawrence, Allenby'nin kendisine verdiği Yarmuk demiryolunu uçurma (böylece Türk ikmal hattını tamamen kesme) görevini başaramamanın suçluluk kompleksiyle, Şerif Ali ile birlikte on günü düşman hattının gerisinde değil, Azrak kalesine kendini kapatarak ve cezalandırarak geçirdi (...) Ruhunun en köklü eğilimini orada keşfetti. Bunu keşfetmek bir Türk memurunun iştihasından değil, saygı duyduğu ve sevdiği sağlıklı genç bir Arap'la uyuşması sayesinde (gerçekleşti).

*Kahire Konferansı'na gelen Herbert Samuel'i karşılayan
T.E. Lawrence, Emir Abdullah, Geoffrey Salmond ve
Wyndham Deedes (1920)*

Mathew Eden, romanında, Lawrence'ın, Şerif Ali ile Azrak kalesine kapandığı günler sırasında önce kendisini kaba etleri kanayınca kadar kamçılattırdığını ve o halde livata ile mutluluğun doruğuna vardığını pek canlı bir şekilde anlatmaktadır. Stewart, Lawrence'ın belirttiği tarihte Deraa'da bulunmuş olmasının imkânsızlığını 1917'de babasına yazdığı bir mektubun tarih ve yerini göstererek kanıtıyor.

20. yüzyılın sonunda homoseksüel ilişkilerini açıklamak ve bununla övünmek fazla tepki almıyor. Ama yüzyılın başında bu tabu hayli kuvvetliydi. Lawrence, Şerif Ali'yle hem

de herkes savaş ederken on gün keyif için bir kaleye kapandı-
ğını açıklarsa hem Arap davasına, hem de İngiliz propagan-
dasına zarar vereceğini mutlaka fark etmiş olmalıdır. Bunun
yerine bir Türk görevlisini suçlu duruma düşürmek herhalde
mazoşist eğilimlerine bir başka zevk katmış olmalıdır.

Bir diğer araştırmacı Max David, Azrak'a gidip yerli hal-
kın arasında Lawrence efsanesinin izlerini araştırmıştır. Yak-
laşımının esası şudur:

Bedevilerin hayatında önemli olay pek azdır. Böyle bir şey
oldu mu onu nesilden nesle efsane gibi aktarırlar. I. Dünya
Savaşı ve aralarında onlar gibi yaşayan bir Avrupalının var-
lığı kolay unutulacak şeylerden değildir. Hele bu kişi sıradan
değil, Lawrence gibi eşi az bulunur bir egzantrik olursa.

Bilgeliğin Yedi Direği'ndeki en çekici, ama en az doğru
sayfalar dediği Deraa olayı konusunda, yaşlı Azraklılar ve Ür-
dün'deki yaşlı subaylarla konuşmalarının sonucunu Max Da-
vid şöyle aktarıyor:

Lawrence'ın bunalımları ve hayal görüşleri Azrak'ta baş-
ladı. O zamana kadar yaşadığı maceraları aşacak, ama ya-
şamadığı bir macerayı hissetmek, ıstırap çekmek ihtiyacıyla
yanıp tutuşuyordu. Bu öyle bir ıstırap olmalıydı ki, başka hiç-
bir kimse ona dayanabilmeyi düşünememeliydi (...) Azrak'ın
yaşlıları onu, sadece geceleri dolaşan biri olarak hatırlıyor-
lar. Bunlar, Lawrence'a tecavüz edildiği, işkenceye uğradığı
konusunda hiçbir şey işitmemişler (...) Oysa böyle bir şeyin
çölde işitilmemesi olanaksızdır, zira Arapların deyimiyle çöl
'konuşan ceylanlarla dolu'dur.

Türk ordusundan kaçıp Faysal'a sığınanlardan Muham-
med Ali el-Acluni ile görüştüm. Sonra Ürdün Harbiye Nazır-
lığı yapan bu zat Lawrence'ın bedevi ile şehirli Arap arasında
çok net bir ayrım yaptığını ve sadece birincisi ile ilişkide ol-
duğunu belirtiyor. Neden sadece bedevilerle soruma şöyle ce-
vap verdi: "Çünkü Lawrence, bunalım geçiren hayaller gören,

nevropatik, histerik bir yapıya sahipti.” Yazarın histerik deyi-
mini açıklaması isteğini, “anlatamam, utanırım” diye cevapladı.

Lawrence’ın Muhammed Ali el-Acluni ve Nesib el-Bakri
adlı Arap subaylarla birlikte yalnız başlarına Türk hatları ge-
risine gittikleri iddialarını da bu iki Türk ordusu kökenli su-
bay reddediyorlar, “yalancıdır” diyorlar.

Burada Arap ihtilalcilerinin Lawrence’a bulaşmaktan adeta
ürktüklerini kanıtlayan bir hava seziliyor. Sebebini tahmin zor
değildir. O halde Azrak’ta Şerif Ali ile ne yaptılar?... Deraa ola-
yını Azrak’a nakletmek gerekiyor, sanırım.

Burada tekrarlayalım ki, olayın Deraa’da olamayacağını
ileri sürenlerin en büyük dayanağı, hastalıklarının üstüne ka-
burgası kırılmış, bayılıncaya kadar kamçılanmış, kendi itira-
fıyla en ufak direnci kalmamış bir kimsenin bu halde üç gün
içinde 700-800 kilometre yolu deve sırtında yapıp, hiçbir şey
olmamış gibi savaşa devam ettiği iddiasıdır.

Lawrence’ın *Çirkin Türk* propagandasına katkısı da böyle
olmuştur. Propagandada amaç genellikle doğru olması değil,
iz bırakabilmesidir. Lawrence hayli çarpıcı bir tema ile katkıda
bulunmuştur, ancak abartma payı öyleydi ki, ilk propagandacı
biyografi yazarları dışında bütün araştırmacılarda şüphe ya-
ratmış ve bunlarda Arabistan’ın Taçsız Kralı’nın cinsel haya-
tını araştırmak ihtiyacını doğurmuştur.

EŞCİNSEL VE SADO-MAZOŞİST

Lawrence'ın sorunlarının Deraa'da Türklerce tecavüze uğramaktan ileri geldiği tezi artık tamamen terk edilmiştir. Bu konuda İngiliz araştırmacılarla Arapların fikir birliğine varmış olması ilginçtir. Çocukluğuna kadar indirilen araştırmalar sonucunda, bunahımlarının kökeninde aile hayatının damgaları bulunduğu kesinlik kazanmıştır.

Daha on yaşındayken annesiyle babasının resmen evli olmadıklarını ve bunu çevreden sakladıklarını öğrendi. Soy kütüğünün çok önemli olduğu, toplumdaki yerin soyluluk bağlarıyla belirlendiği İngiltere'de, Lawrence'ın bu gerçekten kardeşlerinden daha fazla etkilenmesi, daha duygusal bir karakteri olduğunu kanıtlıyor. Bu hassas yapılı çocuk üzerinde, güçlü ve otoriter bir karaktere sahip olduğu anlaşılan annesinin etkisi çok olmuştur. Onun -herhalde gayri meşru ilişkisi sebebiyle- kiliseye aşırı önem veriş, anne ve babaya itirazsız itaati savunuşu, bunu zorlayışı ve direnç halinde pantolonunu indirip kaba etlerinden pataklaması, unutulmaz olumsuz izler bırakmıştır. Yirmi-yirmi beş yıl sonra Bernard Shaw'un karısına gönderdiği bir mektupta, annesinin kendisini sevmesi için zorlamasından, anlaşılabildikleri hiçbir konu bulunmadığından ve bunların aile hayatına karşı korku yaratmış olduğundan bahseder. Daha 17 yaşındayken ailesinden kaçıp askere yazılması, bu bağ yokluğunun kanıtıdır.

Eğer yersiz ve aşırı bir disiplin oyununa başvurmasalardı, ailesinin kurulu düzeni reddeden cesur davranışı Lawrence'ta tepki yaratmayabilirdi. Hıristiyan dininin en katı kuralını çiğ-nemek cesaretini gösterdikten sonra, çocuklarından kiliseye karşı bağıllık göstermelerini bekleme ikiyüzlülüğü tabii ki tepki yaratacaktı. Bu sebeple hayatı boyunca kurulu düzene, disipline şiddetle karşı oldu.

Disiplini kaybetmemek için annesinin çıplak poposuna vurduğu darbeler ise daha sonraki cinsel dengesizliğinin kö-künü oluşturdu. Büluğun, çocukluktan erkeklige geçişin her-keste değişik yaşlarda etkisini gösterdiği bilinir. Bazılarında daha genç, bazılarında daha ileri yaşlarda başlar. Ve tabii cin-sel istekler kadar duygular ve düşünceler bundan itibaren yeni şekiller almaya başlar. Bireyin bütün yaşamını belirleyecek ki-şiliği oluşur. Bu değişim döneminin Lawrence'ta biraz geç baş-ladığı ve daha da önemlisi annesiyle ilişkisinin şekli sebebiyle dengesiz geçtiği anlaşıyor. Kadını, doğanın erkeğe verdiği vaz-geçilmez bir eş saymak yerine -annesinden ölçerek- bir baskı mekanizması gibi düşünmesi bunun hareket noktası olmuştur.

Bay Chapman'ı baştan çıkararak ev hanımlığına yükselen annesi, aynı şeyin kendi başından geçmemesi düşüncesiyle olmalı ki, eve başka bir kadın sokmamakla övünmüştü. Ço-cuklarıyla birlikte 6 erkek bulunan evde, Bayan Lawrence tek kadın olmaktan mutluydu. Buna ek olarak Lawrence'ın okulu Oxford'un erkeklere mahsus bir kurum olması da kız arkadaş edinme şanslarını sınırladı. Bütün bu etkilerin sonucunda Lawrence yaşamı boyunca, cinsel ya da duygusal ilişki kur-mayı düşünebileceği bir genç kız ya da kadın aramamıştır. Ev-lenme teklif ettiği ileri sürülen tek kızın yüzüne karşı gülüp reddetmesi yüzünden başka denemeye girişmediği anlaşıyor. Entelektüel dostluk kurduğu kadınlar, Bernard Shaw'un ka-rısı ya da Lady Astor gibi yaşlı insanlardı. Açıkçası anne şef-katini ve sıcaklığını onlarda aramıştır.

İnsanların tekdüze, kalıp şeklinde yetiştirilmesine tepkilerini açıklamak için yazdığı *The Mint* adlı kitabında Lawrence, cinsel sorunlarına hayli açıklık getirir:

Ses geçicidir; görüş geçicidir, koku?... (aynen) Dokunma?... bilmiyorum. Duygularım içinde en çok endişe ettiğim ve kaçındığım budur. Oxford'da saygıdeğer rahip, bir gece vaazında cinsel hastalıklar konusunda dedi ki: "Genç dostlarım, ölümsüz ruhunuzu, aldığım inanılır bilgilere göre, bir dakika üç çeyrek saniyeden daha kısa süren bir zevk için tehlikeye atmamanızı sizden rica ederim." Ölümlü ruhumu tehlikeye atma teşebbüsünde hiç bulunmadığım için, bundan daha ilk elden bir tecrübeden bahsedemeyeceğim. Bu işe girişenlerin onda altısı da, ateşleyici sözlerine rağmen benim bilgisizliğimi paylaşıyorlar.

Ve Lawrence, kışlalarda cinselliğin olmadığını, pilotların vücutlarının şekli bozulmasını diye cinsel ilişkiden kaçındıklarını, halk arasında yaygın olan kışlaların homoseksüellik yuvası olduğu iddiasının yanlışlığını, kaldığı dört kışlada sadece beş homoseksüele rastladığını yazıyor. Henüz yirmi yaşındaki genç askerlerin evliliği doğal ve normal saymalarına çatıyor ve ekliyor: "Kadınlar, erkeklerin fiziki başarılarının engelleridir."

Kendisine dokunulmasından böyle nefret ettiğini iddia eden Lawrence'ın, tren uçurma operasyonlarında, gözü önünde bedevilerin Türk kadınları, erkek ve kız çocuklarını dağa kaldırmalarından hiç bahsetmemesi 'onlara dokunulduğunu' aklına bile getirmemesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bundan, yargılarının evrensel ilkelere değil, kişisel duygu ve eğilimlere dayandığı sonucunu çıkarmak zorundayız. O zaman da yargıları değerlerini tamamen kaybediyor.

Lawrence ile 17-18 yaşlarındayken uzun süre bir arada bulunan Vivian Richards adındaki, yarı İngiliz, yarı Amerikalı bir delikanlı, ilişkilerinin niteliği üzerinde açıklamalarda bulunmuştur. Richards ona ilk bakışta âşık olduğunu, cinsel istekler hissettiğini, Lawrence'ın ise cinselliği anlamadığını söylüyor:

Ne eti, ne de şehveti vardı. Açıkçası bundan bir şey anlamıyordu... Bana sadece ruhsal bir aşk verdi. Şimdi anlıyorum ki cinselliği yoktu. En azından seks hakkında bir bilgisi yoktu.

Zaten Lawrence'ın başkalarına da "cinselliğim yok" diye açıkça söylediği biliniyordu.

Richards'ın eşcinsel ilişki girişiminin sonuçsuz kalması, Lawrence'ın vücut zevkleri açısından duygusuz olduğu anlamına gelmiyor. Aktif bir cinselliği, erkekliği yoktu denebilirse de, pasif alıcı bir cinselliği, zevk alma gücü yoktu denemez. Üstelik daha genç yaşlarda, zorla ya da anlamadan bir eşcinsel deneme geçirip geçirmediği hakkında da kesin bilgimiz yok. Çocukluğundan beri vücudunu eziyete ve acıya sokmaktan aldığı zevkin annesinin kıcına vurması gibi bu tür bir 'kaza'dan doğmuş olması da mümkündür.

Delikanlılığından itibaren erkekler arası eşcinsel ilişkilere karşı gösterdiği ilgideki seçmeciliği, konuya tamamen karşı olmadığını, sadece beğendiği ve beğenmediği kişiler bulunduğunu ortaya koyuyor.

Hele savaş öncesinde Suriye ve Güney Anadolu'da geçirdiği yıllar sırasındaki birçok olay bu seçmeciliği açık şekilde ortaya çıkarmıştır. En aşağı halk tabakalarının arasına cesaretle karıştığı için Lawrence'ın şahsına yapılmış bir sürü saldırı vardır. Bunlar hakkındaki bilgiler yine kendisinin anlattıklarıyla sınırlıdır. Aktarmak istemediği yanlar ya da bahsini etmek istemediği başka saldırılar da bulunabilir.

Öncelikle çöllerde bedeviler arasında dolaşırken "tüysüz adam" olmasının yarattığı etkiye dikkati çekmeliyiz. Yanında çalışanlardan birinin dediği gibi: "Çöldeki uzun aylar süren savaş sırasında çok şanslıydı, zira üç ya da dört ayda bir tıraş olmak ona yetiyordu."

1909'da Güney Anadolu'da bir Türkmen köylüsünün saldırısına uğramış, saati çalınmış, sonradan zaptiyeler adamı tutuklayıp malını iade etmişlerdir.

1910'da Kargamış'ta, ayağına bir tek şort geçirip 200 kadar Arap ve Kürt işçiyi idare ediyor ve aralarında dolaşıyordu. Bunlar arasında ikisiyle özel bir ilişki içindeydi. Biri, 15 yaşındaki, yakışıklı ve iç açan bir gülüşe sahip Dahum adlı eşek güdücüsü bir Arap çocuktü. Diğer i se, işçiler üzerinde otorite kurmasına yarayacak irilik ve kuvvette, sekiz-on kişiyi öldürmüş olmakla övünen Hamudi adında bir haydu ttu. Bu nitelikleri sebebiyle kazıda ustabaşı olarak çalışıyordu. Lawrence boş zamanlarının çoğunu onlarla geçiriyor, bir yandan Arapçasını ilerletiyor, diğer yandan bedevilerin düşünce dünyasını daha iyi anlamaya çalışıyordu

Hepsi bu kadar mı?...

İşçiler bu üçlü hakkında türlü dedikodular yapıyorlardı. Bir kadın gibi davrandığını ve üçünün birbirine kadınlık yaptıklarını söylüyorlardı. Dahum'u çırlıçıplak soyup, onun çömelmiş halde taştan bir heykelini yontmaya başlaması, işin söylentiden çıkıp kesinleşmesi oldu. Bu yönde ünü öylesine yayılmıştı ki, gerçekten kadın olup olmadığını öğrenmek isteyen Kürt kadınlarının saldırısına bile uğradı. Kargamış'ta Fırat'ın batı sahilinde dolaşırken, su çekmekte olan Kürt kadınlarından su istedi. O sıralarda saçları çenesine inecek kadar uzundu. Belinde bekâr bir erkek olduğunu işaret eden püsküllü parlak bir Arap kemeri, üzerinde parlayan bembeyaz ipekli bir maşlah vardı. Birden kadınlar üzerine hücum ettiler ve "Bakalım hakikaten her tarafın beyaz mı?" diye elbiselerini parçalamaya başladılar. Ellerinden hemen hemen çırlıçıplak bir durumda kurtulabildi. Birinin beyaz olup olmadığını anlamak için, hem de kadınların, donunun içine kadar bakmaları herhalde olağan şeylerden değildir.

Sadece yerliler değil, İngilizler de garip ilişkiler içinde bulunduğunun farkındaydılar. Kargamış'a kısa ziyaretlerinden birinde, kendisi için hazırlanmış olan yatak odasına girince Hogarth'ın ağız açık kalmıştı. Duvarlar, yatağın kenarları,

pencerenin çerçevesi, adi çiğ renkli kurdeleler ve kumaşlarla süslenmişti. Tuvalet masasının üzerine firketeye varıncaya kadar bir sürü süs eşyası ve ağır kokulu esanslar konmuştu. Aynanın önüne yarısını örten bir perde gerilmişti. Adeta bir Arap köylüsünün gerdek odasını andıran odaya girince Hogarth nefret ve hiddetle doldu. “Şaka” diye bunu yapan Lawrence ise esprisine günlerce güldü.

“Kadınların hepsi bir baş ağrısıdır, bütün sevdiklerimin keyfini kaçırıyolar” dediği bilinen Lawrence, Dahum ve Hamudi ile ilişkisi üzerinde söylenenlere hiç aldırmadı. Hayatının en mutlu günlerini Kargamış’ta yaşadığını asla saklamamıştır. Yaz tatillerinde üçü bir arada Suriye içinde gezilere çıkıyorlardı. Lawrence’ın iddiasına göre bir keresinde Dahum ile birlikte asker kaçağı diye tutuklanmışlar ve aylarca zindanda yatmışlardır. Muhafızlara rüşvet verip kurtulmayı becerdiklerini de ekliyor. Doğru da, Lawrence’ta çok rastlanan yakıştırma öykülerden biri de olabilir.

Dahum ve Hamudi’ye bağlılığı öyle idi ki, bu ikisini 1913 yazında İngiltere’ye götürdü ve evlerinin bahçesinde kendi küçük kulübesinde kaldılar. Komşuları İngilizleri rahatsız eden bir durum olmasına rağmen Lawrence pek aldırmadı. Bu gözü dönmüşlük, Lawrence’ın Dahum’a karşı aşkının bütün diğer ilişkilerini aşacak bir düzeyde olmasındandır. O kadar ki, Arap Ayaklanması’na katkısının bir numaralı gerekçesi olarak bunu göstermiştir. 1919’da Paris Barış Konferansı sırasında “ne sebeple” Arap ilişkileriyle ilgilendiğini soran bir İngiliz diplomatına verdiği yazılı yanıt şöyle başlıyor: “Etki sırasına göre... Birincisi kişiseldir. Bir Arap’ı çok sevdim ve düşündüm ki onun ırkı için özgürlük geçerli bir hediye olur.”

Bilgeliğin Yedi Direği kitabının başlangıcında Lawrence, isminin baş harfleri S.A. olan bir kişiye “Seni sevmiştim, bunun için bu insan dalgalarını avuçlarıma alıp yönettim ve

arzularımı gökte yıldızlara yazdım... Gözlerin benim için pırıldasın diye sana bağımsızlık kazandırdım...” gibi dizeler it-haf etmiştir.

Bir başka yazısında ise şöyle diyor:

Mahzun gözleri ışıldasın diye ona özgürlük kazandırdım. Oysa o beni beklerken öldü. Bu yüzden armağanımı fırlatıp attım ve artık hiçbir yerde huzur ve barış bulamayacağım.

Knightley ve Simpson, uzun araştırmalardan sonra kitaplarında S.A.’nın asıl adı Salim Ahmet olan Dahum olduğunu ispatlamışlardır. Lawrence, uzun yıllar birlikte dolaştığı ve yaşadığı Dahum’u, savaş sırasında Türk hatları gerisinden bilgi yollamak için ajan olarak kullanıyordu. Böylece Türk birliklerinin yerleri, hareketleri hakkında sağlıklı bilgiler elde edebiliyordu. Hogarth’ın Lawrence’ı yetiştirmesi gibi, Lawrence de Dahum’u bilgi toplama alanında yetiştirmişti. Genç Arap, yararlı ve gereksiz bilgileri ayırmayı öğrenmişti.

1917 sonunda Dahum’un tifodan öldüğü haberi gelince Lawrence çok sarsıldı. Ağladı. Oralara gönderip ölümüne sebep olduğu için kendisini suçladığı anlaşıyor. Ölüm haberini öğrenen Lawrence’ın çevresindeki Arap askerleri, onu Dahum’u kucağına almış, sarılmış şekilde hareketlerle göstererek, birbirine bağlılıklarını anlatmaya çalışıyorlardı. Knightley ve Simpson, birdenbire Arap Ayaklanması’na ilgisini kaybeden Lawrence’ın, yine de üstlendiği görevi tamamlamak için bir başka Arap gencini “garip şekilde kullanmakla” aynı ilişkiyi canlandırmaya çalıştığını ileri sürmüşlerdir.

Gerçekte burada da olay tek bir kişi değil, yine bir Arap çifti idi. *Bilgeliğin Yedi Direği*’nde Lawrence şöyle anlatıyor:

Farac’ın dostu, Ageyl’li küçük hizmetçim Davut da soğuktan öldü. Çocukluklarından beri sonsuz bir neşe ile arkadaşılar; beraber çalışıyor, birlikte yatıyor, kâr ve kazançlarını mükemmel bir aşkın dürüst açıklığıyla paylaşıyorlardı. Bu yüzden Farac’ın bir anda ihtiyarlamasına şaşmadım.

Bakışları sabitleşmiş, yüzü sert ve karaydı. O günden itibaren hizmetinin sonuna kadar bir daha bizi hiç güldürmedi... Hep yalnız yaşadı.

Araplar arasında kadının “adale antrenmanları için bir makine haline geldiğini”, bu yüzden erkeklerin ruhsal arzularını erkek erkeğe çift oluşturma yoluyla tatmin ettiklerini belirten Lawrence, Batı dünyasındaki kadın-erkek ilişkisini eleştirirken adeta bir Ebûlâlâ el-Maari havasına bürünüyor. 11. yüzyılın ilk yarısının bu ünlü Suriyeli şairi, “babamın bana karşı işlediği günahı ben işlemedim” derken cinselliğe, çocuk yapmaya karşıtlığını ortaya dökmüştü. Hocası Margoliouth’un İngilizce’ye çevirdiği Maari’nin şiirlerini mutlaka okumuş olması gereken Lawrence, Davut’un ölümü vesilesiyle yazdığı bölümde benzeri düşünceleri yansıtıyor:

Biz kendimizi, bize hayat vermiş olan irsi şehveti vicdan azapları ile işkenceye tâbi tutuyorduk ve bunu sefil bir yaşamla affettirmeye çalışıyorduk: Her mutluluğun karşısına bunu te-sirsiz kılacak bir cehennem ve bir gelecek hesaplaşması düşüncesiyle bir sevap-günah bilançosu koyarak...

Bir şeyhin 60 yaşında, dinin zürriyeti devam ettirmek emrine uyarak evlenmesi karşısındaki tepkisi de Maari’yi çok andırır:

Ona, din uğrunda dünya zevklerinden elini eteğini çeken Arapların, nasıl olup da iffetsizliklerinin şekil kazanmış kanıtı olan çocukları zevkle düşünebildiklerini sordum. Düşününüz, dedim. Annesinden dışarıya sürünen bu yeni doğmuş, bu kör ve kanlı toprak kendisiydi.

Arap şeyhin bu laflardan hiçbir şey anlamadığı ve ciddiye de almadığı, Lawrence’ın, “bu ona mükemmel bir şaka gibi geldi ve konuşmamız burada bitti” diye yazmasından anlaşılıyor.

Normal kadın-erkek ilişkisinden böylesine rahatsız olan Lawrence eşcinsel ilişkiyi şu çerçevede tasvir ediyor:

İki dost, gölgede saklanmış olarak, bir kum çukurunda titreşirken, yanan vücutlarının mahrem birleşmişliğinde,

ruhlarımızı ve aklımızı alevlenen tek bir çabada lehimleyen fiziksel ihtirasta, şehvi bir canlandırıcı buluyorlardı.

Davut ile Farac'a bağlılığı, kuşkusuz başka Araplarda yapamadığı şeyleri onlarla yapabilmesinden ileri geliyordu. Örneğin, eylemsiz bir dönemlerinde, Türk kontrolündeki bir kasabaya gidip gelip bilgi toplamak için kadın kıyafetine girme kararı verdiğinde Farac da ona katılmıştır. Bedevilerin cinsel istahlarını tatmin eden Çingene kadınlarından üçünü bu iş için kiralar. Ama Türk askerleri de Çingenelerden yararlanmaya kalkışınca Lawrence'ta şafak atar. Olayın tek tanığı kendisi olduğundan sözlerini doğru sayarak aynen tekrarlıyoruz:

(...) biz diz arkası darbesiyle maceradan sağlam kurtulduk. Gelecek için alışkanlıklarımdan vazgeçmemeye ve düşman hatları içinde basit İngiliz askeri üniformamla dolaşmaya karar verdim.

Bir çarpışmada Farac yaralanınca, Lawrence, Türklerin eline geçerse yakarlar (!) düşüncesiyle onu kendi elleriyle öldürmeye karar verir. Tabancasını göstermemeye dikkat ederek yanına çömelir. Farac anlamıştır. "Eğer beni öldürmezsen Davut senden memnun kalmaz" der. Ölümle öbür dünyada birleşecekleri inancındadır. Lawrence, "Ona benden selam söyle!..." diyerek tabancasını ateşler. Çevresinde her gün düzinelerce, yüzlerce insanın öldüğü bir ortamda Lawrence'ı en çok duygulandıran bu ölüm olmuştur.

V. Monteil, Lawrence'ın Araplar içinde sadece Dahum-Hamudi ve Davut-Farac ikilileriyle ilgilenmediğini, yakışıklı Şerif Ali bin Hüseyin'e de tam bir cinsel çekimle bağlandığını ileri sürüyor. Ali'nin gençliğinden ileri gelen parlaklığından, güneş şuaları ve "oğlan ya da kız parlaklığı" diye bahsedişini, birbirlerinden ayrılırlarken çok yakın dostlar gibi giydikleri elbiseleri değiş tokuş edişlerini kanıt olarak gösteriyor. Monteil, Lawrence'ın sevdiği S.A.'nın Şerif Ali (*Sharif Ali*) olabileceğini de ileri sürüyor. Şaşıtıcı nokta ise, bazı Arapların bu

ilişkiyi bilmelerine rağmen hiç bahsetmemeleri ve ekliyor: “Üstelik bu tür ilişkiler Araplarda tabu olan bir şey değildi.”⁵⁶

Desmond Stewart da “safkan, yakışıklı Arap savaşçısı Şerif Ali”in ona Dahum’u unutturup yerini aldığını yazıyor.

Knightley ve Simpson’ın asıl başarısı, Lawrence’ın mazoşist eğilimini tam kanıtlayan bir ilişkiyi ortaya çıkarmış olmalarıdır. 1922’de 34 yaşındayken İngiltere’de rastladığı 19 yaşındaki Bruce adlı bir genç askerle, tıpkı sevgilisi Dahum’la olduğu gibi bağ kurmuştu. Fakat asıl önemlisi kendisini bağlattırıp ona kamçılattırmasıdır! Bu ilişkinin 12 yıl sürmesi, uygulamanın ne denli alışkanlık haline gelmiş olduğunu gösteriyor. Psikologlar bunu, kendisini Dahum’un ölümünden suçlu sayarak günah çıkartmak için vücuduna eziyet etmek, diye yorumluyorlar. Türklerin tecavüzüne uğramak ve kamçılanmak hayalleri de aynı şekilde kendi kendisiyle hesaplaşmanın bir yansıması olmalıdır. Lawrence, Deraa olayını anlatırken tecavüze uğramaktan nefretini anlatır, ama dayak yemek ve kamçılanmanın verdiği cinsel zevki de açıklamaktan kaçınmaz:

Onbaşının, kabaralı çizmeleriyle kalkmam için bana vurduğunu hatırlıyorum: Bu gerçektir, zira ertesi gün sol tarafım çürümüştü ve sakatlanan kaburgam her nefes alışta batıyordu. Ona aptalca güldüğümü hatırlıyorum, zira belki de cinsel, tadına doyulmaz bir sıcaklık içimde kabarıyordu...

Bu cümleler, Türklere yönelik nefretinde cinsel seçmeciliğin bir rolü olabileceği kanısını kuvvetlendiriyor. Tekmesinden cinsel zevk duyduğu onbaşının daha sonra kendi yerine Bey’in yatağına girdiğini iddia etmesinden de ayrı bir zevk duymadığını söylemek mümkün değildir. Ama eğer ilişki önerisi arzuladığı bir kimseden geldiyse şiddetli tepki göstermiş olabilir. Kitabındaki “*Türk ölülerinin şahane güzelliğinden bahseden*” bir bölüm ruhsal durumuna ışık tutmak açısından önemlidir:

56 V. Monteil, S. Musa’nın *Songe et...*, kitabına önsöz içinde, s. 31.

(Cesetlerin) üzerinde yumuşak bir şekilde ısıldayan gece, onlara taze fildişi yumuşaklığını veriyordu. Türklerin elbise altındaki derileri beyazdır. Araplardan çok daha beyazdırlar ve bu askerler çok gençti.

Ancak bu seçmeciliğin tamamen duygusal bir nitelik taşıdığını, normları olmadığını hatırlatmak gerekiyor. Her beyaz ve genç, Lawrence'ın sempatisini kazanamıyordu. Yüz kişilik bedevi çetesiyle, dağ başında esir aldıkları -herhalde yirmi yaşından daha genç olan- bir Çerkez çoban çocuğa çektiirdiği işkence ve duyduğu zevk bunun örneğidir. Kitabında şöyle anlatıyor:

Çerkezler aşırı palavracıdır. Yolu açık bulurlarsa büyük abartmacı pehlivanlardır. Diri önlerine çıktı mı hemen boyun eğlerler. Bu çoban çocuk korkudan öylesine ölecek bir durumdaydı ki, insan kişiliğine saygımıza hakaret oluyordu. Birkaç kova su onu kendine getirdi. Onunla genç bir Şerari (bedevi) arasında hançer ile garip bir savaş düzenledik. Ama ilk sıyrıқта esirimiz ağlayarak kendini yere attı. Bizi gerçekten sıkıyordu.

Onu burada bırakırsak alarm verip bütün köyün süvarilerini peşimize takabilirdi. Bağlırsak bu تنها yerde açlık ve susuzluktan ölürdü. Esasen boş atacak ipimiz de yoktu. Öyleyse? Öldürmek! Bu pek yavan çözüm, yüz kişilik bir kuvvet için hayal gücü kısırlığı olacaktı. Genç Şerari en sonunda, eğer kendisine tam yetki verilirse, hayatta bırakmakla birlikte hesabını göreceğini söyledi.

Bileklerinden üzengisine bağladı ve atını çevremizde dört-nala koşturdu. Bir saat sonra Çerkez, nefes nefese yerlerde sürünüyordu. Hâlâ demiryoluna yakındık ama Zerga'ya 4-5 mil mesafedeydik. Durduk. Esirin işe yarar elbiselerini şimdiki efendisi üzerinden tamamen çıkarıp aldı (ona ait sayılıyorlardı). Sonra Şerari onu yüzükoyun yere fırlattı, ayaklarını tuttu ve kamasını çekip tabanlarını derince yardı. Çerkez, sanki boğazlanıyormuş gibi ıstıraptan ve korkudan feryat ediyordu.

Bu davranış ilk bakışta ne derece tuhaf görünürse görün-sün, bana hem etkili, hem de ölümden daha insancıl geldi. Yarıklar adamı demiryoluna, elleri ve dizleri üzerinde ulaşmak

zorunda bırakacaktı. Bu da en az bir saat sürecekti. Çıplaklığı ise en az güneşin batışına kadar onu kayaların gölgesinde saklanmaya mecbur edecekti. Teşekkürü, kendisine yapılan hizmete layık olmadı.

Böyle bir ruhsal yapı içindeki kişiden dengeli -bizim açımızdan Türk'e karşı objektif- bir bakışın çıkması tabii ki mümkün değildir.

Lawrence ve Woolley

PROPAGANDANIN GÜCÜ

Lawrence'ın cinsel dengesizliği üzerinde durmamız, İngilizlerin ulusal kahramanının ününü sorgulamak, gölgelendirmek için değildir. Bu çaba olsa olsa, *Çirkin Türk* imajına katkısının derecesini belirleyerek, abartma ve yakıştırmalarının kökeninin bulunmasına yarar. Ayrıca, kahramanlığın ya da büyük adamlığın, ne cinsel yaşamla, ne de normallikle bir ilgisi vardır. Tarih, “Her kadının kocası, her erkeğin karısı” diyen ünlü Sezar’ı büyük adamlar arasında sayıyor.

İmparatorluk idealine katkısı sebebiyle Lawrence bir İngiliz kahramanıdır. Buna karşılık onu “Arapların Kahramanı” sayan 1920-1940’lı yılların anlayışı artık tamamen terk edilmiştir. Lawrence Araplara bir şeyler kazandırmak için değil, onları İngiliz emelleri yönünde kullanmak için mücadele vermiştir. Kendi çapında ve bölgesi içinde başarılı da olmuştur. Nezdinde siyasi irtibat subaylığı yaptığı Faysal’ı İngiliz amaçlarının dürüstlüğüne, savaş sonrasında Arap istemlerinin gerçekleşeceğine inandırmak için hayli çalışmıştır Böylece Arapların ittifaktan ayrılma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Sykes-Picot Antlaşması’nın herkesçe öğrenildiği 1917 sonu ve 1918 boyunca Şam “mavi boncuğu”nu sallayarak Arapların dikkatini başka noktaya çekmeyi başarmıştır.

Arapların İngilizleri bırakması, hele Türk tarafına destek vermesi Büyük Savaş’ın sonucunu değiştirebilir miydi? Sanmıyoruz. Zira Büyük Savaş’ın sonucu Avrupa cephelerinde

belirlenmiştir. Böyle bir şey sadece Türk ordusunun mütareke dönemine Suriye Cephesi'nde 7-8 bin bozgun artığı, silahsız, cephanesiz askerle değil de, 25- 30 bin mevcutlu, sağlam ve iyi teçhizatlı bir kuvvetle girmesini sağlayabilirdi. Tabii bu durum, Osmanlı mirasının paylaşılması pazarlıklarını da bambaşka bir mecraya sokabilirdi. Araplar yaptıkları tercihle, kendi sorunlarını sadece kendi müttefikleriyle görüşmenin yolunu hazırlamışlardır.

Hüseyin ve oğulları, müttefiklerinin Arap ülkelerini paylaşma anlaşmaları hakkında bilgi sahibiydiler. Bunu en kuvvetle ileri süren kişi, Hüseyin'in dışişleri bakanı F. Hatib'dir.⁵⁷ Arap tarihçileri (örneğin Süleyman Musa, Reşit Rıza) onları bu paylaşmayı kabul edip “*Arap ulusunun Balkanlaştırılmasına sebep olmakla*”, yani uluslarına ihanetle suçlamaktadırlar. Onlarla işbirliği yapan Lawrence ise, kitabında kendisini “Arapları hile ile ayaklandırıp aldatmakla” suçlar. Kendisi için en çok kullandığı sözcük “*sahtekârlık*”tır: “Ruhumu sürüklediğim yıpratıcı sahtekârlık”, “Eski sahtekârlık mantoma bürünerek”, “Bütün ünlerin benimki gibi sahtekârlığa dayalı olup olmadığını sormaya başladım”... Utanç, suçluluk gibi sıfatlara ek olarak aktörlük yaptığını, rol oynadığını da inkâr etmez:

Rolümü öyle başarılı sürdürdüm ki, Joyce, Nesib ve Muhammed ed-Daylan'dan başka kimse oyun oynadığımı göremedi.

(...) Arap aldatmacasını üstlenmeyi bir karakter zaafına ya da doğuştan ikiyüzlülüğe bağlayamam. Sahtekârlığa bir yeteneğim, bir eğilimim bulunduğu doğrudur, öyle olmasaydı, ne bu kadar başarıyla sahtekârlık yapabilir, ne de başkalarının tasarlayıp oluşturduğu bir sahtekârlığı iki yıl sürdürüp sonuca vardırılabildim (...) Akabe seferinden beri pişmanlığım var!... İnsanları satın alarak ayaklanmayı çıkar üzerine kurduk. Para olmadan yapılmalıydı.

57 Kâmil Mahmud Halla, *Filistin...*, s. 52, 57, 124.

İç hesaplaşmasının çapı ne olursa olsun, Lawrence İngiliz ideallerine hiç ihanet etmemiş, verilen görevleri -beğenmese bile- yerine getirmiştir. Sadece en son Şam'a yaklaşma aşamasında, Allenby'nin haklı uyarısına aldırmadan ("Arap birlikleri irtibatı keserek Şam'a doğru fazla ilerlemesin, İngiliz ordusunun ani bir çekilme durumu karşısında çok zora düşebilirler") aksine emir almış gibi, sadece Şam'ı hedef alan ileri yürüyüş uygulattırmıştır. Bu aşamada esir alınmasına karşı çıkması ve hatta toplu katliama (bir keresinde 200 Türk esiri birden) emir vermesi, Şam hedefine erişmekle kendi ruhsal bunalımını bastırabileceği umudundan ileri geliyordu.

Gerçi Faysal'ın kuvvetleri Şam'a ilk girenlerden olmuşlardır, ama olayın siyasi boyutu hiç de Lawrence'ın günahlarını unutturacak bir gelişme göstermemiştir. Allenby onun Fransızları dışlayan önerisini kısaca reddetmiş ve görevine de hemen son vermiştir. Bu gelişme Lawrence'ın ruhsal bunalımını daha da artırmıştır. Barış pazarlıkları sürerken İngiliz basınında Arap hakları ve Faysal lehinde bir kampanya başlatması, kendisini bunalımdan çıkarmak için bir arayıştı. İlk bakışta -tıpkı kitabındaki gibi- bu kampanyanın Arap haklarını savunmak için sürdürüldüğü sanılabilirse de, aslında Fransızları Suriye'ye sokmamayı ve Faysal'ı İngiliz kontrolünde bölgeye hâkim kılmayı amaçladığı açıktır.

Lawrence'ın bazı İngiliz politikalarına karşı çıkması, bazı vaatleri hatırlatarak eleştiriler yapması İngiliz çıkarlarına karşı davrandığı kanısını yaratmamalıdır. Bir açık toplumda savaş sırasında bile buna benzer açık eleştiriler yapıldığını, Hogarth'tan örnek vererek, evvelce kaydetmiştik. Ayrıca Lawrence'ın kitabının, kendisiyle birlikte Hicaz-Suriye savaşında bulunmuş beş kişi tarafından da okunduktan ve düzenlemeler yapıldıktan sonra nihai şekle getirildiğini unutmamak gerekir. O güne kadar dünyanın gördüğü en kapsamlı batış pazarlıkları

sırasında, İngilizlerin Ortadoğu üzerinde hak sahibi olduğu hususunda kamuoyu oluşturmaya yönelik bir çabaydı bu.

Lawrence'ı "kral yaratıcı, taçsız kral, Mekke prensi vb..." sıfatlarla yücelten kampanyanın tam bu barış pazarlıkları dönemine denk düşmesi rastlantı değildir. Bunun doğrudan İngiliz propaganda mekanizmaları tarafından yürütüldüğünü ileri sürmek hatalı olur. İşin temeline varmak için, 1914'e, savaşın ilk günlerine dönmek gereklidir.

1914 Eylül'ünde Londra'da ilk propaganda bürosu⁵⁸ kuruldu. Bütün diğer ülkelerdeki gibi, bunun da ilk amacı bağımsız ülkeleri İngiltere'ye destek vermeye yanaştırmaktı. İki düşman kampın da gözde hedefi ABD idi. Büyük ekonomik gücüyle destek vereceği tarafın sonuç üzerinde ağırlığı artabilirdi. Ortak dil ve kültürün yardımıyla bu yarışta İngiltere avantajlı durumdaydı. Hemen ilk aylarda, Kuzey Atlantik'ten geçen kabloları keserek İngiltere, Berlin ile New York arasındaki doğrudan bağlantıyı kesmiş, böylece haber akışında üstünlük sağlamıştı.

Amerikan kamuoyu, Avrupalılar arası bir savaşa katılmaya son derece karşıydı. Ama İngiliz propagandasının başarılı taktikleri ve Almanların içinde Amerikalı bulunan ya da silah taşıyan Amerikan gemilerini batırma hatası bu tepkiyi yavaş yavaş yumuşattı. 3 Şubat 1917'de iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kesildi. 6 Nisan 1917'de de savaş hali başladı. Bunu İngiliz ve Fransız heyetlerinin derhal Amerika'ya gelmesi izledi. Hem silaha hem de paraya acele ihtiyaçları vardı. Ayrıca Amerikan birliklerinin Avrupa'daki savaş alanına gelmesi de müttefikleri çok rahatlatılabilecekti. Üçüncü yılında savaş bir ölü noktaya gelmişti. İki taraf da siperlerde birbirini öldürmekten başka bir şey yapamıyordu. Rusya'daki ihtilal de Fransız cephesinin yükünü artırmıştı.

58 *Encyclopaedia Britannica*'nın I. Dünya Savaşı maddesi bu konuyu ayrıntılı olarak işlemektedir.

Amerika'daki güçlü savaş aleyhtarı havayı değiştirebilmek için İngiltere'nin kampanyası hiç de yeterli değildi. Başkan Wilson, halka savaşı ve bunu gerektiren idealleri -*demokrasinin ve insan haklarının savunulması*- kabul ettirebilmek için özel bir propaganda kampanyası yürütülmesi gerektiğini fark etti. Bu amaçla Avrupa ve Ortadoğu'daki cephelere muhabirler yol-layıp olumlu haber akımı sağlanması planlandı.

Kurulan ekipler arasında, bir fotoğrafçı (Harry Chase) ve iki yardımcı ile birlikte Kuzey denizinden Arabistan'a kadarki bölgenin olaylarını aktarmakla görevlendirilmiş olan Lowell Thomas da vardı. Princeton Üniversitesi'ndeki hocalığından içişleri bakanı Lane'in önerisiyle ayrılmış, donanma ve savaş bakanlıklarının desteğiyle 1917 başından itibaren propaganda faaliyetlerine başlamıştı. Ekibin bir yıl sürecek tüm masraflarını "*18 saygıdeğer özel vatandaş*" üstlenmişti. Bunların savaş sanayiinin ve savaştan kâr sağlayacak sermaye ve ticaret çevrelerinin temsilcileri olduklarını tahmin zor değildir.

Kurulmuş olan Kamu Enformasyon Komitesi'nin yönetimindeki ekip, Avrupa gezisinde Amerika kamuoyunun beğenebileceği konular yakalayamadı. Cephe savaşı en çirkin niteliğiyle devam ediyordu. Buna karşılık, 1917'nin son ayında Kudüs'ün Türklerden alınması ve Haçlı Seferleri'nden beri (700 yıldır) ilk kez Noel'in bu kutsal kentte Hristiyan yönetimi altında kutlanması, Amerikalılar için hayli çekici bir konuydu. İngilizler Filistin bölgesine kendi propagandacıları dışında hiçbir grubu sokmamışlardı. Ancak "*Modern Arslan Yürekli Allenby'nin ordusunun dünya tarihinin en parlak süvari hücumuyla kutsal toprakları kurtarışı*" İngiltere'nin çok ihtiyaç duyduğu mali desteğin gelişini kolaylaştırabilirdi. Hem de Kudüs'ün alınışından beş hafta önce İngiliz hükümeti, *Filistin'de bir Yahudi yurdu* kurmayı planladığını açıklamıştı.

Thomas, 1918'in ilk günlerinde Kudüs'te Lawrence'a rastladı. Kısa süre birlikte oldular. Askeri disipline bağlı olarak

diğer subaylar gizliliğe dikkat ederken, disiplinsizliği ilke edinmiş olan Lawrence, ona bol bol hikâye anlattı. Bunları istediği gibi kullanabilirdi, ancak kesin olarak kendisini kaynak göstermeyecekti. Ortadoğu'yu, Arap'ı, Türk'ü hiç tanımayan saf Amerikalı, Binbir Gece Masalları'ndan çıkmış hissi veren bu hikâyeleri bol bol kaydetti, çoğunluğu Lawrence'a ait olanların oluşturduğu fotoğraflarla süsledi. Daima Lawrence'dan işitmemiş olduğunu belirterek, çöldeki savaş yerine *Lawrence'ın savaşını* ülkesine aktardı. Böylece kendisine harcanan büyük paraların karşılığını vermiş olacaktı.

Thomas öyküyü büsbütün çekici hale getirmek için, metnine bol bol İncil'den pasajlar, isimler ekledi. Hazreti Süleyman, peygamberler, İsrail kralları hep Lawrence ya da Allenby ve arkadaşlarıyla özdeşleştirildi. "Mekke prensi" diye de adlandırdığı Lawrence, ona "sinema göstrisi" adını verdiği tren dinamitleme başarılarının her birini bütün ayrıntılarıyla anlattı. Ve thomas ondan dinleyerek Şam'ın alınışını Amerika-lılara şöyle yansıttı:

"Bu büyük askerî deha... Beş yüz yıldan beri Arabistan'da oluşturulmuş en büyük ordunun 29 yaşındaki başkomutanı... Büyük Halife Harunnürreşid'den beri Arabistan'ın en önemli adamı 31 Ekim günü, eski Arap İmparatorluğu'nun eski başkentine resmi girişini yaptı. Bütün şehir halkı Mekke Prensi kılığındaki Şerif Lawrence'ı görmeye çıkmıştı. Ona tarihte yapılmış en büyük gösteriyi yaptılar... şam'da dört gün kaldı ama gerçekte şehrin hâkimiydi.

Allenby ile Lawrence, bütün askerî tarihte rastlanan en şahane kurmay plânlamasını yaptılar. Dünya tarihinin en şaşırtıcı askerî operasyonu yapıldı... Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun belkemiği kırılmış oldu."

Ne kadarının Lawrence'ten ne kadarının Thomas'ın dehasından çıktığını bilemediğimiz bu uydurmalar öyşe bir düzeye varır ki, İngiliz politikasının en gizli bilgilerini sadece

İngiltere Başbakanı, Allenby ve Lawrence'ın bildiği ve eğer haris olsaydı, İslam'a geçip kendisini Arabistan'ın dikdatörü ilan edebileceği bile kaydedilmiştir.

Bu hikâyeler, sadece Amerikalıların tüketimi için Amerika'ya gönderiliyordu. Savaş bittiğinde, hatta barış pazarlıkları başladığında İngiltere'de kimse Lawrence'ın ismini bilmiyordu. 1919'da *Near East* Lawrence'ın isminden Fransız gazetelerinde hakkında çıkan bir haber vesilesiyle bahsetmektedir. İngiliz propoganda mekanizmaları için Lawrence, çölde düzünelerce benzeri dolaşan görevlilerden biriydi. Başarıda diğerlerinden üstün bir tarafı yoktu. İngiliz propogandası da filmli slaytlı gösteriler düzenlemişti. 1919 Nisan'ında Londra'da iki salonda günde iki defa olarak yapılan bu gösterilerden birinin ilanında şunları okuyoruz: *"Allenby ile Haçlıları Filistin'de - Sinema Halk Konferansları - Resmî Savaş Filmleri - Sunan: 25 yıl Filistin 'de yaşamış olan Frances E. Newton."*

İngiliz propagandası tabii ki ordusunu ve kumandanını yüceltmeye yöneliktir, tek bir ajana yönelemezdi. Ancak Thomas ile Chase'in gösterisi Londra'ya geldikten sonra İngilizler 'kahramanlarını' Amerikalılardan öğrendiler. Sansürsüz metnin resmi metinden daha zengin olması L. Thomas'ın gösterisini daha çekici kılmıştır. Allenby-Lawrence gösterisi Hindistan'ı da dolaşmıştır.

Bütün Amerika, iki ayrı grup halinde Filistin'in kurtarılmasıyla ilgileniyordu: Hristiyanlar ve Yahudiler.⁵⁹ Her iki grupta, Kudüs ve çevresinin Müslümanlardan alınmasından değişik sebeplerle memnundular. Aralarındaki fark, Hristiyanların bu zapt olayıyla hedeflerine varması, diğerlerinin ise, asıl o andan itibaren yeni hedefler koymasıdır.

Savaş başladığında Yahudiler çeşitli merkezlerde, birbirleriyle temasta ama bağımsız birimler halinde Yahudilerin geleceği konusunda planlar yapıyorlardı. Esas anlaşmazlık, bağımsız

59 Frank Manuel, *The Realities Of American-Palestine...*

bir Yahudi devleti isteyenlerle, içinde yaşadıkları ülkeye bağlı kalmayı savunanlar arasındaydı.⁶⁰

Alman Yahudileri, Filistin'e göç konusunda İttihat ve Terakki'nin Yahudi kökenli milletvekilleri ya da dönmeler aracılığıyla istedikleri sonuçları elde edemedikleri için, Kayzer hükümetinin aracılığıyla baskı yapmak peşindeydiler. Kayzer'in harbi sürdürebilmek için paraya ihtiyacı vardı. Dolayısıyla, Cemal Paşa'nın Filistin'de, Bâbiâli'nin savaş halinde olduğu Rusya'nın vatandaşlığından çıkıp Osmanlı vatandaşlığına geçmek istemeyen Yahudileri ülkeden çıkarmak çabalarına en çok direnç Almanlardan geldi.

İngiltere'deki Yahudiler, eskiden beri olduğu gibi büyük bankerlerinin aracılığıyla İngiliz hükümeti ile pazarlıktaydılar. Yahudi olan içişleri bakanlığı müsteşarı Herbert Samuel -ki sonra Filistin Yüksek Komiserliği'ne getirilmiştir- kanalıyla bir proje de sundular. İngiliz hükümetinin mali sıkıntısı arttıkça bu lobinin ısrar gücü de artıyordu. Ortadoğu paylaşmasını İngiltere adına planlayan Mark Sykes 1916'da bunlarla görüşmeler yaptı ve İngiliz protektorası altında bir Yahudi Filistin'i kabul edildi. 1917 Kasım'ında da Balfour Deklarasyonu ile dünyaya açıklandı. Cemal Paşa'nın korkusundan Mısır'a sığınmış Suriyeli Arap milliyetçileri bile bu projeye karşı çıkıp, İttihatçılarla yeniden anlaşma olasılığını ileri sürdüler. Ama Hüseyin ve Faysal, bunun eski, onaylanmamış bir taslak olduğu yönündeki İngiliz açıklamasını kabul etmeyi yeğlediler. Hüseyin'i uysallığa itmede 1917 sonu ve 1918 başında İngilizlerin İbn Suud tehdidini başarıyla kullandıkları görülüyor.

Amerika'daki Yahudi lobisi, Yahudi haklarının savunulmasını temel almakla birlikte, Filistin'e fiilen müdahalede bulunmak düşüncesinden uzaktı. Çabaları Amerikan hükümetini resmen işe katılmaya zorlamak yönündeydi. Amerika insancıl açıdan

60 M.K. Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, Çağ yay., İstanbul 1990, bu konuda geniş bilgi içeriyor.

Filistin'dekilere yiyecek ve ilaç yardımı yapmak, sürülenleri Mısır'a gemileriyle nakletmek gibi yardımlarda bulunmuştu, ancak Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilerin kesilmesinden sonra da savaş haline girmediğinden, işe fazla karışmak istemiyordu. Esasen Yahudi cemaati de, ırkdaşlarını pogromlarla yok eden Rusya ile ittifak yapan İngiltere'nin ve Fransa'nın politikalarından kuşku duyuyordu. Hem bu direnci kırmak hem de Amerikan hükümetini kışkırtmak için özel bir propaganda sürdürülmesi gerekiyordu. Filistin'de kurulmuş bir Siyonist casusluk örgütünün Amerika'da, "Türkler Yahudileri toptan katlediyor" kampanyası başlatması -ki hem Amerikan, hem de İngiliz istihbarat araştırmaları bunun gerçek olmadığını ortaya koymuştur- bu yoldaki ilk adımı oluşturdu.⁶¹

Bu kampanyanın, "Ermeni Kıyımı" kampanyasıyla aynı anda sürdürülmesi, Amerika'yı savaşa sokma çabasında çeşitli lobilerin işbirliğini gösteriyor. Her ikisinde de rol oynayan, Amerika'nın 1916 başında İstanbul'dan ayrılmış olan Yahudi kökenli elçisi -ne tesadüf ise, Amerika'nın Osmanlı dönemindeki elçilerinin çoğu Yahudi'dir- Morgenthau, o yılın ortasında Bâbıâli'nin Filistin'i Siyonistlere satmak kararında olduğunu açıklayarak -ki bu da Osmanlı hükümeti tarafından anında yalanlanmıştır ve böyle bir iddiayı kanıtlayacak bir belge asla ortaya konamamıştır- propagandanın yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁶²

İttihatçılar da tıpkı Abdülhamit gibi, özellikle Filistin'e olmamak koşuluyla, Yahudi göçüne karşı değildi ve ırkçı bir önyargıları yoktu. Ancak zaten ayrılıkçı akımlarla parçalanmasına çalışılan devlete bu yönde yeni bir akım getirmeye de hiç gönüllü değildiler. Almanya'dan gelen zorlamaları, idare-i maslahat ile sürüncemede bırakarak ve kesin vaatte bulunmadan

61 Bkz. A. Engle, *Nili Spies*.

62 H.W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası*, İsis yay., İstanbul 1991, Amerikan elçisinin faaliyetlerini açıklıyor.

karşıyorlardı. Bâbîâlî'den Filistin'de Yahudilere hak tanıyacak bir açıklamanın çıkması, İslam ülkelerinin kamuoyunda Şerif Hüseyin'i haklı duruma getirebileceği gibi, ilan edilen Cihad'ı büsbütün anlamsız kılardı. Savaş boyunca İttihatçılarla Hüseyin birbirlerini İslam'a ihanet ve Hıristiyanlarla işbirliği ile suçlamışlardır. Bu noktaya özellikle Türk tarafı o kadar dikkat etmişti ki, Kudüs'ten çıkarken şehri Müslümanlara teslim ederek çekilmişlerdir.⁶³

Osmanlı hükümeti Balfour Deklarasyonu'nun bir Türk versiyonuna razı olmamıştı, ama uluslararası konjonktür ister istemez Bâbîâlî'yi Yahudi sermayesi ile karşı karşıya getiriyordu. Savaşın üçüncü yılında, diğer bütün savaşan ülkeler gibi borç aranırken, tek seçenek Amerika'ydı. Siyonist kaynaklar bunun ancak Filistin konusunda ödün vererek mümkün olabileceğini yayarak, olasılıkları peşin olarak şarta bağlıyorlardı. İttihatçılar direndi, ama sorunlarına da çözüm bulamadılar. Almanların güdümünde bir Karasso Projesi tasarlaması da Osmanlı'ya bir şey kazandırmadı, aksine Siyonistlerin İngiltere ile pazarlık gücünü artırmaya yaradı.

1930'da Filistin konusu tekrar tartışma gündemine geldiğinde yayınlanan *İngiliz Beyaz Kitabı*, “*Balfour Deklarasyonu büyük çatışmada müttefiklerce en önemli olarak kabul edilen sebeplerden dolayı yayınlanmış bir bildiridir*” diyor. Bu en önemli sebebin masrafları karşılayacak para olduğu tartışılmaz. Sadece bedevileri para almadan savaşmadıkları için eleştirmek yetmez; para olmayınca, bedeviye para yetiştirenlerin

63 1971'de Beyrut'ta Emin el-Hüseyin (Kudüs Müftüsü) ve yakınları ile yaptığım konuşmanın *Milliyet*'te yayınladığım metni (4.2.1973) aynen şöyle: Vassaf Cevheriyet dedi ki: 'Son Osmanlı Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey, 9 Aralık 1917'den önce İngiliz ordusu yaklaşırken Hüseyin Efendi el-Hüseyini'yi çağırdı ve savaşla zarara uğramaması için şehrin yönetimini yerli Araplara bırakarak çekileceklerini belirtti. Kendisine yönetim yetkilerini devreden bir yazı verdi ve iki atlı makam arabasını da teslim edip gitti. İlk İngiliz kuvvetlerinin karşısına çıkan heyette üç Hüseyini vardı ve bir bakıma yeni Arap yönetimini temsil ediyorlardı.'

de çarkı dönmüyordu. İngiltere'nin piyasaya sürdüğü *Savaş İstikrazı Bonoları* yeterince alıcı bulamamıştı. Yahudi sermayesi, bilinçli bir çekingenlik gösteriyordu.

Yahudi isteklerinin içeriğine fazla aldırmayan Almanlardı. Zira alacakları para karşılığında kaybedecekleri bir şey yoktu. En çok kaybedecek şeyi olan Osmanlı yönetimi ise en az ödüne yanaşan taraf oldu. İngilizler, bunun Araplar arasında yaratacağı tepkilerin bilincinde olarak, en az zarar verecek formülü arıyorlardı. 1917 yılı boyunca süren pazarlıklar Haziran'da sonuçsuz kaldı, istikraz da suya düştü. En nihayet bir yandan para sıkıntısı, diğer yandan Siyonist lobisinin baskıları ve Amerika'ya daha fazla yardım yaptırmaya yönelik propagandaya katkıları sonucunda, *Filistin'de bir Yahudi yurdunu onaylayan Balfour Deklarasyonu İngiliz hükümeti tarafından açıklandı* (2 Kasım 1917).

ABD Cumhurbaşkanı Wilson, Siyonist projelerine katılmamakla birlikte Yahudilere yumuşak bakıyordu. Dışişleri Bakanı ise karşıydı. Bu direnci kırabilmek için Siyonist mekanizma hem Amerika içinden, hem de İngiltere'den yoğun propagandaya ve baskılara girişti. Genelde Amerika, Başkan Wilson'ın ünlü 14 maddelik programı çerçevesinde bütün etnik grupların ve toplumların haklarını ve kendi kaderlerini kendilerinin saptamasını esasen benimsiyordu. Özel olarak bir Filistin sorunu ise, sömürgeci paylaşmasını gündeme getiriyordu. Kimi sadece Amerikan, kimi sadece İngiliz, bazıları karma İngiliz-Amerikan mandası öneriyordu. Fransızlar ise uluslararası bir yönetimi savunuyorlardı. İngiltere'nin Mezopotamya'yı, Mısır gibi bir sömürge haline getirmek ve alet olarak kullanacağı Hicaz Kralı aracılığıyla İslam dünyasını hâkimiyeti altına almak eğilimi de olumlu görülüyordu.

Kahire'deki Amerikan istihbarat temsilcisinin raporuna göre -ki Lawrence'la da konuştuklarını aktarıyor- Kahire'deki Suriyeli ihtilalciler, Arap Bürosu'nun Ortadoğu için planladığı

Arap-Ermeni-Siyonist işbirliğine karşı çıkmışlar, üstelik Faysal'a gönderdikleri Hakkı Bey adındaki bir temsilcileri aracılığıyla, Amerika'ya bir heyet yollayıp Siyonizm propagandası ile mücadele önerisinde bulunmuşlardı. Faysal Suriyelilerin çabalarına hiç ilgi göstermemiş -bunun babasının ve kendisinin krallığına karşı olacağının farkındaydı- ve Hakkı, Hüseyin'in İngilizlerle bağladığı anlaşmalar sebebiyle Filistin politikasına karışmamak niyetinde olduğu izlenimiyle oradan ayrılmıştı. Nitekim Sykes-Picot Anlaşması konusunu açıklamak üzere yanına gelen Hogarth'a, Filistin projesine karşı çıkmayacağını belirten Hüseyin, sadece bir Arap-Ermeni-Siyonist işbirliğine katılmaya karşı olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Demek ki bunun, Osmanlı yönetimine ayaklanmanın da ötesinde bir anlam taşıyacağına ve tepki getireceğine inanmıştı. Önünde sonunda Halifelige, bütün Müslümanların liderliğine de oynuyordu. Ancak Filistin olayının yaratacağı komplikasyonları yeterince hesaplayamadığı da görülüyor.

L. Thomas'ın 1918'in ilk günlerinde Lawrence'tan topladığı malzemeyle oluşturduğu fantastik hikâye önce yazı ve resim olarak Amerikalıların savaşa ilgisini artırmak amacıyla kamuoyuna sunuldu. Daha sonra 1919 baharında bunlardan oluşturduğu konferans ve slayt gösterisi New York'ta başlayıp büyük ilgi topladı. Açıklık kazanamayan nokta, L. Thomas'ın gezilerini finanse eden '*18 saygıdeğer özel vatandaş*' arasında kaç Yahudi'nin bulunduğu ya da bu kanalla bir Yahudi etkisinin işleyip işlememiş olduğudur.

Gösteri, Osmanlı mirasının paylaşılma pazarlıklarının yapıldığı dönemde başlamıştı. İçindeki abartma, gerçeklere aykırılık ve sadece bir kişiyi yüceltme çarpıklıklarına rağmen, İngiltere'nin Arapların bağımsızlığını sağlamada gösterdiği fedakârlığı yansıtmaları açısından lehlerine propaganda içeriyordu. Hem de öylesine ki, Lawrence'ın Araplarının

64 Karş. F. Manuel'in kitabı.

-bedevilerin- ilkelliği (kendi kendini yönetme yeteneksizliği) vurgulanırken, bir İngiliz olmasaydı hiçbir sonuç alamayacakları da anlatılıyordu. Böyle bir tablo, Başkan Wilson'ın halkların kendi kaderlerini saptaması ilkesinin çiğnenmesine ve bölgenin İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını kolaylaştırmaya yardımcı olacaktı. Bu sebeptendir ki İngilizler o güne kadar ismini işitmedikleri⁶⁵ Lawrence'ın öyküsünü kendi kamuoylarına da yansıtmakta yarar gördüler. L. Thomas'ın gösterisi Londra'da böylece başladı ve üç yıl boyunca dünyanın dört bir tarafında birkaç milyon insana sunuldu.

1919 sonunda Lawrence'a, Thomas tarafından sunulan öyküsünün düzeltilmiş şeklini yazma görevinin verilmesi, bundaki çarpıklıkların İngiliz politikasının hedeflerine uygun hale getirilmesi gereğinin hissedilmesindendir. *Bilgeliğin Yedi Direği* kitabı bu gereksinmenin sonucu olarak yazılmıştır.

Lawrence'ın bu kitabını üç kere yazması ve ilk ikisinin orijinallerinin yok olması, içeriğinin doğruluğu üzerinde şüpheler yaratmıştır. Psikanalist J. Mack, 1919 sonunda tamamlanan ilk metni Lawrence'ın bilerek kaybettiği inancında. "Yazıları altın taşımaya yarayan bir bankacı çantasına koyup bir tren istasyonundaki kalabalığın ortasına bırakırsanız, bu hırsıza davetiye çıkarmak demektir" diyor. Lawrence, 1919-20'de yazdığı ikinci metinden çok memnun değildi ve iki yıl sonra onu tamamen yaktı. Bugün elimizdeki üçüncü metin, 1921-22'de yavaş yavaş yazdığıdır.

J. Mack asıl gerçeklerin o ilk iki metinde bulunduğu inanıyor. Tabii ki üçüncüsü, 1919-1921 arasında Araplarla süren pazarlıkların dalgalanmaları sırasındaki hesaplar da dikkate alınarak kaleme alınmıştı. Ne yazık ki, ilk ikisinde Arapların ve İngiliz politikasının gerçek yüzünün nasıl açıklandığını asla öğrenemeyeceğiz. Nasıl ki onlarda Türk imajının nasıl

65 Lawrence'tan İlk bahis *Near East*'in 8.2.1918 tarihli sayısındadır.

yansıtıldığını ve sonuncusunda *Çirkin Türk'e* neden daha çok yer verilmiş bulunduğunu da öğrenemeyeceksek...

L. Thomas'ın kampanyası, Amerikalıyı savaşa ısıtmak kadar Wilson'ın politikasını benimsetmek hedefini de güdüyordu. Avrupalılar arası savaşlardan daima uzak durmuş olan Amerikalılar ilk kez onun girişimiyle bu ilkeyi bozmuşlardı ve savaşın sona ermesinden birkaç hafta sonra Wilson, yaz boyunca sürmüş bir kampanyanın ardından, Kasım 1918'de, başkanlığını devam ettirmek üzere seçime girecekti. Bu seçimde iç politikadan çok, dış politikanın işlenmesi doğaldı. Uluslararası konular içinde, barışın yanı sıra kutsal toprakların kurtarılması tabii ki kitleleri en çok ilgilendiren şeydi. Filistin'in tâbi olacağı statü açısından Yahudi isteklerini cevapsız bırakmanın (Balfour Deklarasyonu konusunda bütün ısrarlara rağmen onay vermemiştii) seçim açısından sakıncasını düşünmüş olmalı ki, iki buçuk ay kala, 31 Ağustos 1918'de resmî bir açıklama ile desteğini açıkladı.

L. Thomas'ın Lawrence odaklı kampanyasında Filistin sorununun, Yahudilerin haklarını savunur şekilde bulunması doğaldı. Konumuz gereği biz, Lawrence'ın Filistin işindeki görüşlerini, Thomas tarafından aktarıldığı şekilde değil, kendi kitabında yansıttığına ve raporlarına dayanarak belirtmeye çalışacağız. Arap çevreleri, 1948 sonrasında Filistin sorunu başlarına bela olunca, bunun yaratıcısı saydıkları Lawrence'ı Siyonist ajanlığıyla suçlamışlardır. Öncelikle bu iddiaya cevap getirmek gerekiyor.

Lawrence'ın Yahudilere bakışında bir özel sempati ya da tercih bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Bütün ilkeliklerine rağmen bedevilere yönelttiği övgüler, sempatisinin o yanda olduğunu gösterir. Ancak Yahudi ile Arap arasında bir ayırım yapmadığını, bunların Sami ırk içindeki kardeşliğini sık sık tekrarlamasından anlıyoruz. Dini açıdan bakıldığında Arapların Türklerden de fazla anti-Yahudi oldukları görülür.

Ancak Lawrence, bütün o dönemin Avrupalılarında olduğu gibi işe ırkçı açıdan baktığı için, ne Katolik ne de Müslüman tepkisini benimser. Buna karşılık, Arap'la Yahudi arasında bir gerginliğin bulunduğu da farkındadır. 12 Şubat 1918'de şefi Clayton'a yazdığı yazıda, savaş süresince Faysal'ın ve Arapların Yahudilere sempatik davranmalarını sağlamaya çalışacağını vaat ediyor. Buna karşılık, İngiliz sorumlularından, Faysal Kudüs'e girdiğinde oradaki kötü Yahudilerin Şerif'e dostça davranmalarını sağlamalarını istemektedir.

Arap ile Yahudi'yi bağdaştırma çabasında Lawrence'a özel bir rol atfetmek yanlış olur. Yaptığı, Arap Yahudi Ermeni işbirliğini planlayan İngiliz politikası çerçevesinde bir yakınlaşmaya hizmetten başka bir şey değildi Faysal ile Siyonist lider Weizmann 1918 Haziranında Akabe'de buluşturulmuş ve Arap İhtilali ile Siyonist hareketin kardeş eylemler olduğu sonucuna varıp Filistin için anlaşma da imzalamışlardı. Bağlayıcı bir yanı olmamakla birlikte bu anlaşma, en azından Arap İhtilali'nin lider kadrosunun, Yahudi varlığına olumsuz bakmadığını gösteriyor.

LAWRENCE'IN TASFİYESİ

Bolşevik hükümetinin gizli Sykes-Picot Anlaşması'nı açıklayıp haberin Osmanlılar kanalıyla ulaşması üzerine, konu hakkında bilgi vermek için Hüseyin'le buluşan Hogarth'ın yaptığı açıklamalar, Şerif ailesinin uzlaşma eğilimini çok iyi yansıtıyor. Hogarth bahis konusu metnin eski ve geçerliliği olmayan bir metin olduğunu belirtmiş, Balfour Deklarasyonu hakkında da, Filistin için bir Yahudi devleti değil, uluslararası kontrolün bahis konusu olduğunu söylemiştir. Hogarth'a göre, Hüseyin daha kötüsünden, Müslümanların Yahudilerin emri altına sokulacağından korktuğu için buna itiraz etmemiştir. Uluslararası kontrol Müslümanlar için güvence olarak görülüyordu. Suriye ve Mezopotamya üzerinde görüş belirtmekten kaçınmış ve güvencede olduklarını belirten bir bildiriye, *Arapların Meliki* imzasıyla Kudüs halkına yayınlamak istemiştir. Fakat İngilizlerin itirazı üzerine vazgeçti. Hicaz'ın dışına taşmasını arzulamıyorlardı. Bu görüşmeler üzerine düşüncesini şöyle aktarmıştır: *“İngiltere, balığın içinde yüzdüğü geniş denizdir; deniz ne kadar geniş olursa, balık da o kadar yağlı olur.”*

Böylece İngiliz denizinin izin verdiği oranda semirebileceğini açıklamış oluyordu.

Kral Hüseyin ancak 1921'de Cidde'de, Lawrence kendisine Kahire Konferansı'nın kararlarını (hepsi de manda idaresinde olmak üzere, Filistin İngiltere'ye, Suriye Fransa'ya, Ürdün Abdullah'a, Irak Faysal'a bırakılıyordu) hazmettirmeye

çalıştığında ilk tepkisini göstermiş, bastonuyla kafasına vurmaya kalkışmış ve adamlarıyla onu kapı dışarı ettirme tehdidinde bulunmuştur.

Şerif ailesinin bu uzlaşmacı tavrı karşısında, Lawrence'ın, Faysal'ın Suriye Kralı olmak şartıyla İngiliz ve Amerikalı Siyonistlerin yardımlarını kabule hazır olduğunu açıklaması; Faysal'la Weizmann arasında Londra'da buluşma düzenlenmesi; ya da Weizmann hakkında övücü sözler sarf etmesini Siyonist ajanlığıyla nitelemek yanlış olur. O tam bir İngiliz ajanıydı ve görevinin gereklerini yerine getiriyordu. Nitekim Osmanlı topraklarının paylaşılması döneminde Çirkin Türk imajının vurgulanması gerektiği için de o işi yapmıştır. Oysa İngiliz yönetimi, Türk'ün Kudüs'ten atılmasıyla Filistin sorununun çözülmediğinin, aksine yepyeni, karmaşık bir safhaya girdiğinin ve izlediği politikanın Osmanlı'ninkinden farklı olmadığını farkındaydı. Ama bunu belirtmek Lawrence'ın görevi değildi. O, Çirkin Türk imajını vurgulayacaktı. Bu yüzden Kudüs Türklerin elinden çıktıktan sonra eski Osmanlı yönetimine övgü görevi *Near East* yazarına bırakılmıştır:

Kutsal topraklar Türk hâkimiyetinden kurtarıldı. Canterbury Başpiskoposu, 'hepimiz için kutsal olan toprakta mutlu günlerin açılışını müjdeleyen' bu zafer vesilesiyle özel dua yapılmasını istemekle iyi bir davranış gösterdi. Bu duaya, hem Müslüman uyruklarımız, hem de Arap müttefiklerimiz katılabilirler. Ülkenin gelecekteki hükümetini kurmak, çeşitli dini mezheplerin hoşgörü ve iyi niyeti sağlanamazsa, kolay bir çaba olmayacaktır. ***Türk, aydın ve ilerici bir yönetim kurmaya yetenekli değildir; ama hakkını vermek gerekirse, en ufak bir kıvılcımla bir barut deposu dolusu fanatizmin ateş alabileceği böyle bir yerde, dirilerin karmakarışık bir arada bulunmasından doğan sorunlarla baş etmekte hiç de başarısız değildi.*** Kudüs'te çıkan karışıklıkların hepsinde kusur daima Müslümanlara ait değildir. Filistin'in gelecek yönetiminden sorumlu olacakların, her biri için kutsal bir toprak

olan bu ülkedeki dinlerin hiçbirine saygısızlık sebebi yaratmamak görevleridir.⁶⁶

Lawrence, İngiliz hükümetlerinin Ortadoğu politikalarına karşı olmakla ve bu yolda yazı ve demeçlerle açıktan tavır alıyor görünmekle birlikte, 1921 yazına kadarki süreyi Hüseyin ve oğullarına İngiliz programını kabul ettirmeye çalışmakla geçirmiştir. Kamuoyunda görülen tablo, Araplardan yana olduğu yolundaydı ve bu içtenliğe dayanarak onlara, istemedikleri planı onaylattırmaya çalışıyordu. Bu arada Türk yanlısı denebilecek bir makalesi bile yayınlandı:

Türkiye ile barış anlaşmasını hazırlayanların kendileri de ileri sürdükleri şartların mümkün olamayacağını kabul ediyorlar (...) Her grup sadece kendisinin ne alacağını hesaplıyor. Bu belge yeni bir Asya kurmuyor, galiplerin ihtiraslarının bir itirafı, bir reklamıdır. Hiçbir maddesi üç yıl yürürlükte kalamayacaktır ve Alman barışına nazaran şansı, gözden geçirilmeyip, basitçe bir kenara atılıp unutulacak olmasındadır.

(...) 1918 sonunda İran, Kafkasya, Türkiye, Mezopotamya, Arabistan ve Mısır'da dostça ünümüzden ne kadar kaybettiğimizi, politikamızın yanlışlığını gösterir.

Bu yazı 30 Mayıs 1920 tarihli *Sunday Times*'ta yer almıştır. Ancak Ankara'da örgütlü bir direnç meydana geldikten ve Bolşevik İhtilali ile birlikte bütün ezilmiş milletlerde umutlar yarattıktan sonra Türkleri de dikkate alması, içtenliğine inandırmıyor. Hicaz Ayaklanması'nın Türklere karşı gösterdiğinden çok daha sert ve yaygın bir direnç, "kurtarıcı" İngiliz ve Fransızların karşısına dikilmiş bulunuyordu. Mısır ve Irak'ta sokaklarda kitle gösterileri, Filistin'de suikastlar, Suriye'de ordular arası savaşlar vardı. En önemlisi, Hicaz hareketinin dışında kalmış olan şehirli Arap bu kez ağırlığı oluşturunuyordu. Ve kuşkusuz çok daha bilinçli bir eylemdi. Hatta Faysal, Mustafa Kemal'den destek istedi. Arap tarihçileri 1920

66 *Near East*, 27.9.1918, s. 777.

yılına *Âmü'n-Nekbet (Felaket Yılı)* adını vermişlerdir. Liddell Hart kitabında (s. 396), İngiltere'nin Irak'ta kurmaya çalıştığı rejime karşı ayaklanmaları bastırmak için iki yılda 60 milyon sterlin harcadığını ve bunun Türkiye'ye karşı Arap Ayaklanması'nı desteklemek için ödenenin 6 misli olduğunu ekliyor.

Bağımsızlıklarını vermiyor diye Osmanlı'dan kurtardıklarını ileri sürdükleri Arap halklarına “manda” olmaktan daha fazlasını layık görmemeleri, Türk aleyhtarı kampanyalarının inandırıcılığını ortadan kaldırdı. Hatta neden Çirkin Türk'ü ola bildiğince abartmak için çaba sarf ettikleri daha iyi anlaşıldı. Türklerin kendilerinden de daha kötü olduğu anlaşılmalıydı.

Kral Abdullah anılarında son Hicaz Valisi Galip Paşa'yı esir aldıklarında aralarında geçen bir konuşmayı nakleder. Galip, “*Bu büyük bir felaket, Türkler ve Araplar bugüne kadar kardeşti, şimdi düşman olduk*” deyince Abdullah cevap verir: “*Bir zamanlar biz efendiydik, yeniden efendi olmak istiyoruz: Kendimizi boyunduruğunuzdan kurtardık, şükrediniz ki Müslümansınız.*” Galip Paşa biraz düşündükten sonra yanıtlar: “*İnşallah ayrılmamız, hakkımızda felaket getirmez.*”

Galip Paşa neleri hayal ederek bu sözleri sarf etti bilemiyoruz, ancak olaylar sadece Irak, Suriye, Filistin'deki karışıklıklarla kalmadı. I. Dünya Savaşı'nın sona erışı üstünden pek az zaman geçmişken, İbn Suud Hicaz'a saldırmaya başladı. Hüseyin, İngilizlerin istediği içerikte bir anlaşmayı imzalamakta direndiği sürece, İbn Suud'a İngilizlerden yakılan yeşil ışık da devam etti. Temelde İbn Suud'a karşı olan Lawrence'ın, Hüseyin İngilizlere karşı çıktıkça İbn Suud yanlısı raporlar verdiği görülüyor. 18 Nisan 1919'da dışişleri bakanlığına şu notu yolladı:

Eğer İbn Suud Vahhabi inancını terk ederse biz de ona hoş görülürüz. Vahhabi kalırsa, Hindistan ordusunun Müslüman kısmını gönderir, Mekke'yi alır ve Vahhabi hareketini kırarız... 1918 Noel'inde on tankla bunu başarmayı önermiştim.

Bu yaklaşım, Lawrence'ın İslam'ı yeterince tanımadığı tezini kuvvetlendiriyor. İngiltere kutsal topraklarda hiç de böylesine angaje olmadan çözümler bulacak seçeneklere sahipti. Suud'un yanında bir başka İngiliz ajanı, St. John Philby vardı.⁶⁷ Hüseyin, bir İngiliz yazarının belirttiği gibi, "Arap Ayaklanması'nı başlattığı için büyük pişmanlık duyarak" Vahhabilerle savaşa girdi. 1924'te Mekke'yi kaybedince Akabe'ye, İbn Suud'un itirazı üzerine de Kıbrıs'a çekildi. İngilizler orada kendisine, ülkenin en büyük nişanı olan *Order of Bath*'ın Büyük Haç Nişanı'nı verdiler. İbn Suud gibi onu da şövalye yaptılar. Oğlu Abdullah anılarında, 2 Kasım 1916'da Hicaz kralı ilan edildiği gün Hüseyin'in kendisine "*Beni kral ilan ettiler, ama krallığı olmayan bir kralım ve hep öyle kalacağım galiba*" dediğini yazıyor. Tahmini doğru çıktı.

Suudiler, Hüseyin'in aksine, ilgileri olmayan bölgeler üzerinde hak iddia etmeye kalkışmadan İngilizlerle kolayca anlaştılar. Filistin ya da Suriye için herhangi bir pazarlığa girişmedikleri, dini görüş olarak da dinin ilk saflığı tezini savunduklarından, adeta bütün kokuşmuş politikaları temizlemiş gibi İngiltere'yi rahatlattılar. Tabii ki bu sonuç Lawrence'ınki gibi duygusal bir yaklaşımın değil, uzağı hedeflemiş ince hesaplı bir politikanın sonucuydu.

Lawrence'tan üç yaş büyük olan Philby onun tam tersi bir yapıya sahipti. Bir Çingene'nin oğlu olabileceği yolundaki söylentileri gülerek karşılayacak bir iç genişliğine sahipti. Çok daha düzenli bir eğilim görmüştü ve Arapça'yı çok daha iyi biliyordu. Heyecanlı ve duygusal değil, daha soğukkanlı ve uzağı gören birisiydi. Gösteriş ve reklamdan hoşlanmıyordu. Bütün bu sebeplerden birbirlerine hiç ısınamadılar.

Philby Hindistan'da devlet hizmetinde çalıştıktan sonra, 1915'te Mezopotamya'da görev aldı. İbn Suud'un yanında

67 Suudlar hakkında bkz. Philby, *Forty Years...* ile Benoist-Méchin ve H.C. Armstrong'un kitapları.

irtibat subayı oldu. 1921’de Ürdün Krallığı’ndaki görevinden istifa edip, resmen İngiliz hükümeti ile bağlarını keserek İbn Suud’un özel danışmanı oldu. Ona uluslararası konularda yol gösterdiği ve ilişkiler sağladığı gibi, büyük İngiliz ve Amerikan şirketlerinin temsilciliğini üstlenerek ülkeye bunların sermayeleriyle birlikte yeni teknolojilerin de girmesinde rol oynadı. Bunalmaları hiç bitmeyen Lawrence’a karşı, 1930’larda İslam’ı kabul edip *Şeyh Abdullah* adını aldığı anda “ruhunun sükûnete eriştiğini” açıklamaktan çekinmedi. Lawrence disiplininden nefret ettiği orduya sığınırken, Philby yaşamını bedeviler arasında sürdürdü, boş zamanlarında Arap çöllerinde İslam öncesine ait kitabe ve kalıntıları arayarak çok mutlu bir hayat sürdü.

Philby’de de Lawrence gibi, İngiliz çıkarlarına hizmetle birlikte, izlenen politikalara tepki vardır. Ama onun gibi çizgiyi aşmadığı ve ölçsüz angajmanlara girmedığı için aynı bunalmaları yaşamadı. Lawrence’ın ölümünde kaleme aldığı yazıda, aralarındaki yaklaşım farklarının izlerini bulmak mümkündür:

Türkiye’yi tek yıkanın Lawrence ve Faysal olduğunu söylemek saçmadır. Lawrence Ortadoğu’daki karmaşık dünya çıkarlarını yanlış hesapladı, hatta Araplar içindeki güç dengesini de yanlış değerlendirdi. Daha dengeli bir görüş için zamanı ve fırsatı yoktu demeliyiz.

Gerçekten İngiliz politikasının yöneticileri, Lawrence’tan çok Philby’yi dinlemişlerdir. Lawrence karmaşık ve çirkin işlerin, Philby ise dengeli yaklaşımın adamı olmuştur. Arap Bürosu’nun sadece 32 adet basılıp, en önemli kişilere dağıtılan, içindekilerin özel raporlarda dahi kullanılması yasaklanmış *Arab Bulletin*’inin Hicaz Ayaklanması sonrasındaki 33 sayısında Lawrence’ın raporlarından sadece 9’u kullanılmıştır. Philby’nin ise ismi 31 kere geçer.⁶⁸

68 FO/882-27’deki *Arab Bulletin Index*’inde bu gerçek beliriyor.

Her ikisi de, İngiliz emperyalist uygulamalarının aracısı olmanın sıkıntısını çekmiş ve buna tepkilerini yetiştirme ve kültür düzeylerini göre ortaya koymuşlardır. Hogarth'ın aşırı milliyetçi yönlendirmesinde yetişen Lawrence, hayal kırıklığını, İngiltere'deki ahlak düşüklüğünü -politik anlamda- faşist akımlarla temizleyebileceği kanısına varmaya başlamıştı. Birçok araştırmacı ve bu arada D. Stewart onu, Hitlerci İngiliz Mosley'in *Kara Gömleklileri*'ne girmeye hazırlanmakla suçlamışlardır. Şüpheli olan ölümünün de bunu engellemeye yönelik bir suikast olduğu ileri sürülmüştür. Aşırı yalnızlık, sadece aşağı kadrolarla temasta bulunmanın yarattığı kompleks ve cinsel sapıklığı, Nazi felsefesiyle uyuşmasını kolaylaştırıyordu.

Evli, çocuk sahibi, dengeli bir iş ve huzurlu bir yaşam sahibi, kültürel ilgileri çok daha köklü olan Philby ise, aynı emperyalist politikalara tepkisini tam tersi bir fikri yönde göstermiş, İbn Suud'un sarayında onu *komünist* diye niteleyenler çıkmıştır. İbn Suud ona güveniyor ve eleştirileri önemsemiyordu. Ancak petrol zenginliğinin basit yaşam yanlısı mezhebe mensup olmak iddiasındaki bedevileri dejenere etmesi karşısındaki eleştirileri, 1953'te tahta çıkan yeni kral tarafından hazmedilemeyince, o da etkinliğini kaybetti. Philby'nin kendisinin atamadığı adımı, oğlu H.A.R. 'Kim' Philby 1930'lardan itibaren Sovyetler Birliği hesabına casusluk yaparak atmıştır. İngiliz Haberalma Örgütü'nün en önemli kademelerine çıkan Kim, Amerika ve İngiltere'nin en önemli sırlarını Moskova'ya aktararak, bir dönem entelektüellerinin İngiliz emperyalizmine tepkilerinin simgesi haline gelmiştir.⁶⁹

Ulusal eğilimlerin egemen olduğu dünyamızda her ulus kendi kahramanını ve hangi eylemine ihtilal, hatta büyük ihtilal adı vereceğini kendisi saptıyor. Bu sebeple ne İngiliz, ne

69 Oğul Philby'nin akıl almaz maceraları için bkz. Page, Leitch, Knightley, *The Philby Conspiracy* (New York, Signet Books, 1969).

de Arap tercihleri üzerinde fikir yürütmek bize düşmez. Şimdi, üç çeyrek yüzyıl geride bıraktığımız olaylardan ne kaldığına baktığımızda sadece şunları görüyoruz:

İngiltere, esmer dominyonu katmak istediği imparatorluğunu kaybetti. Lawrence, St. Paul Kilisesi'ndeki heykeli ve ansiklopedilere kadar giren biyografileriyle, İngilizlerin bir daha örneğine rastlayamayacakları, I. Dünya Savaşı kahramanı simgesi olarak yaşamaya devam ediyor. Onun için kişiliği üzerinde neler gün ışığına çıkarılırsa çıkarılsın, Lawrence'ı yaşatmaya devam edeceklerdir.

Araplar, bedevi nitelikli ihtilal olamayacağını, bilinçli aydına ve ona destek veren kitleye dayanmayan, yabancıya el açan girişimlerin başarısız kalacağını öğrendiler. Büyük Arap İhtilali'nin kahramanlarının birçoğu ihanetle suçlanma şanssızlığına uğradı. Yanlış temellere oturtularak başlatılmış eylemin bedelini bugün de ödüyorlar. Zaten Lawrence'ın rolü de bunu sağlamak değil miydi?

Türk toplumu ise, devrimini onların aksine bilinçli ve hazırlıklı bir kadroya dayadığı için daha çabuk sonuç aldı. Bir imparatorluk kaybetmenin bunalımını olabildiğince daha kolay atlattı. Atatürk dönemi dış politikasının Araplar içinde özellikle Irak ve Ürdün hükümetlerine daha yakın olması, Suudilerle de çabuk dostluk kurması sayesinde, en azından hem medeni, hem de bedevi yöneticiler düzeyinde kırgınlıkların aşılması kolaylaştırıldı.

Ali Fuat Erden "Lawrence'ınki nedir? Asıl o çöllerde kanını akıtan Türk erlerinin kahramanlıkları dünyaya anlatılmalıdır" diyordu. Dünya hâlâ Lawrence'tan bahsediyor, öbürlerine aldıran yok, 1964 yılında Medine ile Medayin Salih arasındaki 180 millik mesafeyi demiryolu boyunca dolaşan J.E. Dayton adındaki bir mühendis gözlemlerini anlatırken adeta "Meçhul Asker Anıtı" kavramını açıklıyor:

Sıcaklık öğle vakti 65 dereceyi buluyor (...) Büyük akrep ve örümcekler dolaşüyor (...)

Yol boyunca muntazam aralıklarla yapılmış, terk edilmiş Türk müstahkem mevkiileri vardı. Hepsi de yerli olmayan bir inşa tarzına sahip. Çoğunda çok sayıda mezar ve açıkta kalmış iskeletler vardı. Sonradan keşfettiğimiz gibi, ikmal maddeleriyle yüklü Şam treni bu karakollara hiç varamamış ve siperlerdeki anlaşıyor ki bu topraklarda açlıktan ölmüşler?⁷⁰

70 *The Times*, 4.12.1964.

BİBLİYOGRAFYA

Lawrence'in Kendi Eserleri:

Revolt in the Desert, Jonathan Cape, Londra, 1927.

Seven Pillars of Wisdom, Jonathan Cape, Londra, 1935.

The Mint, Jonathan Cape, Londra, 1955.

Doughty, C.M. *Arabia Deserta, Textes Choisis*, Payot, Paris, 1949 (*Lawrence'in önsözüyle*: s. 5-18).

Yazışmaları:

Graves, R. ve L. Hart. *T.E. Lawrence to his Biographers*, Cassell, Londra 1963 (ilk baskı 1937).

Lawrence, A.W. (kardeşi). *T.E. Lawrence by his Friends*, J. Cape, Londra, 1954.

Lawrence, A.W. *Letters to T.E. Lawrence*, J. Cape, Londra, 1964, 2. bs.

Lawrence Efsanesini Yaratan Biyografi Yazarları:

Graves, Robert. *Lawrence and the Arabs*, J. Cape, Londra, 1927 (Fransızca tercümesi, Gallimard, 1933).

Hart, Lidell. *T.E. Lawrence in Arabia and After*, J. Cape, Londra, 1965 (ilk baskı, 1934).

Thomas, Lowell. *With Lawrence in Arabia*, Popular Libr., New York, 1952 (ilk baskı, 1924).

İngiltere'de Lawrence

Efsanesini Tartışmaya Sokanlar:

Aldington, Richard. *Lawrence of Arabia*, Collins, Londra, 1955.

Armitage, Flora. *The Desert and the Stars: A Portrait of T.E. Lawrence*, Faber and Faber, Londra, 1956.

Gardner, Brian. *Allenby*, Cassell, Londra, 1963.

Hyde, H. Montgomery. *Solitary in the Ranks*, Constable, Londra, 1977.

Knightley, Phillip and Simpson, Colin *The Secret Lives of Lawrence of Arabia*, Nelson, Londra 1969.

Meinertzhagen, Colonel R., *Middle East Diary*, Crescent Press, Londra 1959.

Stewart, Desmond, *T.E. Lawrence*, Hamish Hamilton, Londra 1977.

Arap Biyografi Yazarları:

Moussa, Suleiman. *T.E. Lawrence An Arap View*, (çev. Albert Butros), Oxford Un. Press, New York, 1966.

el-Omari, Subhi. *Lawrence kema Arafetehu* (Lawrence onu nasıl tanıdım), Dârü'n-naharil neşr, Beyrut, 1969.

Fransız Biyografi Yazarları:

Bremond, Edouard. *Le Hedja dans la Guerre Mondiale*, Paris, 1931.

Massignon, Louis. "Mes rapports avec Lawrence en 1917", Roger Stephane, *Lawrence* içinde, Paris, 1960.

Monteil, Vincent. "Önsöz", Suleiman Moussa, *Songe et Mensonge de Lawrence* içinde, Sindbad, Paris, 1973, s. 11-33.

Monteil, Vincent-Mansour. *Lawrence d'Arabie-Le Levrier Fatal*, Hachette, 1987.

İtalyan Biyografi Yazarları:

David, Max. "La Grande Rivolta Cinquant'anni Dopo", *Corriere Della Serra*, Mayıs-Haziran 1965 (başka ülkelerde de yayınlanmış olabilir).

Genel Eserler:

Abdullah bin el Hüseyin (Kral Abdullah). *El-Asarü'l-Kâmile lil Melik Abdallah bin el-Hûseyin* (Melik Abdullah'ın bütün eserleri), Dârü'l-müttehida lil neşr, Beyrut, 1973.

Antonius, George. *The Arap Awakening*, Hamish Hamilton, Londra, 1938.

Arkoun, Gellouz-Frikha. *Pelerinage a la Mecque*, Paris, 1977.

Armstrong, H.C. *Lord of Arabi a Ibn Saud*, Khayats, Beyrut, 1966.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, c. III.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam Mustafa Kemal*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, c. I, 6. baskı.

Baker, Randall. *King Hussain and the Kingdom of Hejaz*, Olander Press, 1979.

Bell, G. *The Arab War Confidential Information for General Headquarters, being Despatches reprinted from the secret Arab Bulletin*, The Golden Cockerell Press, İngiltere, tarihsiz (1940?).

Benoist, Mechin. *Ibn Seoud Le Loup et Le Leopard*, Albin Michel, Paris, 1955.

Braddon, Russell. *The Siege*, J. Cape, Londra, 1969.

Bretholz, Wolfgang. *Aufstand der Araper*, Kurt Desch ver., Münih, 1960.

Busch, Briton Cooper. *Britain, India and The Arabs*, Un. of California Press, 1971.

- Cemal Paşa. *Hatıralar* (yay. hazırlayan Behçet Cemal), Selek Yay., İstanbul 1959.
- Dawn, C. Ernest. *From Ottomanism to Arabism*, Un. of Illinois, 1973.
- Ellis, Harry B. *Heritage of the Desert*, Ronald Press Co., New York, 1956.
- Engle, Anita. *The Nili Spies*, Hogarth Press, Londra, 1959.
- Erden, Ali Fuad. *Birinci Dünya Harbî'nde Suriye Hatıraları*, İstanbul, 1954, c. 1.
- Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafaası*, Yakın Tarihimiz, 1962-63, c. 1-2.
- Faroghi, Suraiya. *Herrscher über Mekke*, Artemis v., Münih, 1990.
- Friedmann, Isaiah. *Germany, Turkey and Zionism*, Oxford, 1977.
- Friedmann, Isaiah. *The Question of Palestine 1914-1918*, Routledge and Regan, Londra, 1973.
- Gershoni, I. ve J.P. Jankowski. *Egypt, Islam and the Arabs*, Oxford Un. Press, New York, 1986.
- Gn. Kur. ATASE, *Birinci Dünya Harbî'nde Türk Harbi. C.IV Hicaz Asir Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı, 1914-1918*, Ankara, 1981.
- Goodeve, Bikow, Salvatori, Bartoletti. *Rapport a la Conference Internationale sur la marche et la mode de propagation du cholera en 1865*, İstanbul, 1866.
- Goodman, Susan. *Gertrude Bell*, Berg Publ., Dover, 1985.
- Haim, Sylvia G. *Arab Nationalism*, Un. of California, 1964 (2. baskı).
- Hartman, Martin. *Reisebriefe aus Syrien*, D. Reimer, Berlin, 1913.
- Kedourie, Elie. *In the Anglo-Arab Labyrinth The Mc Mahon-Hussein Correspondence*, Cambridge, 1975.

- Kıcıman, Naci Kâşif. *Medine Müdafaası*; Sebil yay., İstanbul, 1971.
- Kraiem, Mustapha. "Les Rivalites Imperialistes Franco-Anglaises et l'Occupation Française de la Syrie et du Liban", *Revue Tunisienne des Sciences Sociales*, No. 82/83 (1985), s. 193-251.
- Kutay, Cemal. *Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı*, İstanbul, 1978.
- Laar, Clemens. *Kampf in der Wüste*, Paul Neff ver., Berlin, 1936.
- Mack John E. "T.E. Lawrence and the Uses of Psychology in the Biography of Historical Figures", Brown and Itzkowitz, *Psychological Dimensions of Near Eastern Studies*, s. 27-59.
- Mahmud Halla, Kâmil. *Filistin vel intidab el Britani*, El münşeâtü'l-amme li'l-neşr ve'l-tevzi ve'l-ilan, Trablus (Libya), 2. baskı, 1982.
- Manuel, Frank E. *The Realities of American-Palestine Relations*, Public Affairs pr., Washington, 1949.
- Montagne, Robert. *Çöl Medeniyeti* (çev. Avni Yakahoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1950.
- Nevakivi, Jukka. *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920*, Athlone Press, Londra, 1969.
- Plass, J. ve U. Gehrke. *Die Aden-Grenze in der Südara-bienfrage (1900-1967)*, C.W. Leske ver., Opladen, 1967.
- Philby, H. St. John. *Forty Years in the Wilderness*, Londra, 1957.
- Sarıyıldız, Gülden. "Hicaz'da Salgın Hastalıklar ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler", *Tarih ve Toplum*, no. 104, Ağustos 1992, s. 18-24.
- Shwadran, Benjamin. *The Middle East, Oil and the Great Powers*, Atlantic Press, Londra, 1956.
- Sorgun, M. Taylan. *Halil Paşa. İttihat ve 'Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, 7 Gün yay., İstanbul, 1972.
- Storr, Sir Ronald. *Orientations*, Londra, 1937.

- Stuhlmann, Franz. *Der Kampf um Arabien Zwischen der Türkei und England*, Braunschweig, 1916.
- Süleyman Musa, *El Murasetatü't-Tarihiye*, 3 cilt: 1914-1918, 1919, 1920-1923, Amman 1973-1978.
- Tibawi. A.L. *Arabic and Islamic Themes*, Luzac u. Co., Londra, 1976.
- Wavell, A.J.B. *A Modern Pilgrim in Mocca and a Siege in Sanaa*, Londra, 1912.
- Williams-Thompson, Richard. *The Palestine Problem*, Andrew Melrose Ltd., Londra, 1945 (?)
- Winstone, H.V.F., *Gertrude Bell*, Quartet Books, New York 1978.
- Winstone, H.V.F., *The Diaries of Parker Pasha*, Quartet Books, Londra 1983.
- Yakahoğlu Avni, (çeviri), Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, İstanbul 1950'deki dipnotlarında Hicaz'daki kendi tecrübelerini anlatıyor.
- Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arap Independence*, Caravan Books, New York 1977 (ilk baskı 1960).
- Zeine N., Zeine. *The Emergence of Arap Nationalism*, Khayats, Beyrut, 1966.

A

Aba el-Lissan 83, 164
 Abdullah (Şerif Hüseyin'in oğlu)
 12, 19, 25, 26, 76, 80, 81,
 84, 86, 94, 95, 98, 101, 106,
 109, 111, 121, 128, 133,
 139, 148, 154, 172, 202,
 205-207
 Abdurrahman (Şeyh) 26
 Abdülhamit (Sultan II) 34-36,
 38, 47, 94, 97, 159, 195
 Adana 37, 129
 Aden 34, 154
 Âfet (İnan) Hanım 73
 Afganistan 8, 75
 Ağrı Dağı 8
 Ahd Cemiyeti 78
 Ahmet Cevdet Paşa 92
 Ahmet Mithat 90
 Akabe 19, 26, 27, 39, 46, 47, 79,
 83, 85, 115, 116, 133, 134,
 164, 188, 201, 206
 Akka 17
 Ali (Şerif; Şerif Hüseyin'in oğlu)
 19, 76, 111, 112, 140, 154,
 171, 172, 174, 183, 184
 Ali Fuat (Erden) 9, 128, 209
 Ali Haydar (Mekke Şerifi) 79
 Ali Rıza er-Rikabi 26
 Allenby (General) 19, 27, 28, 78,
 83-85, 87, 133, 134, 142,
 162, 164, 171, 189, 191-
 193
 Almanya 54, 57, 75, 81, 82, 131,
 158, 195
 Alois Musil 46

Amerika / ABD 20, 28, 81, 82,
 85, 190, 191, 193-198, 208

Amman 26, 86, 87, 136
 Anadolu 17, 29, 36, 60, 67, 73,
 80, 129, 130, 158, 178
 Aneyze aşireti 128
 Anita Engle 25
 Ankara 37, 165, 204
 Antakya 17
Arab Bulletin 51, 119, 136, 207
 Arabistan 13, 17, 21, 22, 26, 43,
 44, 78, 80, 83, 114, 126,
 128, 154, 155, 174, 191-
 193, 204
 Arap Bürosu 18, 48, 62, 76, 105,
 111, 136, 197, 207
 Arap-Ermeni-Siyonist işbirliğine
 198
 Asım Us 8
 Atatürk, Mustafa Kemal 10, 13,
 21, 73, 74, 84, 131, 148,
 204, 209

Atina 29
 Aubrey Herbert 18, 62, 66, 158,
 172, 194
 Avusturya 54, 60, 154
 Aziz Ali Mısri 19, 26, 111, 112
 Azrak 26, 142, 171- 174

B

Baas 136
 Babiâli 34, 39, 79, 92, 94, 95,
 118, 147, 194- 196
 Bağdat 31, 35, 36, 46, 49, 54, 69,
 70, 77, 82, 102, 110, 118,
 127, 147, 158

- Bahreyn 34, 35
 Balfour Deklarasyonu 77, 194, 196, 197, 200, 202
 Basra 34, 36, 37, 54, 62, 63, 70, 77, 89, 127, 146, 147, 150
 Bekir Sami Bey 77
 Bell, Gertrude 47- 49, 104, 120, 213, 214, 216
 Belûcistan 118
 Beni Ali aşireti 44
 Beni Atiye aşireti 44
 Beni Hasan aşireti 140
 Beni Omr aşireti 124
 Beni Sahr aşireti 44, 134
 Beni Salim aşireti 44
 Berlin 190
 Bernard Shaw 27, 170, 175, 176
 Beyrut 17, 37, 77, 87, 129, 196
 Bilecik 37
 Bingazi 54
 Biri Derviş Savaşı 140
 Birinci Dünya Savaşı 7, 18, 21, 22, 32, 71, 72, 75, 90, 137, 155, 173, 190, 205, 209
 Bolşevikler 84; Bolşevizm 105; Bolşevik İhtilali 136, 204
 Bombay 110
 Braddon 61, 65-70, 104
 Bramby 47
 Brest-Litovsk Barış Antlaşması 86
 British Petroleum 36
 Bulgaristan 87
 Bureyde 93
 Bursa 37
C,Ç
 Cafer Askeri 19, 111, 164
 Cavalı 81, 100, 101, 138,
 Cebel 17
 Cebeli Dürüz 128
 Cehine aşireti 44
 Cemal Paşa 48, 54, 77- 79, 81, 83-85, 97, 105, 109, 118, 123, 124, 126, 127, 129, 130, 138, 147, 149, 150, 159, 162, 194
 Cezayir 34, 132, 136
 Charles M. Doughty 93
 CIA 31
 Cidde 27, 38, 41, 45, 46, 79, 80, 85, 88, 93, 95, 202
 Cihad ilanı/çağrısı 52, 54, 56, 67, 76, 79, 96, 97, 98, 147, 157, 196,
 Clausewitz 16, 69, 73
 Clayton (General) 76, 164, 201
 Crewe (Lord) 59
 Cromer (Lord) 39, 98
 Cuheynalar 115
 Curzon (Lord) 17
 Çanakkale 27, 33, 54, 69, 71, 108
 Çarıklı, Hacim Muhittin (Deraa Mutasarrıfı) 170
 Çerkezler 185
D
 Dahum (Salim Ahmet) 18, 179, 180, 181, 183, 184
 Davenport 82
 Davut 181- 183
 Defrance 133
 De Gaulle 13
 Delegha 115
 Deraa 18, 26, 87, 115, 140, 141, 160, 168, 170- 175, 184
 Desmond Stewart 13, 171, 184
 D.G. Hogarth 16-18, 29- 33, 49, 50, 85, 158, 179- 181, 189, 198, 202, 208

D. Margoliouth 16
Doğu Afrika 71, 75
Dublin 15
Dürziler 48, 128, 141

E

Ebülâlâ el-Maari 182
Edith Chapman (Lawrence'ın
babasının ilk karısı) 15
El Ariş 58, 81
El Fakir kabilesi 44, 125
Emanullah Han 8
Enver Paşa 56, 71, 74, 83, 104,
109, 118, 126, 166, 213
Eskişehir 37
Eşref (Kuşçubaşı) 81, 118
Ermeni/Ermeniler 51, 195, 198,
201
Erzurum Kalesi 27

F

Fahri (Fahreddin) Paşa 9, 81, 82,
86, 124, 128, 140, 144, 154
Falih Rıfkı (Atay) 127, 149
Falkenhayn 83- 86, 131
Farac 181, 183
Faruk (Mısır Kralı) 12, 95, 139
Fatah 77
Faysal (Emir; Şerif Hüseyin'in
oğlu) 19, 27, 75, 76, 80, 83,
85, 87, 99, 100, 101, 105-
107, 111, 133, 134, 137,
140, 142, 143, 148, 151,
152, 154, 160, 162, 173,
187, 189, 194, 198, 201-
204, 207
Fırat nehri 31, 34, 92, 179
Filip Zalzal 78
Filistin 9, 12, 18, 28, 31, 71, 76,
81, 84, 86, 109, 110, 123,

124, 129, 133, 142, 144,
153, 188, 191, 193- 195,
196-198, 200- 206, 215

Findlay 40

Fisher (Amiral) 35

Foch 73

Fransa 14- 17, 34, 48, 52, 77, 86,
99, 103, 104, 113, 133, 146,
152, 153, 195, 199, 202

Fuat Paşa 45

G

Galip Paşa (Hicaz valisi) 205

Galler 11

Gandhi 13

Gazi Osman Paşa 69

Gazze 82- 84

Gelibolu 26, 33, 54, 57, 59, 67,
77, 78, 158, 159

George Lloyd 18

Gerilla savaşı 26, 73, 75

Gilchrist (Binbaşı) 65

Girit 29

Glubb Paşa 144

Grace Ellison 56

Goltz Paşa 73, 131,

Güney Afrika 41

H

Hac 36, 41, 91, 93, 94, 114, 151;
Hacılar 42, 44

Hail 48, 93, 126

Halep 18, 50, 83, 87, 88, 92, 129

Halife 40, 44, 52, 98, 99, 154,
159, 192

Halil Paşa 57, 62- 65, 68, 69, 127,
131, 215

Hallaf (Şeyh) 148

Hama 92

Hamudi 18, 179, 180, 183
 Han Yunus 40
 Harb aşireti 46
 Hardinge (Lord) 96
 Harran 17
 H.A.R. 'Kim' Philby 208
 Harry Chase 85, 191, 193
 Haşimi ailesi/hanedanı 12, 136, 154, 155
 Havran 37, 117, 125, 128
 Haydarpaşa 37
 Hayfa 17, 36, 37, 52
 Hicaz 9, 12, 19, 21, 26, 27, 29, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 52, 53, 71, 72, 74, 78, 80, 81, 85, 86, 91, 94, 95, 97, 99, 101, 104, 108, 111, 112, 118, 119, 126, 127, 131, 132, 133, 135, 137, 139, 144, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 160, 189, 197, 202, 204, 205, 206, 207; ayaklanması/ olayları 20, 71, 204, 207; Demiryolu 18, 19, 38, 43-46, 71, 81,
 Hilafet 34, 35, 39, 46, 80, 102, 125, 138, 153
 Hindenburg 128
 Hindistan 8, 20, 33, 34, 36, 37, 48, 53, 54, 67, 79, 80, 96, 98, 99, 103, 109, 110, 112, 118, 161, 193, 205, 206
 Hitler 9, 13
 Hollanda 81
 Humus 18, 92
 Hüseyin (Mekke Şerifi) 7, 12, 19, 60, 76, 77, 79- 83, 85, 86, 94-103, 105, 107, 108, 111, 119, 124-126, 131, 132, 134, 136, 137, 139, 140, 142, 146-48, 152-157, 160,

188, 194, 196, 198, 202, 204- 206

Hüseyin Mabeyrig (Harblerin lideri) 148

I,İ

Irak 12, 19, 27, 35, 37, 39, 40, 49, 51, 58-62, 65, 67, 71, 74, 76, 78, 91, 96, 102, 105, 111, 118, 123, 127, 129, 131, 133, 136, 137, 139, 151, 161, 202, 204, 205, 209

İbn Cad (Şeyh) 148

İbn Reşid 39, 48, 82, 86, 126, 127, 153

İbn Suud 39, 48, 53, 82, 85, 98, 105, 124, 126, 127, 133, 153- 155, 194, 205- 208

İdris 82, 153

İkinci Dünya Savaşı 12, 171

İngiliz Arkeoloji Okulu 29

İngiliz Haberalma Örgütü 30, 31, 35, 40, 44, 208

İngiliz İmparatorluğu 8, 13, 21, 31, 32, 33, 34, 35

İngiltere 9, 11, 13, 15, 18, 20, 30, 31, 34-37, 46- 48, 52- 54, 59, 60, 62, 63, 68, 76, 84, 98, 99, 103, 107, 113, 133, 134, 146, 152, 153, 155, 157, 161, 162, 165, 175, 180, 184, 190, 191, 193- 199, 202, 205- 209

İran 9, 36, 37, 54, 75, 105, 118, 131, 204

İrlanda 15, 161

İskenderiye 40

İskenderun 27, 37, 60, 146

İsmailiye 51

İstanbul 9, 11, 17, 21, 35, 37-39,
46, 54, 60, 73, 82, 91 - 94,
100, 101, 110, 126, 138,
148, 158, 194, 195
İttihatçılar 35, 56, 63, 95, 96,
157, 159, 160, 195, 196
İzmir 33, 37
İzmit 37

J

Jean Michel Hirt 13
Jersey 15
John E. Mack 13
John Mill 13
Joyce (Binbaşı) 12, 114, 133, 188
J. E. Dayton 209

K

Kâbe 99, 159
Kabil 61
Kafkaslar 100; Kafkasya 32, 71,
131, 204
Kahire 18, 31, 32, 39, 48, 51,
59, 61, 70, 77, 79, 85, 86,
88, 91, 111, 136, 160, 197;
konferansı 172, 202
Kandemir 9
Karasso Projesi 196
Kargamış 17, 18, 31, 50, 179, 180
Karl Neufeld 98
Karmel tepesi 17
Kerak 26, 144
Kerbela 55, 159
Kerkük 86
Kible 82
Kıbrıs 29, 206
Kırım Savaşı 34
Kızıldeniz 39, 40, 46, 47, 81, 124,
148
Kitchener (Lord) 147

Knesevich 40
Knightley 9, 25, 30, 31, 61, 63,
170, 181, 184, 208, 212
Konya 37
Ktesiphon (Süleymanî Pâk)
Savaşı 65
Kutü'l-Amâre 19, 57, 59, 61, 67,
72, 79
Kuveyt 34, 35, 39, 53, 80, 133
Kürdistan 131; Kürtler 57

L

Law (Binbaşı) 37
Lawrence of Arabia (film) 9, 13,
212
Lazkiye 17
Leachman 47
Libya 59, 74, 136, 214, 215
Liddell Hart 11, 21, 205
Liman von Sanders 86
Lionel Curtis 30
Londra 18, 32, 38, 41, 53, 76, 77,
79, 81, 190, 193, 199, 203
Louis Massignon 14
Lowell Thomas 11, 19, 20, 85,
191
Lowther 45, 46
Lübnan 12, 80, 96, 129

M

Maan 46, 87, 140, 141, 144
Mareşal de Saxe 113
Mathew Eden 9, 172
Max David 14, 173
Medayin Salih 41, 93, 125, 209
Medine 9, 21, 40- 47, 54, 71, 72,
79- 82, 84, 86, 91, 93, 95,
98, 99, 111, 119, 124, 125,
126, 128, 140, 144, 153,
154, 159, 160, 209

- Mehmet Sami 8
 Meinertzhagen (Albay) 13, 170, 212
 Mekke 21, 25, 36, 38, 40-43, 45, 52, 71, 79-82, 91, 93, 95, 97- 100, 102, 106, 108, 127, 137, 138, 141, 144, 150, 153, 154, 157, 190, 192, 205, 206
 Mersin 37
 Meşhed-i Ali 159
 Meşhed-i Hüseyin 159
 Meşrutiyet 47
 Mezopotamya 12, 32, 35, 47, 62, 105, 197, 202, 204, 206
 Mısır 12, 27, 29, 33- 35, 39, 40, 46- 48, 52-54, 59, 62, 76, 78, 98, 99, 104, 108, 110, 111, 113, 121, 136, 139, 147, 149, 157, 161, 162, 194, 195, 197, 204
 Midilli 39
 Milner (Lord) 30
 Morgenthau 195
 Morland (Yüzbaşı) 65
 Mudanya 37
 Muhammed Ali 45, 53, 136, 173, 174
 Muhammed Ali el-Acluni 173, 174
 Muhammed Arkun 91
 Muhammed Şerif el-Faruki 78
 Muhittin-i Arabi 104
 Murray 164
 Musa dağı 48
 Musul 37, 146
 Müdevvere istasyonu 86
 Mübarek 39
 Mümtaz Bey 118
- N**
- N. K. Kıcıman 124
 Napolyon (Bonapart) 11, 14, 16, 69, 72, 73
 Nâsır (Şerif) 149; (Cemal) 13
 Nasıra 17
 Near East 11, 32, 55, 56, 59, 60, 68, 153, 155, 158, 160, 193, 199, 203, 204
 Necd 34, 39, 48, 58, 74, 78
 Necef 73, 159
 Nelson 14, 21
 Nesib el-Bakri 174
 Newcombe (Yüzbaşı) 12, 18, 81, 82
 New York 48, 190, 198, 208, 211, 212, 214, 216
 Nil 104
 Nili Casusları 28
 Nuri Sait Paşa 12, 19, 109, 111, 135, 139, 141
 Nuri Şaalan 148, 149, 150
 Nutting 170
- O**
- O'Connor 37
 Oxford 16, 17, 29, 30, 176, 177, 212, 214
- P**
- Panarabizm 138
 Panislamizm/Panislamcı 8, 34, 40, 54, 97, 103
 Paris Barış Konferansı 180
 Parker 47, 48, 52, 53, 77, 109, 148, 216
 Paul von Lettow-Vorbeck 75
 Peake (Albay) 141
 Peter O'Toole 13
 Petrol 35, 36, 54, 118, 208

Picot 48, 52, 77- 79, 83-85, 146,
187, 198, 202
Pirie-Gordon 17
Port Said 18

R

Raho (Yüzbaşı) 81, 82
Reşit Paşa (İbn Reşit'in vekili)
126, 150
Reşit Rıza 188
Revolt in the Desert 20, 211
Richard Aldington 13
Riyad 154
Robert Graves 11
Ronald Storrs 133
Round Table 16, 30, 31
Rumeli 130
Rusya 54, 82, 84, 86, 104, 190,
194, 195

S,Ş

Saab el-Fegir 128
Sahm istasyonu 115
Sadi Koçaş 8
Sakız 39
Samuel Herbert 172, 194
Salâhi Sonyel 10
Sarah Aaronsohn 28
Sarah Lawrence (Lawrence'ın
annesi) 14,15
Sayda 17, 87
Semna 164
Seven Pillars of Wisdom 9, 11,
20, 211
Simpson 9, 25, 30, 31, 61, 63,
170, 181, 184, 212
Sina 9, 36, 47, 71, 78, 80, 83,
84, 118; Çölü 18, 81, 104;
Yarımadası 39, 52, 98,
Sir E. Cassel 46

Siyonist/Siyonistler 28, 77, 194,
196, 197, 198, 200, 201,
203
Stalin 13
St. Paul Katedrali 21
Subhi el-Omari 13, 25, 109, 137
Sudan 40, 43, 76, 98, 134
Suriye 9, 12, 18, 21, 31, 32, 35-
37, 40, 43, 44, 47, 49, 50,
54, 71, 73, 74, 78, 79, 81,
83- 88, 91, 92, 93, 96, 100,
105, 109, 110, 118, 123,
124, 126- 129, 131, 133,
136-139, 142, 144, 147,
151, 158, 161, 165, 178,
180, 188, 189, 202-206
Suudiler 206
Süleyman Askeri 118
Süleyman Musa 13, 14, 25, 133,
139, 144, 170, 188, 216
Süleyman Rifada (Bilislerin
şeyhi) 148
Sünusi (şeyh) 54, 59
Süreyya Faruki 91, 151
Surre Alayı 91
Süryani/Süryaniler 37,48
Süveyş Kanalı 34, 54, 79; Kanal
Seferi 48, 54, 79, 98, 118,
147
Sykes-Picot Anlaşması 48, 79,
84, 146, 198, 202
Sykes, Sir Mark 47, 48, 52, 77,
78, 79, 83, 84, 85, 96, 146,
158, 187, 194, 198, 202
Şam 17-19, 21, 26, 36- 38, 41, 54,
78, 79, 82, 83, 86- 88, 93,
94, 101, 102, 104, 105, 109,
110, 123, 126, 137, 141,
167, 187, 189, 192, 210
Şarl Butaci 52
Şeria savaşları 148

Şerif Güralp 165
Şevket Süreyya Aydemir 126,
213

T

Taberiye 17
Tafas köyü 165
Tafila 26, 85, 141; Savaşı 140
Taif 26, 71, 93, 160
Talal el-Hayreddin 117
Talât Paşı 48, 82
Tanin 44
Tanzanya 75
Tedmür 92
Terence Rattigan 13
Tesalya 30
The Mint 177, 211
Tir (Sur) 17, 87
Townshend (General) 57, 61- 65,
68, 69
Trablusgarp Savaşı 74
Trablusşam 17, 87
Tremadoc 11
T.R.T. Chapman (Lawrence'ın
babsı) 14, 15, 176
Tunus 4, 34, 132

U,

Urban Tahsisatı 45
Urfa 17
Ürdün 98, 136, 141, 173, 202,
207, 209

V

Vadi-i Sirhan 83
Vahhabiler 155
Van 37
Vech 27, 46, 47, 81, 83, 116
Vehip Bey 160
Veledi Ali aşireti 44

Vickery (Binbaşı) 11, 116
Vincent Monteil 14, 25
Vivian Richards 177

W

Wassmuss 75
Wavell (General) 41, 72, 144,
216
Weizmann 201, 203
Wellington 14, 21, 69, 73
Wilson (ABD Başkanı) 85, 191,
197, 199, 200
Wingate (General) 72, 73, 80,
134, 148, 149
W. Langer 13
Woolley 18, 186
W. Richards (Şam konsolosu) 38
W. Shakespear (Yüzbaşı) 102
W. Churchill 30

Y

Yahudi/Yahudiler 9, 24, 25, 28,
77, 103, 164, 193- 198, 200-
202;
Yahudi yurdu 84, 191,
Yahya (İmam) 153
Yanbo 43, 52, 53
Yarmuk 18, 171
Yemen 9, 58, 74, 78, 81, 95, 137,
146, 148, 154, 214
Yunus Nadi 8
Yusuf İbrahim Yazbek 77

Z

Zagros dağları 36
Zebn aşireti 134
Zeine N. Zeine 97, 154, 216
Zerga 185
Zeyd (Şerif Hüseyin'in oğlu) 19,
76, 86, 93, 140

YEDİTEPE

LAWRENCE EFSANESİ

Bir delinin kuyuya attığı taşı, kırk akıllı zor çıkarırmış. Lawrence'ın öyküsü (ya da efsanesi) ilk bakışta bu deyiimi anımsatıyor. Gerçekten Lawrence'ın ortaya attığı iddiaları kırk akıllı üç çeyrek yüzyıldan beri çözmeye çalışıyorlar. Aralarında İngiliz'i, Fransız'ı, Arap'ı, kısaca her ulustan araştırmacılar var; konu öylesine ilgi çekici ve önemli.

Batıların propagandadaki üstünlükleri, bizim ise zayıflığımızın etkisi ve uzun süre siyasi ve tarihi olaylara resmi tez dışında yaklaşımın hoşgörüle karşılanmaması bu konuda orijinal çalışmalar üretmemizi engelledi. Sonuçta Lawrence olayı ilk gününden beri bir anti-Türk kampanyanın aracı olurken, biz Avrupa'daki yayınları -pek de başarılı olmadan- uzaktan izlemekle yetindik.

1920 ve 30'lu yıllarda Lawrence, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de *Arap ayaklanmasını tek başına düzenlemiş kişi* olarak tanınmıştır. Ayrıca fiili hizmetten ayrıldığı dönemde dahi gizli faaliyetlerini devam ettirdiğine inanılıyordu. Türkiye'nin içinde ve sınırlarında çıkan her karışıklıktan Lawrence'ı sorumlu tutmak alışkanlık haline gelmişti. Peki ama gerçekler böyle miydi?

Bu kitapta Lawrence'ın yaşamı ve kişiliği dışında, hakkında yapılan çalışmalara ve faaliyetlerinin arkasında yatan gerçeklere ışık tutulmaktadır.

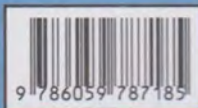

yeditepeyayinevi.com

[/ yeditepekitap](#)

[/ yeditepekitap](#)

[/ yeditepeyayinevi](#)

9 786059 787185

